

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาคร ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ
 - 1.1 ความหมายของรูปแบบ
 - 1.2 องค์ประกอบของรูปแบบ
 - 1.3 ประเภทของรูปแบบ
 - 1.4 คุณลักษณะของรูปแบบที่ดี
 - 1.5 การสร้างและพัฒนารูปแบบ
 - 1.6 การตรวจสอบรูปแบบ
2. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาและการบริหารโรงเรียน
 - 2.1 ความหมายของการบริหารการศึกษา
 - 2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร
 - 2.3 การบริหารการศึกษาในต่างประเทศ
 - 2.4 การบริหารสถานศึกษา
 - 2.5 รูปแบบการบริหารโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จ
3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม
 - 3.1 แนวคิดที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต
 - 3.2 แนวคิดที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา
4. บริบทโรงเรียนบ้านสันดาบ
 - 4.1 สภาพทั่วไปของโรงเรียนบ้านสันดาบ
 - 4.2 ผลการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันดาบ
 - 4.3 การพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันดาบ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
5. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

1. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนารูปแบบ

2.1 ความหมายของรูปแบบ

รูปแบบ หรือ Model ความหมายโดยทั่วไปหมายถึง วิธีการดำเนินงานที่เป็นต้นแบบอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งพจนานุกรม Contemporary English ของ ลองแมน (Longman, 1987: 668) ให้ความหมายไว้ โดยสรุปแล้วจะมี 3 ลักษณะ กล่าวคือ Model หมายถึง สิ่งซึ่งเป็นแบบย่อส่วนของจริงหรือแบบจำลอง ความหมายที่สอง หมายถึง สิ่งของหรือคนที่นำมาใช้เป็นแบบอย่างในการดำเนินการบางอย่าง สอดคล้องกับพจนานุกรมการศึกษาของ กู๊ด (Good, 2005: 177) ได้รวบรวมความหมายของรูปแบบไว้ 4 ความหมาย คือ 1) เป็นแบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างหรือทำซ้ำ 2) เป็นตัวอย่างเพื่อเลียนแบบ เช่น ตัวอย่างในการออกเสียงภาษาต่างประเทศเพื่อให้ผู้เรียนได้เลียนแบบ 3) เป็นแผนภูมิ หรือรูปสามมิติซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลักการ หรือแนวคิด 4) เป็นชุดของปัจจัยตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งรวมตัวกันเป็นตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม อาจเขียนออกมาเป็นสูตรทางคณิตศาสตร์ หรือบรรยายเป็นภาษาก็ได้ แบบอย่างของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้าง หรือทำซ้ำเป็นตัวอย่างเพื่อการเลียนแบบ เป็นแผนภูมิหรือรูปสามมิติซึ่งเป็นตัวแทนของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือหลักการ หรือแนวคิด เป็นชุดของปัจจัยหรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ซึ่งรวมกันเป็น ตัวประกอบและเป็นสัญลักษณ์ทางระบบสังคม ตามความหมายดังกล่าว อาจกล่าวได้ว่า รูปแบบ คือ แบบจำลองของสิ่งที่เป็น และสอดคล้องกับ Ardictionaary (2008: 1) ได้นิยามความหมายของรูปแบบ (Model) ว่าหมายถึงแบบจำลองที่เป็นสัดส่วน หรือประเภทเดียวกันกับของจริง หรือสัญลักษณ์ของการเป็นตัวแทนสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่คาดว่าจะเกิดในอนาคต หรือแบบแผนของสิ่งที่เตรียมไว้ ในส่วนของพจนานุกรมฉบับบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2556 (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556: 965) ให้ความหมายไว้ว่า รูปแบบ หมายถึง รูปที่กำหนดขึ้นเป็นหลักหรือเป็นแนว ซึ่งเป็นที่ยอมรับและแสดงว่าเป็นสิ่งนั้น ๆ เช่น รูปแบบบ้าน เป็นต้น

นักวิชาการต่างประเทศ อาทิ สมิธ (Smith, 1961: 461-462) ได้ให้ความหมายของรูปแบบไว้ สอดคล้องกันกล่าวคือ รูปแบบของจริงที่เป็นแบบอย่างและแบบจำลองที่เหมือนของจริงทุกอย่าง แต่มีขนาดเล็กลงหรือใหญ่ขึ้นกว่าปกติ สอดคล้องกับ คีฟส์ (Keeves, 1988: 559) ได้ให้ความหมายของคำว่ารูปแบบ หมายถึง สิ่งที่แสดงโครงสร้างของความเกี่ยวข้องระหว่างชุดของปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ หรือองค์ประกอบที่สำคัญในเชิงความสัมพันธ์หรือเหตุผลซึ่งกันและกันเพื่อช่วยให้เข้าใจข้อเท็จจริง หรือปรากฏการณ์ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ นอกจากนี้ ไรย์ (Raj, 1996: 45) ได้ให้ความหมายของคำว่ารูปแบบ (Model) ในหนังสือ Encyclopedia of Psychology and Education ไว้ 2 ความหมายดังนี้ 1) รูปแบบ คือ รูปย่อของความจริงของปรากฏการณ์ ซึ่งแสดงด้วยข้อความ

จำนวน หรือภาพ โดยการลดทอนเวลาทำให้เข้าใจความจริงของปรากฏการณ์ได้ดียิ่งขึ้น 2) รูปแบบ คือ ตัวแทนของการใช้แนวความคิดของโปรแกรมที่กำหนดเฉพาะ โดยสรุปแล้ว รูปแบบ หมายถึง แบบจำลองอย่างง่ายหรือย่อส่วน (Simplified Form) ของปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่ผู้เสนอรูปแบบดังกล่าวได้ศึกษาและพัฒนาขึ้นมาเพื่อแสดงหรืออธิบายปรากฏการณ์ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น หรือในบางกรณีอาจจะใช้ประโยชน์ในการทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้น ตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป สอดคล้องกับ ทิงค์เอ็กซ์ซิสต์ (Thinkexist, 2008: 1) ได้ให้ความหมายของคำว่ารูปแบบ (Model) ไว้ว่าเป็นแบบจำลองระบบการปฏิบัติงาน หรือแบบแปลนของการก่อสร้างที่วาดไว้ล่วงหน้า หรือสิ่งของที่เป็นตัวแทนแสดงความคิดของสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรือสิ่งที่เตรียมเอาไว้ล่วงหน้า

ทางด้านการศึกษา ได้มีนักศึกษานำแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบมาศึกษาวิจัย อาทิ ทิศนา ขมมณี (2550: 12) ได้อธิบายความหมายของรูปแบบไว้ว่า รูปแบบ หมายถึง เครื่องมือทางความคิดที่บุคคลใช้ในการสืบสอบหาคำตอบ ความรู้ ความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น โดยสร้างมาจากความคิด ประสบการณ์ การใช้อุปมาอุปไมย หรือจากทฤษฎี หลักการต่าง ๆ และแสดงออกในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง สอดคล้องกับ ญัฐศักดิ์ จันทร์ผล (2552: 125) ที่กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง โครงสร้างโปรแกรม แบบจำลองหรือตัวแบบจำลองสภาพความเป็นจริงที่สร้างขึ้นจากการลดทอนเวลา พิจารณาส่งใดบ้างที่ต้องนำมาศึกษา เพื่อใช้ทดแทนแนวคิดหรือปรากฏการณ์ใดปรากฏการณ์หนึ่ง โดยอธิบายความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ของรูปแบบนั้น และมาลี สืบกระแสด (2552: 108-109) กล่าวว่า รูปแบบมีความหมายสองลักษณะ คือ รูปแบบจำลองของสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น ระบบการปฏิบัติงาน และรูปแบบที่เป็นแบบจำลองของสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น รูปแบบอาจแสดงความสัมพันธ์ด้วยเส้นโยงแสดงในรูปแผนภาพ หรือเขียนในรูปสมการ คณิตศาสตร์ สมการพหุนาม หรือเขียนเป็นข้อความ จำนวน ภาพ แผนภูมิ หรือรูปสามมิติ สอดคล้องกับ คัมภีร์ สุดแท้ (2553: 9) กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง สิ่งที่สร้าง หรือพัฒนาขึ้น แสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบสำคัญ ๆ ของเรื่องให้เข้าใจง่ายขึ้น เพื่อใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานต่อไป และ ปัญญา ทองนิล (2553: 23) ได้กล่าวว่า รูปแบบ หมายถึง โครงสร้างที่เกิดจากทฤษฎี ประสบการณ์ การคาดการณ์ นำเสนอในรูปของข้อความ หรือแผนผัง สอดคล้องกับ ปรีชาติ ชมชื่น (2555: 10) สรุปความหมายของรูปแบบไว้ว่า เป็นแบบจำลองใช้เป็นตัวแทน เป็นชุดปัจจัย หรือตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน เป็นหลักการ แนวคิดที่แสดงความเชื่อมโยงขององค์ประกอบต่าง ๆ ให้เห็นเป็นภาพ หรือข้อความอย่างง่ายเกี่ยวกับการลำดับขั้นตอนการปฏิบัติเชิงแผนผัง หรือทำเลียนแบบเพื่อสร้างสัญลักษณ์ที่แท้จริงของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นรูปธรรม และเป็นระบบ นอกจากนี้ สมชัย จรรยาไพบูลย์ (2555: 13) ได้สรุปความหมายของรูปแบบว่า หมายถึง แบบอย่างในการดำเนินการใด ๆ ที่แสดงหรืออธิบายให้เห็นถึงโครงสร้างทางความสัมพันธ์ขององค์ประกอบที่

สำคัญของสิ่งที่ศึกษาให้สามารถเข้าใจได้ง่ายขึ้น หรือซับซ้อนก็ได้เช่นกัน โดยรายละเอียดองค์ประกอบของรูปแบบขึ้นอยู่กับลักษณะของปรากฏการณ์ วัตถุประสงค์ของผู้สร้างและการพัฒนารูปแบบเป็นสำคัญ

จากคำกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า รูปแบบ หมายถึง ภาพย่อส่วนของทฤษฎีหรือแนวคิดเรื่องใดเรื่องหนึ่ง สิ่งที่เป็นตัวแทนของโครงสร้างทางความคิด หรือองค์ประกอบและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ที่สำคัญของเรื่องที่ศึกษา เพื่อแสดง หรืออธิบายปรากฏการณ์ให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น หรือในบางกรณีอาจจะใช้ประโยชน์ในการทำนายปรากฏการณ์ที่จะเกิดขึ้นตลอดจนอาจใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งต่อไป

2.2 องค์ประกอบของรูปแบบ

การกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงองค์ประกอบของรูปแบบไว้ดังนี้

จากแนวคิดทฤษฎีแนวคิดเชิงระบบ (Systems Approach) กับหลักการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Approach) บราวน์และโมเบิร์ก (Brown and Moberg, 1980: 16-17) ได้สังเคราะห์รูปแบบจากแนวคิดทฤษฎีแนวคิดเชิงระบบ (Systems Approach) กับหลักการบริหารตามสถานการณ์ (Contingency Approach) และได้นำเสนอองค์ประกอบดังนี้ 1) สภาพแวดล้อม (Environment) 2) เทคโนโลยี (Technology) 3) โครงสร้าง (Structure) 4) กระบวนการจัดการ (Management Process) และ 5) การตัดสินใจสั่งการ (Decision Making)

ในส่วนของนักการศึกษาไทยได้นำแนวคิดเชิงระบบมาศึกษารูปแบบการบริหาร เช่น นิวัตร นาคะเวช (2554: 214) ได้นำแนวคิดเชิงระบบมาศึกษารูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝันและสรุปไว้ว่า มีองค์ประกอบ คือ มีส่วนปัจจัยนำเข้า กระบวนการ ผลผลิต และองค์ประกอบเสริม โดยมีองค์ประกอบหลัก 5 องค์ประกอบ คือ 1) วัตถุประสงค์โรงเรียนในฝัน 2) หลักการบริหารจัดการ 3) ระบบโครงสร้างการบริหาร 4) กลยุทธ์การดำเนินงาน และ 5) ภาพความสำเร็จ มีองค์ประกอบย่อย 24 องค์ประกอบ องค์ประกอบเสริม 2 องค์ประกอบ คือ สภาพแวดล้อมของโรงเรียน และการประเมิน ปรับปรุงและพัฒนา โดยรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝันมีคุณลักษณะทั้งด้านความมีประโยชน์ ด้านความถูกต้อง ด้านความเหมาะสม และด้านความเป็นไปได้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในโรงเรียนในฝัน และโรงเรียนทั่วไปได้

นอกจากนี้ยังมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบอีกหลายคน เช่น ศักดิ์จิตต์ มาศจิตต์ (2550: 226-227) ได้เสนอองค์ประกอบของรูปแบบ กล่าวคือ 1) องค์ประกอบพื้นฐาน ประกอบด้วย จุดมุ่งหมาย หลักการ การมีส่วนร่วม และการกำหนดแนวทางการนำรูปแบบไปใช้ 2) องค์ประกอบโครงสร้าง 3) องค์ประกอบกระบวนการดำเนินงาน และ 4) องค์ประกอบด้านการสนับสนุน สอดคล้องกับ พิเชษฐ โพธิ์ภักดี (2553: 159-160) ได้สรุปไว้ว่ารูปแบบประกอบด้วยส่วนประกอบ 3 ส่วน คือ ส่วนที่

1 หลักการและวัตถุประสงค์ของรูปแบบ ประกอบด้วย 1) หลักการของรูปแบบ 2) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ ส่วนที่ 2 โครงสร้างและสาระสำคัญของรูปแบบ ประกอบด้วย 1) ฐานะของสถานศึกษา และความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาส่วนกลาง 2) บทบาทคณะกรรมการสถานศึกษาและผู้อำนวยการ 3) การกระจายอำนาจภารกิจจัดการศึกษา 4) ด้าน 4) หน่วยงานกำกับ ติดตาม ตรวจสอบ และส่งเสริมสนับสนุนภารกิจของโรงเรียน 5) มาตรฐานและการประกันคุณภาพผู้เรียน ส่วนที่ 3 การนำสู่การปฏิบัติและเงื่อนไขความสำเร็จ ประกอบด้วย 1) การนำไปสู่การปฏิบัติ 2) เงื่อนไขความสำเร็จในส่วนการบริหารขององค์การ มีศิลป์ ชินภัคดี (2555: 22) ได้กำหนดองค์ประกอบของรูปแบบไว้ว่า ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนสถาบัน หรือองค์การ ซึ่งประกอบด้วย 1) เทคโนโลยี 2) โครงสร้าง 3) บทบาท 4) เป้าหมายหรือ ความคาดหวังส่วนบุคคล ซึ่งประกอบด้วย 1) ภาวะผู้นำ 2) บุคลิกภาพ 3) กระบวนการบริหาร 4) การตัดสินใจสั่งการ 5) ความต้องการ และส่วนสภาพแวดล้อม ซึ่งประกอบด้วย 1) ชุมชน 2) แหล่งเรียนรู้ 3) เศรษฐกิจ 4) การมีส่วนร่วมทางด้านการบริหารสถานศึกษา

ทางด้านการบริหารสถานศึกษา สมชัย จรรย์ไพบูลย์ (2555: 16) ไผตรี บุญทศ (2554: 149-153) และปรีชาติ ชมชื่น (2555: 12) ได้สรุปองค์ประกอบของรูปแบบที่คล้ายกันไว้ว่า ควรมีองค์ประกอบหลัก คือ 1) วัตถุประสงค์ของรูปแบบ 2) ทฤษฎีพื้นฐานและหลักการของรูปแบบ 3) ระบบงาน และกลไกของรูปแบบ 4) วิธีดำเนินงานของรูปแบบ และ 5) แนวการประเมินรูปแบบ โดยมีคำอธิบายศัพท์เฉพาะประกอบรูปแบบ พร้อมมีเงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ การจัดทำคู่มือการใช้รูปแบบ โดยนำสาระขององค์ประกอบบรรจุไว้อย่างสมบูรณ์เอื้อประโยชน์ต่อผู้สนใจศึกษา และนำรูปแบบไปใช้

สำหรับองค์ประกอบของรูปแบบการบริหารจัดการศึกษาเท่าที่พบจากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง พบว่า ส่วนใหญ่จะกล่าวถึงการจัดการองค์การบริหาร หรือโครงสร้างระบบบริหารและแนวทางในการดำเนินงานในภาระหน้าที่ (Function) ที่สำคัญ ๆ ในการบริหารงานขององค์การนั้น ๆ เช่น การบริหารงานบุคคล การบริหารงานงบประมาณ การบริหารงานวิชาการ และการบริหารงานทั่วไป เป็นต้น ซึ่งจะได้กล่าวถึงอีกครั้งหนึ่งในตอนที่ว่าด้วยการกำหนดองค์ประกอบในการกำหนดรูปแบบต่อไป โดยสรุปแล้วในการกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบว่าจะประกอบด้วยอะไรบ้าง จำนวนเท่าใดมีโครงสร้าง และความสัมพันธ์กันอย่างไรนั้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่เรากำลังศึกษา หรือจะออกแบบแนวคิด ทฤษฎี และหลักการพื้นฐานในการกำหนดรูปแบบแต่ละรูปแบบนั้น ๆ เป็นหลัก

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสอดคล้องขององค์ประกอบของรูปแบบโดยนำเสนอในรูปแบบตารางประกอบการวิเคราะห์ เพื่อเป็นกรอบในการกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบสำหรับการวิจัยในครั้งนี้ ดังแสดงในตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ตารางประกอบการวิเคราะห์องค์ประกอบของรูปแบบ

องค์ประกอบของรูปแบบ	ศักดิ์จิต มาศจิตต์ (2550)	พิเชฐ โพธิ์ภักดี (2553)	นิวัตร นาคะเวช (2554)	ไมตรี บุญทศ (2554)	ปรีชาติ ชมชื่น (2555)	สมชัย จรรยาไพบุลย์	มิตัลป์ ชินภักดี (2555)	Brown and Moberg
1. หลักการ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-
2. วัตถุประสงค์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3. ระบบงานและกลไก	✓	✓	✓	✓	✓	✓	-	-
4. วิธีดำเนินงาน	✓	✓	✓	-	-	-	✓	-
5. แนวการประเมิน	-	-	-	-	-	-	✓	✓
6. คำอธิบายประกอบ	-	-	-	✓	✓	✓	-	-
7. เงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

สรุปได้ว่าองค์ประกอบของรูปแบบไม่ปรากฏชัดเจนว่าจะประกอบด้วยกี่องค์ประกอบ ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้สรุปแนวคิดที่สอดคล้องกันขององค์ประกอบของรูปแบบที่นักการศึกษาได้แบ่งองค์ประกอบไว้โดยเลือกองค์ประกอบที่ส่วนใหญ่เห็นสอดคล้องกัน ได้องค์ประกอบของรูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษา 4 องค์ประกอบที่สอดคล้องกัน ได้แก่ 1) หลักการ 2) วัตถุประสงค์ 3) ระบบงานและกลไก และ 4) เงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้

1.3 ประเภทของรูปแบบ

รูปแบบมีหลายประเภทด้วยกันซึ่งนักวิชาการด้านต่าง ๆ ก็ได้จัดแบ่งประเภทต่างกันออกไป สำหรับรูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์นั้น ดังนี้

นักวิชาการต่างประเทศ อาทิ สมิตและคนอื่น ๆ (Smith and others, 1980: 461) จำแนกรูปแบบออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่

1. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) จำแนกออกเป็น

1.1 รูปแบบคล้ายจริง (Iconic Model) มีลักษณะคล้ายของจริง เช่น เครื่องบินจำลอง หุ่นไล่กา หุ่นตามร้านตัดเสื้อผ้า

1.2 รูปแบบเสมือนจริง (Analog Model) มีลักษณะคล้ายปรากฏการณ์จริง เช่น การทดลองทางเคมีในห้องปฏิบัติการก่อนจะทำการทดลอง เครื่องบินจำลองที่บินได้ หรือเครื่องฝึกหัดบิน เป็นต้น รูปแบบชนิดนี้มีความใกล้เคียงความจริงมากกว่าแบบแรก

2. รูปแบบเชิงสัญลักษณ์ (Symbolic Model) จำแนกออกเป็น

2.1 รูปแบบข้อความ (Verbal model) หรือรูปแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Model) เป็นการใช้ข้อความปกติธรรมดาในการอธิบายโดยย่อ เช่น คำพรรณนาลักษณะงาน คำอธิบายรายวิชา เป็นต้น การมีรูปแบบข้อความนั้นแม้บางครั้งจะเข้าใจยาก แต่ก็ยังดีกว่าไม่มีรูปแบบเสียเลย เพราะอย่างน้อยก็เป็นแนวทางในการสร้างรูปแบบประเภทอื่นต่อไป

2.2 รูปแบบทางคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) หรือรูปแบบเชิงปริมาณ (Quantitative Model) เช่น สมการ และโปรแกรมเชิงเส้น เป็นต้น

นอกจากนี้ คีฟ (Keeves, 1988: 561-565) ยังได้จำแนกรูปแบบออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. รูปแบบเชิงเปรียบเทียบ (Analogue Model) เป็นรูปแบบเชิงกายภาพ ส่วนใหญ่ใช้ในด้านวิทยาศาสตร์ เช่น รูปแบบโครงสร้างอะตอม สร้างขึ้นโดยใช้หลักการเปรียบเทียบโครงสร้างของรูปแบบให้สอดคล้องกับลักษณะที่คล้ายกันทางกายภาพ สอดคล้องกับข้อมูลและความรู้ที่มีอยู่ในลักษณะนั้นด้วย รูปแบบที่สร้างขึ้นต้องมีองค์ประกอบชัดเจน สามารถนำไปทดสอบด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ได้ และสามารถนำไปใช้ในการหาข้อสรุปของปรากฏการณ์ได้อย่างกว้างขวาง เช่น รูปแบบจำนวนนักเรียนในโรงเรียน สร้างขึ้นโดยเปรียบเทียบกับลักษณะถึงน้ำที่ประกอบด้วยท่อน้ำเข้าและท่อน้ำออก ปริมาณที่ไหลเข้าถึงเปรียบเทียบกับจำนวนนักเรียนที่เข้าโรงเรียน อัตราการเกิดอัตราการย้ายเข้า อัตราการรับเด็กอายุต่ำกว่าเกณฑ์ ส่วนปริมาณน้ำที่ไหลออกเปรียบเทียบกับจำนวนนักเรียนที่ออกจากโรงเรียน เนื่องจากพันธุศาสตร์การศึกษา การย้ายออก การจบการศึกษา สำหรับปริมาณน้ำที่เหลือในถัง เปรียบเทียบได้กับจำนวนนักเรียนที่เหลืออยู่ในโรงเรียน เป็นต้น จุดมุ่งหมายของรูปแบบนี้เพื่ออธิบายปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงจำนวนนักเรียนในโรงเรียน

2. รูปแบบเชิงข้อความ (Semantic Model) เป็นรูปแบบที่ใช้ภาษา เป็นสื่อในการบรรยายหรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษาด้วยภาษา แผนภูมิ หรือรูปภาพ เพื่อให้เห็นโครงสร้างทางความคิดองค์ประกอบ และความสัมพันธ์ขององค์ประกอบของปรากฏการณ์นั้น และใช้ข้อความในการอธิบายเพื่อให้เกิดความกระจ่างมากขึ้น แต่จุดอ่อนของรูปแบบประเภทนี้ คือ ขาดความชัดเจนแน่นอน ทำให้ยากแก่การทดสอบรูปแบบ แต่อย่างไรก็ตามได้มีการนำรูปแบบนี้มาใช้ในการศึกษามาก เช่น รูปแบบการเรียนรู้ในโรงเรียน

3. รูปแบบเชิงคณิตศาสตร์ (Mathematical Model) เป็นรูปแบบที่ใช้แสดงความสัมพันธ์ขององค์ประกอบหรือตัวแปรโดยใช้สัญลักษณ์ทางคณิตศาสตร์ ปัจจุบันมีแนวโน้มว่าจะนำไปใช้ในด้าน

พฤติกรรมศาสตร์มากขึ้น โดยเฉพาะในการวัดและประเมินผลทางการศึกษา รูปแบบลักษณะนี้ส่วนมากพัฒนามาจากรูปแบบเชิงข้อความ

4. รูปแบบเชิงสาเหตุ (Causal Model) เป็นรูปแบบที่เริ่มจากการนำเทคนิคการวิเคราะห์เส้นทาง (Path Analysis) ในการศึกษาเกี่ยวกับพันธุศาสตร์ รูปแบบเชิงสาเหตุนี้ทำให้สามารถศึกษารูปแบบเชิงข้อความที่มีตัวแปรสลับซับซ้อนได้ แนวคิดสำคัญของรูปแบบนี้ คือ ต้องสร้างขึ้นจากทฤษฎีที่เกี่ยวข้องหรืองานวิจัยที่มีมาแล้ว รูปแบบจะเขียนในลักษณะสมการเส้นตรง แต่ละสมการแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุเชิงผลระหว่างตัวแปร จากนั้นมีการเก็บรวบรวมข้อมูลในสภาพการณ์ที่เป็นจริงเพื่อทดสอบรูปแบบ รูปแบบเชิงสาเหตุนี้แบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) รูปแบบระบบเส้นเดียว (Recursive Model) เป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างตัวแปรด้วยเส้นทางที่มีทิศทางของการเป็นสาเหตุในทิศทางเดียวโดยไม่มีความสัมพันธ์ย้อนกลับ 2) รูปแบบระบบเส้นคู่ (Non-recursive Model) เป็นรูปแบบที่แสดงความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างตัวแปร โดยทิศทางความสัมพันธ์ของตัวแปรภายในตัวแปรหนึ่งอาจเป็นทั้งตัวแปรเชิงสาเหตุและเชิงผลพร้อมกัน จึงมีทิศทางความสัมพันธ์ย้อนกลับได้

ส่วนสไตเนอร์ (Steiner. 1988: 148) ได้จำแนกรูปแบบออกเป็น 2 ประเภท

1. รูปแบบเชิงกายภาพ (Physical Model) จำแนกออกเป็น

1.1 รูปแบบของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model of) เช่น รูปแบบเครื่องบินที่สร้างเหมือนจริง แต่มีขนาดย่อ

1.2 รูปแบบสำหรับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (Model for) เป็นรูปแบบจำลองที่ออกแบบไว้เพื่อเป็นต้นแบบผลิตสินค้า ต้องสร้างรูปแบบเท่าของจริงขึ้นมาก่อนแล้วจึงผลิตสินค้าตามรูปแบบนั้น

2. รูปแบบเชิงแนวคิด (Conceptual Model) จำแนกออกเป็น

2.1 รูปแบบเชิงแนวคิดของสิ่งหนึ่งสิ่งใด (Conceptual Model of) เป็นรูปแบบหรือแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยจำลองมาจากทฤษฎีที่มีอยู่แล้ว เช่น รูปแบบที่สร้างมาจากทฤษฎีการคงอยู่ของนักเรียนในโรงเรียน เป็นต้น

2.2 รูปแบบเชิงแนวคิดเพื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด (Conceptual Model for) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นมาเพื่ออธิบายทฤษฎี หรือปรากฏการณ์ เช่น รูปแบบที่สร้างขึ้นจากทฤษฎีการคัดสรรตามธรรมชาติเพื่อนำไปอธิบายทฤษฎีการคงอยู่ของนักเรียนในโรงเรียน เป็นต้น

จากที่กล่าวมาแสดงว่ารูปแบบมีหลายประเภทด้วยกัน กล่าวคือ เป็นสิ่งที่สร้างและพัฒนาขึ้นแต่ละสาขามีรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป เช่น รูปแบบทางการศึกษาและสังคมศาสตร์ ได้แบ่งออกเป็นรูปแบบที่ใช้การอุปมาอุปไมยเทียบเคียงปรากฏการณ์ซึ่งเป็นรูปธรรมเพื่อสร้างความเข้าใจในปรากฏการณ์ที่เป็นนามธรรม รูปแบบที่ใช้ภาษาสื่อในการขยาย หรืออธิบายปรากฏการณ์ที่ศึกษา

ด้วยภาษา แผนภูมิ รูปภาพ รูปแบบที่ใช้สมการทางคณิตศาสตร์เป็นสื่อในการแสดงความสัมพันธ์ของตัวแปรต่าง ๆ และรูปแบบที่นำเอาตัวแปรต่าง ๆ มาสัมพันธ์กันเชิงเหตุและผลที่เกิดขึ้น เป็นต้น

1.4 คุณลักษณะของรูปแบบที่ดี

นักวิชาการต่างประเทศ อาทิ คีฟ (Keeves. 1988: 560) กล่าวว่า รูปแบบที่ใช้ประโยชน์ได้ควรจะมีข้อกำหนด (Requirement) 4 ประการ คือ

1. รูปแบบ ควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้าง (Structural Relationship) มากกว่าความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันแบบรวม ๆ (Associative Relationship)
2. รูปแบบ ควรใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ผลที่จะเกิดขึ้น ซึ่งสามารถถูกตรวจสอบได้โดยการสังเกต ซึ่งเป็นไปได้ที่จะทดสอบรูปแบบพื้นฐานของข้อมูลเชิงประจักษ์ได้
3. รูปแบบ ควรจะต้องระบุหรือชี้ให้เห็นถึงกลไกเชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษา ดังนั้นนอกจากรูปแบบจะเป็นเครื่องมือในการพยากรณ์ได้ ควรใช้อธิบายปรากฏการณ์ได้ด้วย
4. รูปแบบ ควรเป็นเครื่องมือในการสร้างมโนทัศน์ใหม่ และสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ ซึ่งเป็นการขยายในเรื่องที่กำลังศึกษา

ในส่วนของนักการศึกษาไทย วาโร เฟ็งส์วีสต์ (2553: 6) กล่าวว่า รูปแบบที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

1. รูปแบบควรประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างระหว่างตัวแปรมากกว่าความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงธรรมดา อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงก็มีประโยชน์ในช่วงของการพัฒนารูปแบบ
 2. รูปแบบควรนำไปสู่การทำนายผลที่ตามมา ซึ่งสามารถตรวจสอบได้ด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยเมื่อทดสอบรูปแบบแล้วถ้าปรากฏว่าไม่สอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ รูปแบบนั้นต้องถูกยกเลิก
 3. รูปแบบควรอธิบายโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษาได้อย่างชัดเจน
 4. รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างความคิดรวบยอด (Concept) ใหม่ และการสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรใหม่ ซึ่งจะเป็นการเพิ่มองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ในเรื่องที่กำลังศึกษา
 5. รูปแบบในเรื่องใด จะเป็นเช่นไรขึ้นอยู่กับกรอบของทฤษฎีในเรื่องนั้น ๆ
- สรุปได้ว่ารูปแบบที่ดีควรมีลักษณะดังนี้

1. รูปแบบควรประกอบด้วยความสัมพันธ์อย่างมีโครงสร้างมากกว่าความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันแบบรวม ๆ
2. รูปแบบควรใช้เป็นแนวทางในการทำนายผลที่จะเกิดขึ้น สามารถตรวจสอบได้ข้อมูลเชิงประจักษ์
3. รูปแบบควรชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์เชิงเหตุผลของเรื่องที่ศึกษาได้อย่างชัดเจน

4. รูปแบบควรเป็นเครื่องมือในการสร้างความคิดรวบยอด หรือมโนทัศน์ใหม่ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ของตัวแปรในลักษณะใหม่ และเป็นการขยายในเรื่องที่กำลังศึกษา

1.5 การสร้างและพัฒนารูปแบบ

การสร้างรูปแบบเป็นการกำหนดมโนทัศน์ที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เพื่อชี้ให้เห็นว่ารูปแบบเสนออะไร เสนออย่างไร เพื่อให้ได้อะไร และสิ่งที่ได้นั้นอธิบายปรากฏการณ์อะไรและนำไปสู่ข้อค้นพบอะไรใหม่ ในการพัฒนารูปแบบมีนักวิชาการและนักการศึกษาได้กำหนดขั้นตอนไว้คล้ายกัน ในส่วนของนักการศึกษาของไทยได้มีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบไว้อย่างหลากหลาย ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาการพัฒนารูปแบบโดยใช้ เทคนิคเดลฟาย (Delphi Technique) เป็นเทคนิควิธีการวิจัยที่ใช้ศึกษาปัญหาที่เน้นความคิดเห็นและการตัดสินใจของผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก กระบวนการเดลฟายมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ ทั้งนี้ วีระยุทธ ชาตะกาญจน์ (2557: 198-209) ได้สรุปดังนี้ การไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูล การเก็บข้อมูลซ้ำ การให้ข้อมูลย้อนกลับที่ได้รับการควบคุมจากผู้ดำเนินการ และการสรุปคำตอบของกลุ่มด้วยวิธีการทางสถิติ อาจสรุปขั้นตอนของเทคนิคการวิจัยแบบเดลฟาย ดังนี้

1. กำหนดกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ผู้วิจัยต้องทำการคัดเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้ ความสามารถ และความชำนาญในเรื่องที่ศึกษา ขนาดของกลุ่มที่เพียงพออยู่ระหว่าง 10-15 คน หากผู้เชี่ยวชาญมีขนาดตั้งแต่ 17 คนขึ้นไป อัตราการลดลงของความคลาดเคลื่อนจะมีน้อยมากจนคงที่ ซึ่งผู้วิจัยที่ใช้เทคนิคเดลฟายมักนิยมกำหนดจำนวนผู้เชี่ยวชาญไม่น้อยกว่า 17 คน

2. กำหนดประเด็นแนวโน้มและสร้างเครื่องมือในการวิจัย การเก็บข้อมูลจะใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือสำคัญ ซึ่งจะใช้แบบสอบถามปลายเปิดและแบบสอบถามปลายปิดชนิดมาตราประมาณค่า

3. ทำเดลฟายรอบที่หนึ่ง โดยส่งแบบสอบถามไปให้ผู้เชี่ยวชาญ เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลกว้าง ๆ จากผู้เชี่ยวชาญ โดยใช้คำถามปลายเปิด การเก็บข้อมูลรอบนี้ต้องชี้แจงจุดมุ่งหมายของการเก็บข้อมูล

4. รวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ในรอบที่หนึ่ง ทั้งนี้ต้องทำการวิเคราะห์เนื้อหา สรุปประเด็นความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด เพื่อนำไปให้สมาชิกในกลุ่มแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ ที่ปรากฏในข้อความทุกประเด็น จัดทำแบบสอบถามที่เป็นคำถามปลายปิดในรูปมาตราประมาณค่าสำหรับเก็บข้อมูลในรอบที่สอง

5. ทำเดลฟายรอบที่สอง ในรอบนี้ผู้เชี่ยวชาญแต่ละท่านจะได้รับข้อมูลป้อนกลับเชิงสถิติที่เป็นของกลุ่มโดยส่วนรวม ผนวกด้วยคำตอบเดิมของตนเอง แล้วขอให้ผู้เชี่ยวชาญแต่ละคนพิจารณาตอบใหม่

6. ทำเดลฟายรอบที่สามหรือสี่ ขึ้นอยู่กับการได้ข้อสรุปที่มีฉันทามติ โดยปกติการรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคเดลฟายอย่างน้อยที่สุดจะต้องใช้สองรอบแต่ไม่ควรเกิน 4 รอบ

7. สรุปและอภิปรายผล โดยการเสนอแนวโน้มที่มีฉันทามติตามเกณฑ์ที่ตั้งไว้ การกำหนดระดับความสอดคล้องทางความคิดหรือการหาฉันทามติในเทคนิคเดลฟาย สามารถกำหนดได้ด้วยค่าสถิติ 2 ประเภท โดยประเภทแรกกำหนดด้วยค่าร้อยละ เพื่อแสดงให้เห็นอัตราส่วนผู้ที่มีความคิดเห็นสอดคล้องกันว่าอยู่ในระดับใด และมีการแสดงแจกแจงความถี่ของผู้ให้ข้อมูลว่ามีลักษณะของคำตอบกระจายในลักษณะใด ประเภทที่สอง เป็นการใช้สถิติที่วัดแนวโน้มเข้าสู่ส่วนกลาง เพื่อบ่งบอกระดับความคิดเห็นของกลุ่มในลักษณะสรุปรวม และแสดงค่าสถิติการกระจาย เพื่อให้ทราบระดับความแตกต่างทางความคิดเห็นของสมาชิกว่ามีมากน้อยเพียงใด เกณฑ์ที่ใช้ในการระบุฉันทามติจึงขึ้นอยู่กับลักษณะของค่าสถิติที่ใช้ การตรวจสอบระดับฉันทามติมีเกณฑ์พิจารณา 2 ส่วน คือ การกำหนดระดับความเห็นพ้องกันของเสียงส่วนใหญ่ ส่วนที่สอง การกำหนดเกณฑ์การยุติกระบวนการเดลฟาย เมื่อสมาชิกไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงทางความคิดจากรอบที่แล้ว สรุปเทคนิคเดลฟายเป็นระเบียบวิธีการวิจัยที่ใช้ศึกษาปัญหาที่อาศัยการตัดสินใจของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญโดยผู้เชี่ยวชาญไม่ต้องมาประชุมร่วมกัน ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานด้วยการออกแบบสอบถามจัดส่งให้ผู้เชี่ยวชาญ เมื่อได้รับคำตอบคืนทำการประมวลผลส่งกลับไปให้ผู้เชี่ยวชาญได้รับทราบสถานการณ์ด้านความคิดเห็น โดยอาจให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม เมื่อได้รับคำตอบผู้วิจัยจะทำการประเมินอีกครั้งว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือยืนยันในความคิดเห็นเดิม หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากถือได้ว่าได้รับความเห็นที่ใช้ได้ในการวิจัยเรื่องการพัฒนาารูปแบบการบริหารสถานศึกษา

ในการวิจัยเรื่องการพัฒนาารูปแบบการบริหารสถานศึกษามินักการศึกษาได้ศึกษาไว้ ดังนี้

นักการศึกษาดำเนินการสร้างรูปแบบและจำแนกเป็น 3 ขั้นตอน เช่น รมย์ พะโยม (2552: 117) ซึ่งได้พัฒนารูปแบบการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน จำแนกขั้นตอน ดังนี้

1. การสังเคราะห์องค์ประกอบการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จากแนวคิด หลักการ ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแล้วจัดทำเป็นแบบสอบถามแบบมาตราส่วนประมาณค่าสอบถามผู้บริหารสถานศึกษา

2. การสร้างรูปแบบการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยใช้ข้อมูลจากการสังเคราะห์ขั้นตอนที่ 1 ให้ผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาโดยสนทนากลุ่ม

3. การประเมินรูปแบบการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วย ผู้บริหารการศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษา และครูผู้สอน จำนวน 15 คน พิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้และความเป็นประโยชน์

การพัฒนาารูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาลในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน เขตจังหวัดภาคใต้ตอนบน บรรจง เจริญสุข (2552: 92-93) ที่ได้แบ่งออกเป็น 3 ระยะ เช่นกัน คือ

ระยะที่ 1 ศึกษาและสำรวจข้อมูลเบื้องต้น โดยศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับ ทฤษฎี หลักการ แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารสถานศึกษาและหลักธรรมาภิบาล สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 12 คน

ระยะที่ 2 พัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาล โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 24 คน ด้วยเทคนิคเดลฟาย จำนวน 3 รอบ

ระยะที่ 3 ประเมินความเหมาะสมของรูปแบบโดยผู้บริหารสถานศึกษา โดยใช้แบบสอบถาม นอกจากนี้ในการสร้างรูปแบบการบริหารโรงเรียนในฝัน นิวัตร์ นาคะเวช (2554: 144) ได้เสนอขั้นตอนการดำเนินการที่สอดคล้องกัน คือ

1. การศึกษาและสร้างรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน ประกอบด้วย ศึกษาและ วิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาสภาพการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน กรณี ตัวอย่าง สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญทางการบริหารการศึกษาหรือสถานศึกษา

2. การพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน สนทนากลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ และ ผู้เชี่ยวชาญด้านบริหารการศึกษา สถานศึกษา และการนิเทศโรงเรียนในฝัน

3. การตรวจสอบคุณลักษณะรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน โดยสอบถาม สัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้บริหารและครู

นอกจากนี้ยังมีนักการศึกษาที่ศึกษาเรื่องรูปแบบและได้ดำเนินการเป็น 4 ระยะ เช่น สมยงค์ แก้วสุพรรณ (2552: 138-145) ได้นำเสนอรูปแบบการบริหารสถานศึกษาที่มีประสิทธิผล เพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา แบ่งออกเป็น 4 ระยะ คือ 1) วิเคราะห์รูปแบบการบริหารจัดการ การศึกษาที่มีประสิทธิผล 2) สร้างรูปแบบการบริหารสถานศึกษาที่มีประสิทธิผลเพื่อการประกัน คุณภาพการศึกษา โดยใช้การสนทนากลุ่มและจัดเวทีวิพากษ์ 3) ทดลองใช้รูปแบบการบริหาร สถานศึกษาที่มีประสิทธิผลเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา 4) ประเมินผลการใช้รูปแบบการบริหาร สถานศึกษาที่มีประสิทธิผลเพื่อการประกันคุณภาพการศึกษา

ในด้านการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา สมชัย จรรยาไพบูลย์ (2555: 80-102) ได้ สร้างรูปแบบการพัฒนาการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษาสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา มัชยมศึกษา เขต 29 โดยดำเนินการ ดังนี้

ระยะที่ 1 วิเคราะห์รูปแบบการพัฒนาการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา โดยการศึกษา สภาพการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา และกรณีศึกษาสถานศึกษาที่เป็นต้นแบบการประกัน คุณภาพภายใน

ระยะที่ 2 สร้างรูปแบบการพัฒนาการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา

ระยะที่ 3 ทดลองใช้รูปแบบการพัฒนาการประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา

ระยะที่ 4 นำเสนอผลการใช้รูปแบบ

ทางด้าน วาโร เฟ็งส์วีสต์ (2553: 9-10) กล่าวว่า การสร้างและพัฒนารูปแบบ แบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสร้างหรือพัฒนารูปแบบ ในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยจะสร้างหรือพัฒนารูปแบบ ขึ้นมาก่อน เป็นรูปแบบตามสมมติฐาน (Hypothesis Model) โดยศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และ ผลการวิจัยที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้ผู้วิจัยได้ศึกษารายกรณี หน่วยงานที่ดำเนินการในเรื่องนั้น ๆ ได้เป็นอย่างดี ซึ่งผลการศึกษานำมาใช้กำหนดองค์ประกอบ หรือตัวแปรต่าง ๆ ภายในรูปแบบ รวมทั้ง ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบหรือตัวแปรเหล่านั้น หรือลำดับก่อนหลังของแต่ละ องค์ประกอบในรูปแบบ ดังนั้น การพัฒนารูปแบบในขั้นตอนนี้จะต้องอาศัยหลักการของเหตุผลเป็น รากฐานสำคัญ ซึ่งโดยทั่วไปการศึกษาในขั้นตอนนี้จะมีขั้นตอนย่อย ๆ ดังนี้

1.1 การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำสารสนเทศที่ได้มาวิเคราะห์และ สังเคราะห์เป็นร่างกรอบความคิดการวิจัย

1.2 การศึกษาจากบริบทจริงในขั้นตอนนี้อาจจะดำเนินการได้หลายวิธี ดังนี้

1.2.1 การศึกษาสภาพ และปัญหาการดำเนินการในปัจจุบันของหน่วยงานโดยศึกษา ความคิดเห็นจากบุคคลที่เกี่ยวข้อง (Stakeholder) ซึ่งวิธีศึกษาอาจจะใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสอบถาม การสำรวจ การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

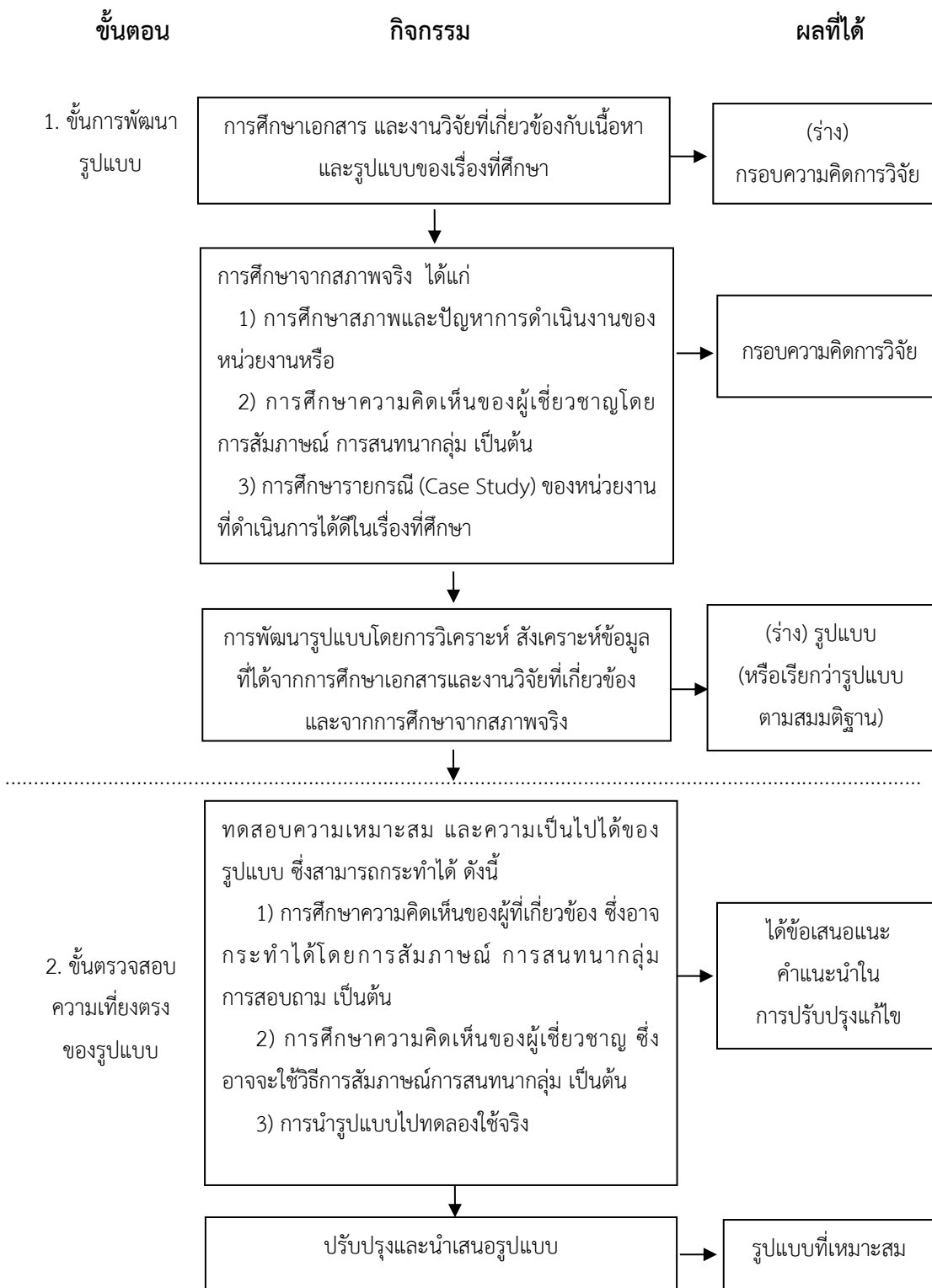
1.2.2 การศึกษารายกรณี (Case Study) หรือพหุกรณีหน่วยงานที่ประสบผลสำเร็จ หรือ มีแนวปฏิบัติที่ดีในเรื่องที่ศึกษา เพื่อนำมาเป็นสารสนเทศที่สำคัญในการพัฒนารูปแบบ

1.2.3 การศึกษาข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญหรือผู้ทรงคุณวุฒิ วิธีศึกษาอาจจะใช้วิธีการ สัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เป็นต้น

1.3 การจัดทำรูปแบบ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยจะใช้สารสนเทศที่ได้ในข้อ 1.1 และ 1.2 มาวิเคราะห์และสังเคราะห์ เพื่อกำหนดเป็นกรอบความคิดการวิจัยเพื่อนำมาจัดทำรูปแบบ

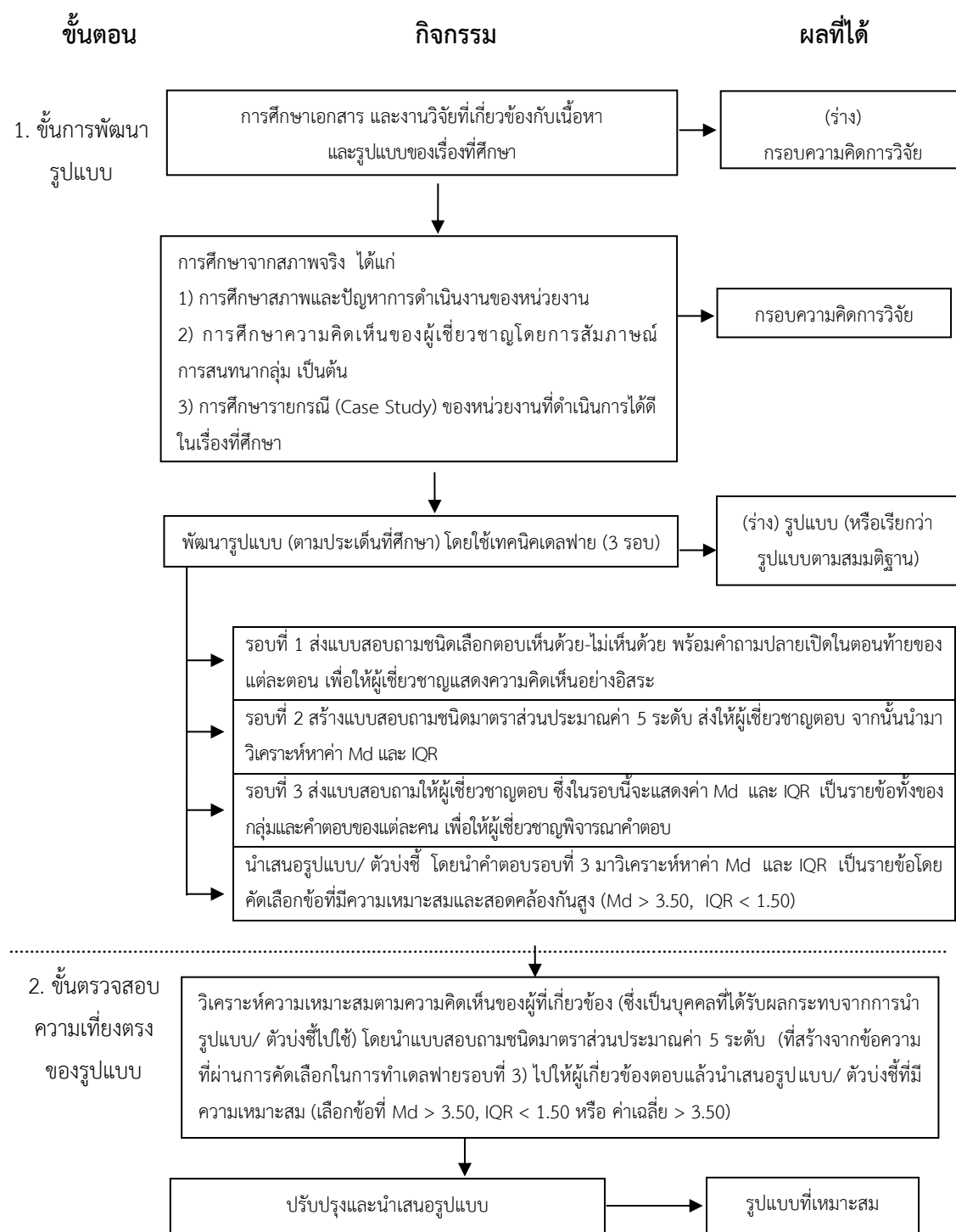
ขั้นตอนที่ 2 การทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบ ภายหลังจากที่ได้พัฒนารูปแบบในขั้นตอน แรกแล้ว จำเป็นที่จะต้องทดสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบดังกล่าว เพราะรูปแบบที่พัฒนาขึ้นถึงแม้ จะพัฒนาโดยมีรากฐานจากทฤษฎี แนวความคิดรูปแบบของบุคคลอื่น และผลการวิจัยที่ผ่านมา แต่ก็ เป็นเพียงรูปแบบตามสมมติฐาน ซึ่งจำเป็นที่จะต้องตรวจสอบความเที่ยงตรงของรูปแบบว่า มี ความเหมาะสมหรือไม่ เป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพตามที่มุ่งหวังหรือไม่ การเก็บรวบรวมข้อมูลใน สถานการณ์จริงหรือทดลองใช้รูปแบบในสถานการณ์จริง จะช่วยให้ทราบอิทธิพลหรือความสำคัญ ขององค์ประกอบย่อยหรือตัวแปรต่าง ๆ ในรูปแบบ ผู้วิจัยอาจจะปรับปรุงรูปแบบใหม่โดยการตัด องค์ประกอบหรือตัวแปรที่พบว่าไม่มีอิทธิพลหรือมีความสำคัญน้อยออกจากรูปแบบ ซึ่งจะทำให้ได้ รูปแบบที่มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น ซึ่งกระบวนการสร้างและพัฒนารูปแบบสามารถแสดงเป็นภาพได้ ดังนี้

ภาพประกอบ 1 แสดงขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ กรณีที่ 1 ร่างรูปแบบจากการวิเคราะห์เอกสารและการศึกษาจากสภาพจริง

ที่มา: วาโร เฟ็งส์วัสดี. การวิจัยพัฒนารูปแบบ, 2553: 12

ภาพประกอบ 2 แสดงขั้นตอนการพัฒนารูปแบบ กรณีที่ 2 ร่างรูปแบบโดยใช้เทคนิคเดลฟาย

ที่มา: วาโร เฟ็งส์วัสดี. การวิจัยพัฒนารูปแบบ, 2553: 13

ทางด้าน ไมตรี บุญทศ (2554: 66) ได้ศึกษาการพัฒนาารูปแบบการบริหารเพื่อการประกันคุณภาพภายในที่ส่งผลต่อคุณภาพโรงเรียนโดยดำเนินการพัฒนารูปแบบและนำเสนอ 6 ขั้นตอน โดยเพิ่มขั้นการเตรียมการก่อนวิจัย และขั้นประเมินและปรับปรุงการบริหาร ดังนี้

1. การเตรียมก่อนการวิจัย โดยการเลือกพื้นที่การวิจัย การเตรียมทีมวิจัย เครื่องมือวิจัย
2. วิเคราะห์สภาพปัจจุบัน ปัญหาโรงเรียนพื้นที่ในการวิจัย โดยศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง สภาพปัจจุบัน ปัญหาโรงเรียนพื้นที่การวิจัย ศึกษาดูงานโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จ 3 โรงเรียน
3. ร่างรูปแบบการบริหารเพื่อการประกันคุณภาพภายในที่ส่งผลต่อคุณภาพโรงเรียน
4. ตรวจสอบและแก้ไขร่างรูปแบบการบริหารเพื่อการประกันคุณภาพภายในที่ส่งผลต่อคุณภาพโรงเรียน
5. ทดลองใช้รูปแบบการบริหารเพื่อการประกันคุณภาพภายในที่ส่งผลต่อคุณภาพโรงเรียน
6. ประเมินและปรับปรุงการบริหารเพื่อการประกันคุณภาพภายในที่ส่งผลต่อคุณภาพโรงเรียน

สรุปเทคนิคเคลฟายเป็นระเบียบวิธีการวิจัยที่ใช้ศึกษาปัญหาที่อาศัยการตัดสินใจของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญโดยผู้เชี่ยวชาญไม่ต้องมาประชุมร่วมกัน ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานด้วยการออกแบบสอบถามจัดส่งให้ผู้เชี่ยวชาญ เมื่อได้รับคำตอบคืนทำการประมวลผลส่งกลับไปให้ผู้เชี่ยวชาญได้รับทราบสถานการณ์ด้านความคิดเห็น โดยอาจให้ผู้เชี่ยวชาญแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม เมื่อได้รับคำตอบผู้วิจัยจะทำการประเมินอีกครั้งว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงหรือยืนยันในความคิดเห็นเดิม หากไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากถือได้ว่าได้รับความเห็นที่ใช่ได้ ผู้วิจัยได้สรุปขั้นตอนการสร้างรูปแบบโดยใช้ตารางประกอบการวิเคราะห์เพื่อเป็นกรอบในการกำหนดขั้นตอนการสร้างรูปแบบสำหรับการวิจัย ดังตารางที่ 2

ตารางที่ 2 ตารางประกอบการวิเคราะห์ความสอดคล้องของขั้นตอนการสร้างรูปแบบ

ขั้นตอนการสร้างรูปแบบ	บรรจง เจริญสุข (2552)	รมย์ พะโยม (2552)	สมยงค์ แก้วสุพรรณ (2552)	วาโร เพ็งสวัสดิ์ (2553)	นิวัตร นาคะเวช (2554)	ไมตรี บุญเทศ (2554)	วิระยุทธ ขาตะกาญจน์ (2557)
1. การสร้างรูปแบบ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับหลักการและข้อมูลพื้นฐาน (รวมถึงองค์ประกอบ และสภาพจริง โดยอาจจัดสัมมนา (ผู้เชี่ยวชาญ) ระบุปัญหาและความต้องการจำเป็น	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- สร้างรูปแบบเบื้องต้น	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
2. การตรวจสอบ/ ทดลองใช้ (ความเหมาะสม ความตรงของรูปแบบ และการยอมรับ)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
- วิเคราะห์ความเห็นจากการตรวจสอบ (ซึ่งอาจสัมมนาผู้เชี่ยวชาญ) และเปรียบเทียบรูปแบบกับองค์ประกอบ และภารกิจจริงหรือทดสอบ	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓
3. ทบทวนและปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓

จากตารางที่ 2 สรุปแนวคิดที่สอดคล้องและกำหนดขั้นตอนการสร้างรูปแบบในการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้ 1) การสร้างรูปแบบ 2) การตรวจสอบ/ ทดลองใช้ (ความเหมาะสม ความตรงของรูปแบบ และการยอมรับ) และ 3) ทบทวนปรับปรุงแก้ไขให้สมบูรณ์

สำหรับการพัฒนารูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษาเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ ครั้งนี้ผู้วิจัยมีการดำเนินการเป็น 4 ขั้นตอน คือ

1) ศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาการบริหารจัดการสถานศึกษาเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ

2) สร้างรูปแบบที่สัมพันธ์กันจากกรอบแนวคิดพื้นฐาน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพยากรณ์ ผลจากการใช้รูปแบบ ซึ่งสร้างจากการสังเคราะห์แนวคิด การศึกษาสภาพปัจจุบันของการบริหาร โรงเรียน และการประเมินความสอดคล้องของรูปแบบโดยผู้เชี่ยวชาญ

3) การตรวจสอบหาคุณภาพของรูปแบบที่สร้างนั้นซึ่งสรุปขั้นตอนในการพัฒนารูปแบบได้ว่า เริ่มจากการตรวจสอบรูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษาเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมที่เป็นมิตรกับ สิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันตปา โดยใช้เทคนิคเดลฟาย (Applied Delphi Technique) ประเมิน ความเป็นไปได้ของรูปแบบการบริหารจัดการสถานศึกษาโดยวิธีการ CVI (Content Validity Index) จากผู้เชี่ยวชาญ

4) ประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบจากผู้เชี่ยวชาญ โดยวิธีการสนทนากลุ่ม

1.6 การตรวจสอบรูปแบบ

จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการสร้างรูปแบบก็เพื่อทดสอบ หรือตรวจสอบรูปแบบนั้นด้วยข้อมูลเชิงประจักษ์ การตรวจสอบรูปแบบมีหลายวิธีซึ่งอาจใช้การวิเคราะห์จากหลักฐานเชิงคุณภาพ (Qualitative) และเชิงปริมาณ (Quantitative) โดยที่การตรวจสอบรูปแบบจากหลักฐานเชิง คุณลักษณะ อาจใช้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบ ส่วนการตรวจสอบโมเดลจากหลักฐานเชิงปริมาณใช้ เทคนิคทางสถิติ ซึ่งการตรวจสอบรูปแบบควรตรวจสอบคุณลักษณะ 2 อย่าง อุทุมพร จามรมาน (2541: 23) คือ 1) การตรวจสอบความมากน้อยของความสัมพันธ์ ความเกี่ยวข้องและเหตุผลระหว่าง ตัวแปร 2) การประมาณค่าพารามิเตอร์ของความสัมพันธ์ดังกล่าว การประมาณค่านี้สามารถประมาณ ข้ามเวลา (Across Time) กลุ่มตัวอย่าง (Samples) หรือสถานที่ได้ (Sites) หรืออ้างอิงจาก กลุ่มตัวอย่างไปหาประชากรก็ได้โดยผลการตรวจสอบนำไปสู่คำตอบ 2 ข้อ คือ 2.1) การสร้างรูปแบบ ใหม่ หรือ 2.2) การปรับปรุง หรือพัฒนารูปแบบเดิม

นอกจากนี้ สมาน อิศวภูมิ (2550: 9) ได้เสนอแนวทางในการตรวจสอบรูปแบบที่เป็นขั้นตอน สุดท้ายของการวิจัยและพัฒนารูปแบบไว้ อาจใช้วิธีใดวิธีหนึ่ง จาก 3 วิธีดังนี้ คือ

1. การตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ โดยผู้วิจัยจะนำเสนอรูปแบบที่พัฒนาขึ้นต่อผู้ทรงคุณวุฒิ 15-20 คน พร้อมกับแบบประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบ ตลอดจน ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมต่าง ๆ

2. การตรวจสอบโดยการประชุมสัมมนา โดยผู้วิจัยจัดประชุมสัมมนาบุคคลที่เกี่ยวข้อง ผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วนำเสนอรูปแบบที่พัฒนาขึ้น เสร็จแล้วให้ผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนา วิพากษ์ ประเมิน รูปแบบทั้งในด้านความเหมาะสมและความเป็นไปได้ และให้ข้อเสนอแนะต่อไป

3. การตรวจสอบโดยการทดลอง โดยผู้วิจัยดำเนินการทดลองใช้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นในสภาพจริง หรือเหตุการณ์จำลอง ตามแบบแผนที่ออกแบบไว้ เพื่อสังเกต รวบรวมข้อมูล และความเห็นต่อผู้เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงรูปแบบต่อไป

หลังจากได้ข้อมูลจากการตรวจสอบคุณภาพของรูปแบบดังกล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยควรได้ดำเนินการปรับปรุงรูปแบบเพิ่มเติม พร้อมกับสรุปข้อมูล ความคิดเห็น และข้อเสนอแนะที่เห็นว่าสำคัญต่อรูปแบบและการนำรูปแบบไปใช้ต่อไป

การตรวจสอบรูปแบบ มีนักการศึกษาได้ศึกษาไว้ อาทิ สุมนา พุ่มประพาฬ (2549: 62) ได้ศึกษารูปแบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตรวจสอบรูปแบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานโดยผู้ทรงคุณวุฒิให้ความเห็นต่อรูปแบบการบริหารที่มีประสิทธิภาพในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานทุก ๆ ด้าน รมย์ พะโยม (2552: 117) ซึ่งได้พัฒนารูปแบบการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ใช้วิธีการประเมินการบริหารการปฏิบัติงานของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ประกอบด้วยผู้บริหารการศึกษา สถานศึกษา และครูผู้สอน จำนวน 15 คน พิจารณาความเหมาะสม ความเป็นไปได้ และความเป็นประโยชน์ ในส่วน บรรจง เจริญสุข (2552: 92-93) ได้ศึกษาการพัฒนาแบบการบริหารสถานศึกษาตามหลักธรรมาภิบาล ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานเขตจังหวัดภาคใต้ตอนบน ดำเนินการตรวจสอบรูปแบบโดยประเมินความเหมาะสมของรูปแบบโดยผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยใช้แบบสอบถาม และ นิวัตร นาคะเวช (2554: 144) ได้เสนอขั้นตอนการดำเนินการที่สอดคล้องกัน คือ การตรวจสอบคุณลักษณะรูปแบบ การบริหารจัดการโรงเรียนในฝันโดยสอบถาม สัมภาษณ์ความคิดเห็นของผู้บริหารและครู

นอกจากนี้ วาโร เฟ็งสวีส์ตี (2553: 9-10) กล่าวว่า การตรวจสอบ หรือการทดสอบรูปแบบ อาจกระทำได้ใน 4 ลักษณะ ดังนี้

1. การทดสอบรูปแบบด้วยการประเมินตามมาตรฐานที่กำหนด การประเมินที่พัฒนาโดย The Joint Committee on Standards of Educational Evaluation ภายใต้การดำเนินงานของ Stufflebeam และคณะ ได้นำเสนอหลักการประเมินเพื่อเป็นบรรทัดฐานของกิจกรรมการตรวจสอบรูปแบบ ประกอบด้วยมาตรฐาน 4 ด้าน ดังนี้

1.1 มาตรฐานความเป็นไปได้ (Feasibility Standards) เป็นการประเมินความเป็นไปได้ในการนำไปปฏิบัติจริง

1.2 มาตรฐานด้านความเป็นประโยชน์ (Utility Standards) เป็นการประเมินการตอบสนองต่อความต้องการของผู้ใช้รูปแบบ

1.3 มาตรฐานด้านความเหมาะสม (Propriety Standards) เป็นการประเมินความเหมาะสมทั้งในด้านกฎหมายและศีลธรรมจรรยา

1.4 มาตรฐานด้านความถูกต้องครบถ้วน (Accuracy Standards) เป็นการประเมินความน่าเชื่อถือ และได้สาระครอบคลุมครบถ้วนตามความต้องการอย่างแท้จริง

2. การทดสอบรูปแบบด้วยการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิ การทดสอบรูปแบบในบางเรื่องไม่สามารถกระทำได้โดยข้อมูลเชิงประจักษ์ ด้วยการประเมินค่าพารามิเตอร์ของรูปแบบ หรือการดำเนินการทดสอบรูปแบบด้วยวิธีการทางสถิติ แต่งานวิจัยบางเรื่องนั้นต้องการความละเอียดอ่อนมากกว่าการได้ตัวเลขแล้วสรุป

อีกทั้ง Eisner (1976: 192-193) ได้เสนอแนวคิดการตรวจสอบโดยการใช้ผู้ทรงคุณวุฒิในบางเรื่องที่ต้องการความละเอียดอ่อนมากกว่าการวิจัยในเชิงปริมาณ โดยเชื่อว่าการรับรู้ที่เท่ากันนั้นเป็นคุณสมบัติพื้นฐานของผู้รู้ และได้เสนอแนวคิดการประเมินโดยผู้ทรงคุณวุฒิไว้ดังนี้

1. การประเมินโดยแนวทางนี้ มิได้เน้นผลสัมฤทธิ์ของเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ตามรูปแบบการประเมินแบบอิงเป้าหมาย (Goal-Based Model) การตอบสนองปัญหา และความต้องการของผู้เกี่ยวข้องตามรูปแบบการประเมินแบบตอบสนอง (Responsive model) หรือกระบวนการวิเคราะห์วิจารณ์อย่างลึกซึ้งเฉพาะในประเด็นที่นำมาพิจารณา ซึ่งไม่จำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเสมอไป แต่อาจจะผสมผสานปัจจัยในการพิจารณาต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ตามวิจารณ์ของผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ได้ข้อสรุปเกี่ยวกับคุณภาพ ประสิทธิภาพ หรือความเหมาะสมของสิ่งที่ทำการประเมิน

2. เป็นรูปแบบการประเมินที่เน้นความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง (Specialization) ในเรื่องที่จะประเมิน โดยที่พัฒนามาจากรูปแบบการวิจารณ์งานศิลป์ (Art Criticism) ที่มีความละเอียดลึกซึ้ง และต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญระดับสูงมาเป็นผู้วินิจฉัย เนื่องจากเป็นการวัดคุณค่าไม่อาจประเมินด้วยเครื่องวัดใด ๆ ได้ และต้องใช้ความรู้ความสามารถของผู้ประเมินอย่างแท้จริง ต่อมาได้มีการนำแนวคิดนี้มาประยุกต์ใช้ในทางการศึกษาระดับสูงในวงการอุดมศึกษามากขึ้น ในสาขาเฉพาะที่ต้องอาศัยผู้รู้ ผู้เล่นในเรื่องนั้นจริง ๆ มาเป็นผู้ประเมินผล ทั้งนี้เพราะองค์ความรู้เฉพาะสาขานั้นผู้ที่ศึกษาเรื่องนั้นจริง ๆ จึงจะทราบและเข้าใจอย่างลึกซึ้ง

3. เป็นรูปแบบที่ใช้บุคคล คือ ผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเครื่องมือในการประเมิน โดยให้ความเชื่อถือกับผู้ทรงคุณวุฒิที่เที่ยงธรรมและมีดุลพินิจที่ดี ทั้งนี้มาตรฐานและเกณฑ์พิจารณาต่าง ๆ นั้น จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์และความชำนาญของผู้ทรงคุณวุฒินั่นเอง

4. เป็นรูปแบบที่ยอมให้ความยืดหยุ่นในกระบวนการทำงานของผู้ทรงคุณวุฒิตามอัธยาศัย และความถนัดของแต่ละคน นับตั้งแต่การกำหนดประเด็นสำคัญที่พิจารณา การบ่งชี้ข้อมูลที่ต้องการ การเก็บรวบรวม การประมวลผล การวินิจฉัยข้อมูล ตลอดจนวิธีการนำเสนอ ทั้งนี้การเลือกผู้ทรงคุณ

จะเน้นที่สถานภาพทางวิชาชีพ ประสบการณ์ และการเป็นที่เชื่อถือ (High Credit) ของวิชาชีพนั้นเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่าการตรวจสอบรูปแบบมีหลายวิธี ซึ่งมีแนวทางในการตรวจสอบดังนี้

1. การตรวจสอบโดยผู้ทรงคุณวุฒิ โดยผู้วิจัยจะนำเสนอรูปแบบที่พัฒนาขึ้นต่อผู้ทรงคุณวุฒิ 15-20 คน พร้อมกับแบบประเมินความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของรูปแบบ ตลอดจนข้อเสนอแนะเพิ่มเติมต่าง ๆ

2. การตรวจสอบโดยการประชุมสัมมนา โดยผู้วิจัยจัดประชุมสัมมนาบุคคลที่เกี่ยวข้องกับผู้ทรงคุณวุฒิ แล้วนำเสนอรูปแบบที่พัฒนาขึ้น เสร็จแล้วให้ผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนา วิพากษ์ ประเมินรูปแบบทั้งในด้านความเหมาะสมและความเป็นไปได้ และให้ข้อเสนอแนะต่อไป

3. การตรวจสอบโดยการทดลอง โดยผู้วิจัยดำเนินการทดลองใช้รูปแบบที่พัฒนาขึ้นในสภาพจริง หรือเหตุการณ์จำลอง ตามแบบแผนที่ออกแบบไว้ เพื่อสังเกต รวบรวมข้อมูล และความเห็นต่อผู้เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปใช้ในการปรับปรุงรูปแบบต่อไป หลังจากได้ข้อมูลจากการตรวจสอบคุณภาพของรูปแบบดังกล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยควรได้ดำเนินการปรับปรุงรูปแบบเพิ่มเติม พร้อมกับสรุปข้อมูลความคิดเห็น และข้อเสนอแนะที่เห็นว่าสำคัญต่อรูปแบบและการนำรูปแบบไปใช้ต่อไป

2. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาและการบริหารโรงเรียน

2.1 ความหมายของการบริหารการศึกษา

การบริหาร ได้มีนักการศึกษากล่าวถึงความหมายของการบริหารการศึกษาไว้ หลากหลาย ดังนี้ การบริหารเป็นกระบวนการ ซึ่งเทอร์รี่ (Terry, 1968: 4) ได้นำเสนอไว้ว่าเป็นกระบวนการที่ประกอบด้วย การวางแผน การจัดองค์กร การกระตุ้น และการควบคุมเพื่อนำไปสู่การพิจารณาและจัดการกับบุคคลและทรัพยากรให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ ด้าน เดจอน (Dejon, 1978: 4) ให้ความหมายที่สอดคล้องกันไว้ว่า การบริหารเป็นกระบวนการที่จะทำให้วัตถุประสงค์ประสบความสำเร็จโดยผ่านทางบุคคลและการใช้ทรัพยากรอื่น กระบวนการดังกล่าวรวมถึงองค์ประกอบของการบริหารอันได้แก่ การกำหนดวัตถุประสงค์ การวางแผน การจัดองค์กร การกำหนดนโยบาย การบริหารและการควบคุม และเดล (Dale, 1978: 4) ให้ความหมายไว้สอดคล้องกันว่า การบริหารหมายถึง การวางแผนการจัดองค์กร การบริหารบุคคล การอำนวยความสะดวก นวัตกรรม และการเป็นตัวแทน ส่วน แม็คฟาร์แลนด์ (McFarland, 1974: 5) ให้ความเห็นไว้ว่า การบริหารเป็นกระบวนการบูรณาการขั้นพื้นฐาน ในการจัดกิจกรรมขององค์กรที่ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ สำหรับนักการศึกษาไทยได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ พิทยา บวรวัฒนา (2543: 11) ให้ความหมายของการบริหารจัดการสถานศึกษาไว้ว่า หมายถึง การนำเอากฎหมาย และนโยบายต่าง ๆ ไปปฏิบัติให้เกิดผลซึ่งเป็นหน้าที่ของราชการที่จะทำงานด้วยความเต็มใจด้วยความเที่ยงธรรมและมีประสิทธิภาพตามหลักเกณฑ์

ที่กำหนด ทองหล่อ เดชไชย (2544: 11) ให้ความหมายของการบริหารจัดการสถานศึกษาไว้ว่า หมายถึง การบริหาร (Administration) เป็นการจัดการ (Management) อย่างมีระเบียบแบบแผน เกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด และทำให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ด้วยความร่วมมือของกลุ่มบุคคล การบริหารและจัดการนั้นบางครั้งใช้แทนกันได้ เพราะทั้งสองคำนี้ เป็นกิจกรรมที่หวังผลขั้นสุดท้ายอย่างเดียวกัน คือ ความสำเร็จของงาน อนิพนธ์ กินาวงศ์ (2544: 16) ได้ให้ความหมายของคำว่า การบริหารการศึกษา หมายถึง การทำงานร่วมกันของกลุ่มคน ในการให้บริการทางการศึกษาแก่นักเรียนโดยการประสานความร่วมมือกันทั้งครู ผู้ปกครองนักเรียน ประชาชน สำนักงานปฏิรูปการศึกษา (2545: 51) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาไทยไว้ว่า การบริหารเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบ ในการวางระบบโครงสร้าง การบริหารที่สัมพันธ์เชื่อมโยง และส่งเสริมการปฏิรูปอื่น ๆ ทุกด้าน ทั้งส่วนที่รัฐจัดการศึกษาเองและ ส่วนที่ให้เอกชน องค์กร ประชาชนและทุกส่วนของสังคมมีส่วนร่วมจัดการศึกษา ตลอดจนการกำกับ สนับสนุน ส่งเสริมและ พัฒนาคุณภาพการศึกษา การจัดโครงสร้างองค์กรที่ต้องเอื้อต่อการพัฒนา กระบวนการเรียนรู้และการประกันคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา เพื่อให้เกิดความทั่วถึง เท่าเทียม และเป็นธรรมและสอดคล้องกับ นพพงษ์ บุญจิตราดุลย์ (2548: 51) ได้ให้ความหมายของการบริหาร การศึกษาไว้ว่า การบริหารการศึกษา คือ กิจกรรมต่าง ๆ ที่บุคคลหลายคนร่วมมือกันดำเนินการเพื่อ พัฒนาสมาชิกของสังคมในทุก ๆ ด้าน นับตั้งแต่บุคลิกภาพ ความรู้ ความสามารถ พฤติกรรมและ คุณธรรมเพื่อให้มีค่านิยมตรงกับความต้องการของสังคม โดยกระบวนการต่าง ๆ ที่อาศัยการควบคุม สิ่งแวดล้อมให้มีผลต่อบุคคลและอาศัยทรัพยากร ตลอดจนเทคนิคต่าง ๆ อย่างเหมาะสม นอกจากนี้ เกษม วัฒนชัย (2546: 2) ได้อธิบายว่าการบริหารการศึกษาเป็นระบบการบริหารการออกแบบ และจัดระบบการศึกษาทั้งระบบความคิดและรวมถึงการนำทรัพยากรไปบริหารให้เกิดผล ทางการศึกษา โดยมีผู้บริหารเป็นบุคคลสำคัญ ธงชัย สันติวงษ์ (2546: 78) ให้ความหมายของ การบริหารจัดการสถานศึกษาไว้ว่า หมายถึง กระบวนการวางแผน การจัดองค์การ การสั่งการ และการควบคุมกำลังความพยายามของสมาชิกองค์การและการใช้ทรัพยากรอื่น ๆ เพื่อความสำเร็จใน เป้าหมายขององค์การที่กำหนดไว้

สรุปได้ว่า การบริหารการศึกษา หมายถึง การดำเนินงานร่วมกันของกลุ่มบุคคลตั้งแต่สองคน ขึ้นไปในการจัดการศึกษา เพื่อให้ นักเรียนมีความเจริญงอกงามทั้งทางด้านสติปัญญา ทักษะ จิตใจ สังคม มีคุณธรรม จริยธรรม เป็นคนดีและเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ

2.2 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร

การบริหารการศึกษาเป็นศาสตร์สาขาหนึ่งซึ่งถือว่าเป็นวิชาชีพชั้นสูง (Profession) และ นักบริหารการศึกษาถือว่าเป็นผู้มีวิชาชีพชั้นสูง (Professionals) ทั้งนี้การบริหารการศึกษาเป็น ศาสตร์ที่มีวิวัฒนาการมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศักราช 1900 ในประเทศสหรัฐอเมริกา และปัจจุบันศาสตร์

สาขาบริหารการศึกษามีทฤษฎีต่าง ๆ สำหรับการอธิบายและการทำงานปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางการศึกษาเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีด้านการบริหาร การศึกษา ได้นำเสนอทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอไว้ในการวิจัยครั้งนี้ 6 ทฤษฎี สรุปได้ดังนี้ (ภารดี อนันต์นาวี, 2551: 46-50)

1. ทฤษฎีการบริหารเชิงสถานการณ์ (Situational Management Theory) หรือ ทฤษฎี อุปัติการณ์ (Contingency Theory) ปรัชญาของการบริหารเริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการมอง การบริหารในเชิงปรัชญาไปสู่การมองการบริหารในเชิงสภาพข้อเท็จจริง แนวคิดเกิดจากมนุษย์ต้อง ประสบกับปัญหาอยู่เสมอ การเลือกทางออกที่จะแก้ปัญหาทางการบริหารถือว่าไม่มีวิธีใดที่ดีที่สุด สถานการณ์จะเป็นตัวกำหนดว่าควรจะใช้การบริหารแบบใด การบริหารต้องอาศัยสถานการณ์เป็น ตัวกำหนดในการตัดสินใจ ดังนั้นในการบริหารจึงมุ่งเน้นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรกับ สภาพแวดล้อมขององค์กร และเป็นส่วนขยายของทฤษฎีระบบว่าทุก ๆ ส่วนจะต้องสัมพันธ์กัน บางสถานการณ์จะต้องใช้การตัดสินใจอย่างเฉียบขาด บางสถานการณ์ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมใน การตัดสินใจ บางสถานการณ์ก็ต้องคำนึงถึงหลักมนุษยสัมพันธ์และแรงจูงใจ บางสถานการณ์ต้อง คำนึงถึงเป้าหมายหรือผลผลิตขององค์กรเป็นหลัก โดยมีหลักการของการบริหาร ดังนี้

- 1.1 การบริหารจะดีหรือไม่ขึ้นอยู่กับสถานการณ์
- 1.2 ผู้บริหารจะต้องวิเคราะห์สถานการณ์ให้ดีที่สุด
- 1.3 ผสมผสานแนวคิดระหว่างระบบปิดและระบบเปิด และยอมรับหลักการของทฤษฎี ทุกส่วนของระบบจะต้องสัมพันธ์และมีผลกระทบซึ่งกันและกัน
- 1.4 สถานการณ์จะเป็นตัวกำหนดการตัดสินใจ และเลือกรูปแบบการบริหารที่เหมาะสม
- 1.5 ผู้บริหารต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อมและความต้องการของบุคคลในหน่วยงานเป็นหลัก มากกว่าที่จะแสวงหาวิธีการอันดีเลิศมาใช้ในการทำงาน
- 1.6 ผู้บริหารต้องรู้จักใช้ในเรื่องของความแตกต่างที่มีอยู่ในหน่วยงานมาใช้ประโยชน์ เช่น ความแตกต่างระหว่างบุคคล วิธีการ กระบวนการ ความแตกต่างระหว่างความสัมพันธ์ของบุคคล ในองค์กร ความแตกต่างระหว่างเป้าหมายการดำเนินงานขององค์กร เป็นต้น

2. ทฤษฎีระบบ (Systems Approach หรือ General Systems Theory) แนวความคิด เชิงระบบเข้ามาใช้ในการบริหารเนื่องจาก จากแนวคิดคนเป็นส่วนหนึ่งของระบบองค์กร องค์กรเป็นส่วน หนึ่งของระบบสังคม นักทฤษฎีบริหารจึงหันมาสนใจการศึกษาพฤติกรรมขององค์กร องค์กรประกอบหรือปัจจัยต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์และมีส่วนกระทบต่อปัจจัยระหว่างกัน ในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร องค์กรประกอบพื้นฐานของทฤษฎีระบบ ได้แก่ ปัจจัยการนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) ผลผลิต (Output) และผลกระทบ (Impact)

ทฤษฎีระบบจะช่วยให้กระบวนการทั้งหลายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถช่วยให้การบริหารบรรลุวัตถุประสงค์

3. ทฤษฎีระบบสังคม (Social Systems Theory) ทฤษฎีระบบสังคมเป็นทฤษฎีที่วิเคราะห์พฤติกรรมในองค์การ ทฤษฎีระบบสังคม แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านสถาบันมิติ (Nemothetic Dimension) และด้านบุคลามิติ (Idiographic Dimension) มีรายละเอียดดังนี้

3.1 ด้านสถาบันมิติ ประกอบด้วย

3.1.1 สถาบัน (Institution) ได้แก่ หน่วยงาน หรือองค์กรที่มีวัฒนธรรม (Culture) ของหน่วยงานหรือองค์กรนั้นครอบคลุมอยู่

3.1.2 บทบาทตามหน้าที่ (Role) สถาบันจะกำหนดบทบาท หน้าที่ และตำแหน่งต่าง ๆ ให้บุคคลปฏิบัติ มีกฎและหลักการอย่างเป็นทางการ และมีธรรมเนียมการปฏิบัติ

3.1.3 ความคาดหวังของสถาบันหรือบุคคลภายนอก (Expectations) เป็นความคาดหวังที่สถาบันหรือบุคคลภายนอกคาดว่าสถาบันจะทำงานให้บรรลุเป้าหมาย เช่น โรงเรียนมีความคาดหวังที่จะต้องผลิตนักเรียนที่ดีมีคุณภาพ

3.2 ด้านบุคลามิติ ประกอบด้วย

3.2.1 บุคลากรแต่ละคน (Individual) ที่ซึ่งปฏิบัติงานอยู่ในสถาบันนั้น ๆ เช่น ในโรงเรียนมีนักเรียน ครู ผู้บริหารโรงเรียน คนงาน ภารโรง มีวัฒนธรรมย่อยที่ครอบคลุมต่างไปจากวัฒนธรรมโดยรวม

3.2.2 บุคลิกภาพ (Personality) หมายถึง ความสามารถ ความรู้ ความถนัด เจตคติ อารมณ์ และแนวคิดของบุคคลที่เข้ามาทำงานในสถาบันนั้นจะมีความแตกต่างกันอยู่ และมีธรรมเนียมของแต่ละบุคคลเป็นอิทธิพลครอบงำ

3.2.3 ความต้องการส่วนตัว (Need-Dispositions) บุคคลในสถาบันมีความต้องการที่แตกต่างกันไป บางคนทำงานเพราะต้องการเงินเลี้ยงชีพ บางคนต้องการการยอมรับ บางคนต้องการความมั่นคง ปลอดภัย บางคนทำงานเพราะความรัก บางคนต้องการเกียรติยศชื่อเสียง ความก้าวหน้า

4. ทฤษฎีจูงใจในการปฏิบัติงานของมาสโลว์ (Maslow's General Theory of Human and Motivation) Abraham H. Maslow ได้ตั้งทฤษฎีทั่วไปเกี่ยวกับการจูงใจ และได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ไว้ 3 ประการ ดังนี้

4.1 มนุษย์มีความต้องการ ความต้องการมีอยู่เสมอและไม่มีสิ้นสุด ขณะที่ความต้องการใดได้รับการตอบสนองแล้วความต้องการอย่างอื่นจะเข้ามาแทนที่ กระบวนการนี้ไม่มีที่สิ้นสุด และจะเริ่มต้นตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย

4.2 ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้ว จะไม่เป็นสิ่งจูงใจของพฤติกรรมอีกต่อไป ความต้องการที่ไม่ได้รับตอบสนองเท่านั้นที่เป็นสิ่งจูงใจของพฤติกรรม

4.3 ความต้องการของมนุษย์ มีเป็นลำดับขั้นตามลำดับความสำคัญ กล่าวคือ เมื่อความต้องการในระดับต่ำได้รับการตอบสนองแล้ว ความต้องการระดับสูงก็จะเรียกร้องให้มีการตอบสนองทันที

5. ทฤษฎี X และทฤษฎี Y ซึ่ง Douglas McGregor ได้เสนอสมมติฐานดังนี้

5.1 ทฤษฎี X มีสมมติฐานว่า

5.1.1 ธรรมชาติของมนุษย์โดยทั่วไปไม่ชอบทำงาน พยายามเลี่ยงงานเมื่อมีโอกาส

5.1.2 มนุษย์มีนิสัยเกียจคร้าน ต้องใช้วิธีการข่มขู่ ควบคุม สั่งการ หรือบังคับจึงจะส่งผลให้ทำงานตามจุดประสงค์ขององค์กรให้สำเร็จ

5.1.3 มนุษย์ชอบทำงานตามคำสั่ง ต้องการที่จะหลีกเลี่ยงความรับผิดชอบ แต่ต้องการความมั่นคง อบอุ่น และปลอดภัยมากกว่าสิ่งอื่น

5.2 ทฤษฎี Y มีสมมติฐานว่า

5.2.1 การที่ร่างกายและจิตใจได้พยายามทำงานนั้น เป็นการตอบสนองความพอใจอย่างหนึ่งเช่นเดียวกับการเล่นและพักผ่อน

5.2.2 มนุษย์ชอบนำตนเอง ควบคุมตนเอง เพื่อดำเนินงานที่ตนรับผิดชอบให้บรรลุจุดประสงค์ ดังนั้นการบังคับ ควบคุม ข่มขู่ ลงโทษ จึงไม่ใช่วิธีการที่จะทำให้มนุษย์ดำเนินงานจนบรรลุจุดประสงค์ขององค์กร

5.2.3 มนุษย์ผูกพันตนเองกับงานองค์กร ก็เพื่อหวังรางวัลหรือสิ่งตอบแทน เมื่อองค์กรประสบความสำเร็จ

5.2.4 เมื่อสถานการณ์เหมาะสม มนุษย์โดยทั่วไปจะเกิดการเรียนรู้ ทั้งด้านการยอมรับความรับผิดชอบ และแสวงหาคำรับผิดชอบควบคู่กันไปด้วย

5.2.5 มนุษย์ทั้งหลายย่อมมีคุณสมบัติที่ดีกระจายอยู่ทั่วไปทุกคน มีความฉลาดเฉลียว และว่องไว มีความสามารถในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ขององค์กร

5.2.6 สถานการณ์ของการดำรงชีวิตในระบบอุตสาหกรรมยุคใหม่ มนุษย์ยังไม่มีโอกาสใช้สติปัญญาได้เต็มที่

6. ทฤษฎี Z ทฤษฎีนี้รวมเอาหลักการของทฤษฎี X, Y เข้าด้วยกัน แนวความคิด คือ องค์กรต้องมีหลักเกณฑ์ที่ควบคุมมนุษย์ แต่มนุษย์ก็รักความเป็นอิสระและมีความต้องการ หน้าที่ของผู้บริหารจึงต้องปรับเป้าหมายขององค์กรให้สอดคล้องกับเป้าหมายของบุคคลในองค์กร

6.1 องค์ประกอบที่สำคัญของทฤษฎี Z มี 4 ประการ คือ

6.1.1 การทำให้ปรัชญาที่กำหนดไว้บรรลุผล

6.1.2 การพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชาให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ

6.1.3 การให้ความไว้วางใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา

6.1.4 การให้ผู้ได้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

6.2 หลักการสำคัญของทฤษฎี Z มี 3 ประการ คือ

6.2.1 คนในองค์กรต้องซื่อสัตย์ต่อกัน

6.2.2 คนในองค์กรต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

6.2.3 คนในองค์กรต้องมีความใกล้ชิดเป็นกันเอง

สรุปได้ว่า การบริหารเป็นกระบวนการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายขององค์การ โดยอาศัยหน้าที่หลักทางการบริหาร 4 ประการ คือ การวางแผน การมอบความรับผิดชอบ การสร้างแรงจูงใจ และการกำกับติดตาม ผู้บริหารควรคำนึงถึงองค์ประกอบหลายอย่างทางการบริหาร เช่น หน้าที่ทางการบริหาร หลักเกณฑ์ทางการบริหารที่ยังใช้อยู่ในปัจจุบัน นอกจากนี้การให้ความสำคัญต่อสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อองค์การทำให้ผู้บริหารต้องปรับตัวเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา รวมทั้งความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการบริหารที่ช่วยให้องค์การประสบผลสำเร็จทางการบริหาร ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ใช้แนวความคิดเชิงระบบเข้ามาใช้ในการศึกษาสภาพปัจจุบันและปัญหาของการบริหารโรงเรียน เพื่อบรรลุผลคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันตราบ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาคร เนื่องจากคนเป็นส่วนหนึ่งของระบบองค์กร องค์กรเป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม นักทฤษฎีบริหาร จึงหันมาสนใจการศึกษาพฤติกรรมขององค์กร องค์กรประกอบ หรือปัจจัยต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์และมีส่วนกระทบต่อปัจจัยระหว่างกันในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กร

2.3 การบริหารการศึกษาในต่างประเทศ

แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาในต่างประเทศ ได้ศึกษาพบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาในต่างประเทศ ดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2548: 2-20)

1. การบริหารการศึกษาของประเทศสหรัฐอเมริกา ในการบริหารการศึกษาของสหรัฐอเมริกาเน้นการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น ในที่นี้เป็นหน้าที่ของแต่ละมลรัฐ โดยมีผู้ว่าการรัฐและรัฐมนตรีบริหารจัดการมลรัฐของตนเอง รัฐบาลกลางมีกระทรวงศึกษาธิการทำหน้าที่ประสานงานให้ความร่วมมือช่วยเหลือในด้านการศึกษาให้แก่มลรัฐต่าง ๆ กระทรวงศึกษาธิการแห่งมลรัฐมอบอำนาจในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แก่เขตการศึกษาทุกเขต การบริหารโรงเรียน ผู้บริหาร ครู บุคลากร นักเรียน ผู้ปกครอง กลุ่มธุรกิจ สมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการเรียนรู้อาคารเรียนสร้างแผนปรับปรุงด้วยกระบวนการกำหนดวิสัยทัศน์ให้เป็นที่ยอมรับของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง กล่าวโดยสรุปได้ว่าประเทศสหรัฐอเมริกามีรูปแบบการบริหารราชการแบบกระจายอำนาจจากรัฐบาลกลางสู่มลรัฐ และรัฐบาลท้องถิ่น ทำให้การบริหารจัดการเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็ว ไม่ถูกรับบงกช และแทรกแซงทาง

การเมือง แต่ข้อเสียของการบริหารการศึกษารูปแบบนี้ทำให้ขาดความเป็นเอกภาพ ไม่มีรูปแบบใดที่เป็นมาตรฐานกลางและมีการเปลี่ยนแปลงไปตามยุคตามสมัยตลอดเวลา

2. การบริหารการศึกษาของประเทศสหราชอาณาจักร เป็นการบริหารที่ใกล้เคียง และสอดคล้องกับระบบการศึกษาของประเทศไทย จะแตกต่างกันก็คือระดับการมีส่วนร่วมซึ่งประเทศสหราชอาณาจักรจะมีส่วนร่วมมากกว่า กล่าวคือ แบ่งเป็นประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา แบ่งโครงสร้างการศึกษาออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับชาติและระดับท้องถิ่น ซึ่งรัฐบาลกลางและรัฐบาลท้องถิ่นมีอำนาจหน้าที่ในการจัดสรรงบประมาณให้แก่หน่วยงานทางการศึกษา ระดับชาติและโรงเรียนในระดับท้องถิ่น ในการบริหารประเด็นสำคัญที่ดำเนินการคือ การยกระดับมาตรฐาน การช่วยให้นักเรียนประสบความสำเร็จ การบริหารจัดการในโรงเรียน การสอน การจัดทำหลักสูตร และการประเมินผล เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร ภาคเอกชนได้ร่วมมือกับมหาชน เพื่อเข้ามามีส่วนร่วม และประเทศต่าง ๆ ในเครือสหราชอาณาจักรล้วนมีวิธีดำเนินการของตนเอง โดยเฉพาะในด้านหลักสูตร แต่ก็มีหัวข้อที่สำคัญเดียวกัน การบริหารโรงเรียนของประเทศสหราชอาณาจักรใช้วิธีการหลากหลายเพื่อให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วม และสร้างบรรยากาศที่มุ่งส่งเสริม สนับสนุน การเรียนรู้ กล่าวโดยสรุปลักษณะการบริหารการศึกษาของประเทศสหราชอาณาจักรที่มีภาคเอกชน และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาเป็นผลให้รูปแบบการจัดการศึกษาที่มีการกระจายอำนาจ และมีระบบข้อมูลสารสนเทศเพื่อการบริหารและจัดการที่ทันสมัย แต่ข้อเสียของการจัดการศึกษาคือ ในระดับท้องถิ่นซึ่งมีเขตพื้นที่รับผิดชอบและบริหารจัดการในเขตพื้นที่การศึกษาที่มีขนาดต่างกัน คือ บางเขตพื้นที่ขนาดใหญ่มีโรงเรียนที่อยู่ในความรับผิดชอบมาก แต่เขตพื้นที่การศึกษาขนาดเล็กมีโรงเรียนรับผิดชอบเพียงโรงเรียนเดียว อาจทำให้การศึกษาแต่ละพื้นที่ไม่ทัดเทียมกัน

3. การบริหารการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น ประเทศญี่ปุ่นได้กำหนดกฎหมายแม่บทการศึกษาแห่งชาติที่ว่าจัดการศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนทั้งปวง การบริหารการศึกษาของประเทศญี่ปุ่น เป็นรูปแบบเพื่อประโยชน์ของปวงชน บทบาทหน้าที่ของกระทรวงศึกษา ในส่วนกลางทำหน้าที่จัดทำงบประมาณและกฎหมายการศึกษา การสนับสนุนทรัพยากรทางการศึกษาการบริหารการศึกษาโดยรวม ส่วนการบริหารระดับท้องถิ่นประกอบด้วย ระดับจังหวัดและระดับเทศบาล ดำเนินการโดยผู้ว่าราชการจังหวัด ในรูปของคณะกรรมการการศึกษาระดับจังหวัดจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการจำเป็นของแต่ละจังหวัด เทศบาลรับผิดชอบการจัดการศึกษาภาคบังคับ จังหวัดรับผิดชอบการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายและการศึกษาพิเศษ เปลี่ยนรูปแบบการบริหารจากเดิมที่เน้นการกำกับ ควบคุมและสั่งการ ไปเป็นการนิเทศ แนะนำ และช่วยเหลือ มีลักษณะของการให้บริการ การบริหารแบบมีส่วนร่วมโดยคณะบุคคล ได้แก่ คณะครู คณะผู้บริหาร สมาคมผู้ปกครองและครู ในด้านการพัฒนาบุคลากรเพื่อเป็นการธำรงไว้ซึ่งบุคลากรทางการศึกษาที่มี

คุณภาพสูงและปรับปรุงมาตรฐานการศึกษา จึงได้มีการออกกฎหมาย “The Law Governing Special Measures for Securing of Capable Education Personnel in Compulsory Education Schools for Maintenance and Enhancement of School Education Standard” ทำให้ครูของญี่ปุ่นได้รับเงินเดือนสูงกว่าข้าราชการพลเรือนทั่วไป ประเทศญี่ปุ่นได้ปฏิรูปการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารการศึกษาเป็นการบริหารแบบมีส่วนร่วมโดยคณะบุคคลและการให้ความสำคัญต่อบุคลากรทางการศึกษา นับเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อความสำเร็จในการจัดการศึกษา

4. การบริหารการศึกษาของประเทศนิวซีแลนด์ ประเทศนิวซีแลนด์ได้มีการปฏิรูปการศึกษาขึ้นใหม่ทั้งระบบ บนพื้นฐานปรัชญาที่ว่า การศึกษาเพื่อชีวิต เป็นการกระจายอำนาจการบริหาร การศึกษาลงสู่สถานศึกษาโดยเปิดโอกาสให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมและกำหนดแนวทางในการบริหารการศึกษา และหลักการตรวจสอบและถ่วงดุล (Check and Balance) โครงสร้างการบริหารจัดการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับกระทรวงและระดับสถานศึกษา มีการแบ่งหน้าที่หลักและบทบาทไว้อย่างชัดเจน ในด้านการศึกษาภาคบังคับของประเทศนิวซีแลนด์ จะยึดอายุเป็นเกณฑ์ การเลื่อนชั้นเป็นไปตามอายุ ทุกคนจะต้องเข้าเรียนตั้งแต่อายุ 6 ปี จนถึงอายุ 16 ปี ซึ่งจะใช้เวลาในการเรียนอย่างน้อย 12 ปี สำหรับการจัดสรรทรัพยากรการศึกษา รัฐจัดสรรโดยตรงให้แก่โรงเรียนเป็นเงินก้อน (Block Grant) มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับจำนวนของนักเรียน โรงเรียนที่มีนักเรียนชาวเมารีจะได้รับเงินเพิ่มพิเศษ การบริหารโรงเรียนของประเทศนิวซีแลนด์ ถ้าเป็นโรงเรียนระดับตั้งแต่ศูนย์เด็กเล็กก่อนวัยเรียนจนกระทั่งถึงระดับมัธยมศึกษาจะมีความเป็นอิสระในการจัดการศึกษาของตนเอง ภายใต้การบริหารงานของคณะกรรมการส่งเสริมโรงเรียน (Board of Trustees) มีบทบาทในเรื่องของบุคลากร งบประมาณเพื่อการศึกษา หลักสูตรและการจัดการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับแนวทางและเป้าหมายการจัดการศึกษาระดับชาติ NZQA จะทำหน้าที่รับรองคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาของโรงเรียนและนักเรียนตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปโดย NZQA จะออกใบประกาศนียบัตร วุฒิบัตร หรือใบรับรองต่าง ๆ ให้กับผู้ที่สอบผ่านการทดสอบ สำนักงานตรวจสอบคุณภาพการศึกษา (Education Review Office: ERO) เป็นหน่วยงานอิสระของรัฐแยกออกจากกระทรวงศึกษาธิการ จะมีหน้าที่หลักเป็นหน่วยติดตามประเมินผลภายนอก ดำเนินการตรวจสอบคุณภาพการจัดการศึกษาของสถานศึกษาในภาพรวมเพื่อดูประสิทธิผล (Effectiveness) ในลักษณะการตรวจสอบและถ่วงดุล จะตรวจสอบเป็น 3 ระดับ คือ ระดับนักเรียนเป็นรายบุคคล ระดับสถาบัน และระดับชาติ จากการศึกษาการบริหารการศึกษาของประเทศนิวซีแลนด์ พบว่า ประเทศนิวซีแลนด์มีการบริหารการศึกษาแบบการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง ซึ่งเป็นข้อเสียที่ทำให้เกิดปัญหาของการขาดอำนาจในการตัดสินใจ ทำให้การบริหารงานล่าช้าและมีปัญหาในการบริหารการศึกษา

สรุปได้ว่า แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารการศึกษาต่างประเทศทุกประเทศ มีการวางระบบของการบริหารในลักษณะของการกระจายอำนาจจากส่วนกลางลงสู่ท้องถิ่น เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการและพัฒนาการเรียนรู้ ในรูปของคณะกรรมการ มีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบ ส่วนกลางจะรับผิดชอบในด้านงบประมาณหรือปัจจัยสนับสนุนทางการเงิน ท้องถิ่นสนับสนุนในรูปแบบของการจัดหลักสูตรหรือการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับท้องถิ่น ในบางประเทศจะมีการกำหนดเป็นกฎหมายแม่บททางการศึกษา ให้มีการจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับท้องถิ่น แต่ก็มีบางประเทศที่จะเป็นการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง สำหรับการบริหารการศึกษาของประเทศไทยจะมีความสอดคล้องกับการบริหารการศึกษาของประเทศสหราชอาณาจักรมากที่สุด และในส่วนของประเทศญี่ปุ่น ได้กำหนดกฎหมายแม่บทการศึกษาแห่งชาติที่ว่า การจัดการศึกษาจะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของคนทั้งปวง และประเทศไทยควรพัฒนาระดับมัธยมศึกษาให้สอดคล้องกับประเทศญี่ปุ่น โดยเปลี่ยนรูปแบบการบริหารจากเดิมที่เน้นการกำกับ ควบคุม และสั่งการ ไปเป็นการนิเทศ แนะนำ และช่วยเหลือ มีลักษณะของการให้บริการ การบริหารแบบมีส่วนร่วมโดยคณะบุคคล

2.4 การบริหารสถานศึกษา

ในการบริหารสถานศึกษา ผู้บริหารสถานศึกษาควรกำหนดแนวทางในการปฏิบัติงานให้ทุกคนได้ปฏิบัติ ผู้บริหารสถานศึกษาได้ใช้เป็นแนวทางในการกำหนดแผนการบริหารสถานศึกษา โดยการกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ โครงสร้าง การจัดการศึกษา และกลไกสนับสนุนที่ต้องพัฒนาโรงเรียน ดังนี้ (สมพิศ โห้งาม, 2553: 59-70)

1. กำหนดเป้าหมายของสถานศึกษา

ทั้งนี้เนื่องจากการกำหนดเป้าหมายของสถานศึกษา เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้การดำเนินงานในสถานศึกษามีคุณภาพ เพราะเป้าหมายเปรียบเสมือนธงที่จะเป็นกรอบกำหนดทิศทางให้ ผู้ปฏิบัติงานได้ปฏิบัติจนถึงจุดหมายปลายทางที่ได้กำหนดไว้ อย่างไรก็ตามในการกำหนดเป้าหมายของสถานศึกษา ควรให้สอดคล้องกับนโยบายของรัฐบาล

2. วัตถุประสงค์ของสถานศึกษา

การจัดการศึกษาของประเทศไทยได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545 โดยมุ่งเน้นให้คนไทยมีคุณลักษณะ เก่ง ดี มีสุข กล่าวคือ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรม และวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ซึ่งสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2560-2579) กระทรวงศึกษาธิการในฐานะที่เป็นผู้รับผิดชอบในการจัดการศึกษาของประเทศโดยตรง จึงได้กำหนดวัตถุประสงค์หลักสำหรับใช้เป็นแนวทางจัดการศึกษาของสถานศึกษาทุกแห่ง

โดยมุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคนให้มีคุณลักษณะและทักษะการเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs) ประกอบด้วย ทักษะและคุณลักษณะต่อไปนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2560: 16)

2.1 3Rs ได้แก่ การอ่านออก (Reading) การเขียนได้ (Writing) และการคิดเลขเป็น (Arithmetics)

2.2 8Cs ได้แก่ ทักษะด้านการคิดอย่างมีวิจารณญาณ และทักษะในการแก้ปัญหา (Critical Thinking and Problem Solving) ทักษะด้านการสร้างสรรค์และนวัตกรรม (Creativity and Innovation) ทักษะด้านความเข้าใจต่างวัฒนธรรม ต่างกระบวนทัศน์ (Cross – cultural Understanding) ทักษะด้านความร่วมมือ การทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ (Collaboration, Teamwork and Leadership) ทักษะด้านการสื่อสาร สารสนเทศ และการรู้เท่าทันสื่อ (Communications, Information and Media Literacy) ทักษะด้านคอมพิวเตอร์และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (Computing and ICT Literacy) ทักษะอาชีพ และทักษะการเรียนรู้ (Career and Learning Skills) และความมีเมตตา กรุณา มีวินัย คุณธรรม จริยธรรม (Compassion)

นอกจากนี้ สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2552: 13-32) กล่าวว่า การจัดการศึกษาของสถานศึกษา ต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ ดังนั้นการจัดการศึกษาของสถานศึกษาจึงต้องจัดให้สอดคล้องกับความถนัดและความสนใจของผู้เรียน พร้อมกับฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ ผสมผสานความรู้ต่าง ๆ อีกทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยม ทุกสถานที่ พร้อมกับจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ มุ่งประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข กระทรวงศึกษาธิการจึงได้เสนอให้มีการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ. 2552-2561) เพื่อส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ขณะเดียวกันก็ต้องปฏิรูปการจัดการศึกษาด้วยเช่นกัน โดยเน้นปรับปรุงแก้ไขอย่างเป็นระบบ และกำหนดประเด็นสำคัญของการจัดการศึกษาที่ต้องการปฏิรูปอย่างเร่งด่วนได้ 4 ประการดังนี้

1. พัฒนาคุณภาพคนไทยยุคใหม่ด้วยการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ และการวัดการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เป็นมาตรฐาน พร้อมกับจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน พัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในของโรงเรียนทุกระดับ รวมทั้งผลิตและพัฒนากำลังคนที่มีคุณภาพ มีสมรรถนะ และมีความรู้ความสามารถ เพื่อการรับรองสมรรถนะ ความรู้ความสามารถของผู้สำเร็จการศึกษาทุกระดับประเภทการศึกษา โดยเฉพาะคุณวุฒิวิชาชีพ (Vocational Qualification)

2. พัฒนาคุณภาพครูยุคใหม่ พัฒนากระบวนการผลิตและพัฒนาครูที่มีคุณภาพ มาตรฐาน เหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง เพื่อให้ครูจัดการเรียนการสอนได้อย่างมีคุณภาพ มาตรฐาน รวมทั้ง

ส่งเสริมให้ครูพัฒนาตนเองให้แสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการปรับปรุงและพัฒนาาระบบและเกณฑ์การประเมินสมรรถนะวิชาชีพครู พัฒนาครู คณาจารย์ โดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน ลดภาระงานอื่นที่ไม่จำเป็น

3. พัฒนาคุณภาพโรงเรียนและแหล่งเรียนรู้ยุคใหม่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณภาพ ทั้งในระบบ นอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และกำหนดมาตรการพัฒนาคุณภาพสถานศึกษาและโครงสร้างพื้นฐาน และส่งเสริมการสร้างสภาพแวดล้อมของชุมชน ท้องถิ่น สังคม

4. พัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการใหม่ มุ่งเน้นการกระจายอำนาจสู่สถานศึกษา เขตพื้นที่การศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และทุกภาคส่วน มีระบบการบริหาร พัฒนาระบบบริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาลให้มีความโปร่งใส เป็นธรรมและระบบตรวจที่สอบมีประสิทธิภาพ รวมทั้งพัฒนาการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มโอกาสทางการศึกษาอย่างมีคุณภาพ โดยจัดให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชนและทุกภาคส่วน ในการจัดการศึกษาและการสนับสนุนการศึกษาและการเรียนรู้ให้มากขึ้น และพัฒนาระบบบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ โดยปรับปรุงการบริหารจัดการการเงินและงบประมาณ ส่งเสริมการระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา

ในการบริหารสถานศึกษาให้มีประสิทธิภาพนั้น นอกจากความรู้ความสามารถทางด้านการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษาแล้ว ผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากรทางการศึกษา รวมถึงคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน จำเป็นต้องร่วมกันกำหนดกลวิธีที่จะทำให้การบริหารสถานศึกษาสัมฤทธิ์ผลตามต้องการ ด้วยการกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ โครงสร้างแนวการจัดการศึกษา ตลอดจนกลไกการพัฒนาสถานศึกษาอีกด้วย และกลไกการพัฒนาสถานศึกษาดังกล่าวจะต้องมีองค์ประกอบ คือ 1) การพัฒนาระบบการเงิน 2) การพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษา และ 3) การปรับปรุง แก้ไข บังคับใช้กฎหมายการศึกษาและที่เกี่ยวข้อง

3. การกำหนดโครงสร้างการบริหารสถานศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการได้กระจายอำนาจการบริหารสถานศึกษาและการจัดการศึกษาทั้งด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารงานทั่วไป ไปยังสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาและสถานศึกษา ด้วยการปฏิรูปโครงสร้างการบริหารและการจัดการศึกษาที่ใช้โรงเรียนเป็นฐาน ซึ่งรัตน กาญจนพันธุ์ (2554: 29-87) ได้นำเสนอโครงสร้างของการบริหารสถานศึกษาออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่

3.1 ด้านวิชาการ

งานวิชาการเป็นงานหลัก หรือเป็นภารกิจหลักของสถานศึกษา ด้วยเจตนารมณ์ที่จะให้สถานศึกษาดำเนินการได้โดยอิสระ คล่องตัว รวดเร็ว สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน สถานศึกษา ชุมชน ท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้เสียทุกฝ่าย จะเป็นปัจจัยสำคัญทำให้

สถานศึกษามีความเข้มแข็งในการบริหารและจัดการ สามารถพัฒนาหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนการวัดผล ประเมินผล รวมทั้งวัดปัจจัยเกื้อหนุนการพัฒนาคุณภาพนักเรียน ชุมชน ท้องถิ่น ได้อย่างมีคุณภาพและประสิทธิภาพ โดยมีข้อบ่งชี้/ ภารกิจ ดังนี้

- 1) การพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา
- 2) การพัฒนากระบวนการเรียนรู้
- 3) การวัดผล ประเมินผล และเทียบโอนผลการเรียน
- 4) การวิจัยเพื่อพัฒนาคุณภาพการศึกษา
- 5) การพัฒนาสื่อ นวัตกรรม และเทคโนโลยีเพื่อการศึกษา
- 6) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้
- 7) การนิเทศการศึกษา
- 8) การแนะแนวการศึกษา
- 9) การพัฒนาระบบประกันคุณภาพภายในสถานศึกษา
- 10) การส่งเสริมความรู้ด้านวิชาการแก่ชุมชน
- 11) การประสานความร่วมมือในการพัฒนาวิชาการกับสถานศึกษาอื่น
- 12) การส่งเสริม และสนับสนุนงานวิชาการแก่บุคคล ครอบครัว องค์กร หน่วยงาน

และสถาบันอื่นที่จัดการศึกษา

3.2 ด้านงบประมาณ

การบริหารงบประมาณของโรงเรียนมุ่งเน้นความเป็นอิสระในการบริหารจัดการ มีความคล่องตัว โปร่งใส ตรวจสอบได้ ยึดหลักการบริหารมุ่งผลสัมฤทธิ์และบริหาร งบประมาณแบบมุ่งเน้นผลงาน ให้มีการจัดหาผลประโยชน์จากทรัพย์สินของโรงเรียน ส่งผลให้เกิดคุณภาพแก่ผู้เรียน โดยมีข้อบ่งชี้/ ภารกิจ ดังนี้

- 1) การจัดทำและเสนอของบประมาณ
 - 1.1) การวิเคราะห์และพัฒนานโยบายทางการศึกษา
 - 1.2) การจัดทำแผนกลยุทธ์หรือแผนพัฒนาการศึกษา
 - 1.3) การวิเคราะห์ความเหมาะสมการเสนอของบประมาณ
- 2) การจัดสรรงบประมาณ
 - 2.1) การจัดสรรงบประมาณในสถานศึกษา
 - 2.2) การเบิกจ่ายและการอนุมัติงบประมาณ
 - 2.3) การโอนเงินงบประมาณ
- 3) การตรวจสอบ ติดตาม ประเมินผล และรายงานผลการใช้เงินและผลการดำเนินงาน
 - 3.1) การตรวจสอบติดตามการใช้เงินและผลการดำเนินงาน

- 3.2) การประเมินผลการใช้เงินและผลการดำเนินงาน
- 4) การระดมทรัพยากร และการลงทุนเพื่อการศึกษา
 - 4.1) การจัดการทรัพยากร
 - 4.2) การระดมทรัพยากร
 - 4.3) การจัดหารายได้และผลประโยชน์
 - 4.4) กองทุนกู้ยืมเพื่อการศึกษา
 - 4.5) กองสวัสดิการเพื่อการศึกษา
- 5) การบริหารการเงิน
 - 5.1) การเบิกเงินจากคลัง
 - 5.2) การรับเงิน
 - 5.3) การเก็บรักษาเงิน
 - 5.4) การจ่ายเงิน
 - 5.5) การนำส่งเงิน
 - 5.6) การกักเงินไว้เบิกเหลื่อมปี
- 6) การบริหารบัญชี
 - 6.1) การจัดทำบัญชีการเงิน
 - 6.2) การจัดทำรายงานทางการเงินและงบการเงิน
 - 6.3) การจัดทำและจัดหาแบบพิมพ์บัญชี ทะเบียน และรายงาน
- 7) การบริหารพัสดุและสินทรัพย์
 - 7.1) การจัดทำระบบฐานข้อมูลสินทรัพย์ของสถานศึกษา
 - 7.2) การจัดหาพัสดุ
 - 7.3) การกำหนดแบบรูปรายการหรือคุณลักษณะเฉพาะและจัดซื้อจัดจ้าง
 - 7.4) การควบคุมดูแล บำรุงรักษา และจำหน่ายพัสดุ

3.3 ด้านการบริหารงานบุคคล

การบริหารงานบุคคลในสถานศึกษา เป็นภารกิจสำคัญที่มุ่งส่งเสริมให้โรงเรียนสามารถปฏิบัติงานเพื่อตอบสนองภารกิจของสถานศึกษา เพื่อดำเนินการด้านการบริหารงานบุคคลให้เกิดความคล่องตัว อิสระภายใต้กฎหมาย ระเบียบ เป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล ข้าราชการครูและบุคลากรทางการศึกษาได้รับการพัฒนาความรู้ ความสามารถ มีขวัญกำลังใจ ได้รับการยกย่องเชิดชูเกียรติ มีความมั่นคงและก้าวหน้าในวิชาชีพ ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยมีขอบข่าย/ ภารกิจ ดังนี้

- 1) การวางแผนอัตรากำลังและกำหนดตำแหน่ง
- 2) การสรรหาและบรรจุแต่งตั้ง
- 3) การเสริมสร้างประสิทธิภาพในการปฏิบัติราชการ
- 4) วินัยและการรักษาวินัย
- 5) การออกจากราชการ

3.4 ด้านการบริหารทั่วไป

การบริหารทั่วไปเป็นงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบบริหารองค์กร ให้องค์กรบริหารงานอื่น ๆ บรรลุผลตามมาตรฐาน คุณภาพและเป้าหมายที่กำหนด โดยมีบทบาทหลักในการประสานงาน ส่งเสริม สนับสนุนและการอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการให้บริการการศึกษาทุกรูปแบบ มุ่งพัฒนาให้สถานศึกษาใช้นวัตกรรมและเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ส่งเสริมในการบริหารและจัดการศึกษาของสถานศึกษา ตามหลักการบริหารงานที่มุ่งผลสัมฤทธิ์ของงานเป็นหลัก โดยเน้นความโปร่งใส ความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ ตลอดจนการมีส่วนร่วมของบุคคล ชุมชนและองค์กรที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยมีขอบข่าย/ภารกิจ ดังนี้

- 1) การดำเนินงานธุรการ
- 2) งานเลขานุการคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน
- 3) การพัฒนาระบบและเครือข่ายข้อมูลสารสนเทศ
- 4) การประสานและพัฒนาเครือข่ายการศึกษา
- 5) การจัดระบบการบริหารและพัฒนาองค์กร
- 6) งานเทคโนโลยีและสารสนเทศ
- 7) การส่งเสริม สนับสนุนด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากร และการบริหารทั่วไป
- 8) การดูแลอาคารสถานที่และสภาพแวดล้อม
- 9) การจัดทำสำมะโนผู้เรียน
- 10) การรับนักเรียน
- 11) การส่งเสริมและประสานงานการจัดการศึกษาในระบบ นอกระบบ และตาม

อัยาศัย

- 12) การระดมทรัพยากรเพื่อการศึกษา
- 13) การส่งเสริมงานกิจการนักศึกษา
- 14) การประชาสัมพันธ์งานการศึกษา
- 15) การส่งเสริม สนับสนุน และประสานงานจัดการศึกษาของ บุคคล ชุมชน องค์กร

หน่วยงาน และสถาบันสังคมอื่นที่จัดการศึกษา

- 16) การประสานราชการกับเขตพื้นที่การศึกษาและหน่วยงานอื่น
- 17) การจัดระบบการควบคุมภายในหน่วยงาน
- 18) งานบริการสาธารณะ
- 19) งานที่ไม่ได้ระบุไว้ในงานอื่น

4. การจัดการศึกษาของโรงเรียน

การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ ดังนั้นการจัดการศึกษาของโรงเรียนจึงต้องจัดให้สอดคล้องกับความถนัดและความสนใจของผู้เรียน พร้อมกับฝึกทักษะ กระบวนการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ผสมผสานความรู้ต่าง ๆ อีกทั้งปลูกฝังคุณธรรม ค่านิยม ทุกสถานที่ พร้อมกับจัดการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ มุ่งประโยชน์ของผู้เรียนเป็นสำคัญ เพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนดี คนเก่ง และมีความสุข กระทรวงศึกษาธิการจึงได้เสนอให้มีการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ.2552-2561) เพื่อส่งเสริมให้คนไทยได้เรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ขณะเดียวกันก็ต้องปฏิรูปการจัดการศึกษาด้วยเช่นกัน โดยเน้นปรับปรุงแก้ไขอย่างเป็นระบบ และกำหนดประเด็นสำคัญของการจัดการศึกษาที่ต้องการปฏิรูปอย่างเร่งด่วนได้ 4 ประการดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2552: 13-32)

4.1 พัฒนาคุณภาพคนไทยยุคใหม่ ด้วยการพัฒนาคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้ และการวัดการประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนที่เป็นมาตรฐาน พร้อมกับจัดหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน พัฒนาระบบการประกันคุณภาพภายในของโรงเรียนทุกระดับ รวมทั้งผลิตและพัฒนากำลังคนที่มีคุณภาพ มีสมรรถนะ และมีความรู้ ความสามารถ เพื่อการรับรองสมรรถนะ ความสามารถของผู้สำเร็จการศึกษาทุกระดับประเภทการศึกษา โดยเฉพาะคุณวุฒิวิชาชีพ (Vocational Qualification)

4.2 พัฒนาคุณภาพครูยุคใหม่ พัฒนาระบบการผลิตและพัฒนาครูที่มีคุณภาพมาตรฐานเหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง เพื่อให้ครูจัดการเรียนการสอนได้อย่างมีคุณภาพมาตรฐาน รวมทั้งส่งเสริมให้ครูพัฒนาตนเองให้แสวงหาความรู้อย่างต่อเนื่อง อีกทั้งการปรับปรุงและพัฒนาระบบและเกณฑ์การประเมินสมรรถนะวิชาชีพครู พัฒนาครู คณาจารย์ โดยใช้โรงเรียนเป็นฐานลดภาระงานอื่นที่ไม่จำเป็น

4.3 พัฒนาคุณภาพโรงเรียนและแหล่งเรียนรู้ยุคใหม่ ให้เป็นแหล่งเรียนรู้ที่มีคุณภาพทั้งในระบบ และนอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และกำหนดมาตรการพัฒนาคุณภาพสถานศึกษาและโครงสร้างพื้นฐาน และส่งเสริมการสร้างสภาพแวดล้อมของชุมชน ท้องถิ่น สังคม

4.4 พัฒนาคุณภาพการบริหารจัดการใหม่ มุ่งเน้นการกระจายอำนาจสู่โรงเรียนเขตพื้นที่การศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และทุกภาคส่วน มีระบบการบริหาร พัฒนาระบบ

บริหารจัดการตามหลักธรรมาภิบาลให้มีความโปร่งใส เป็นธรรมและระบบตรวจที่สอบมีประสิทธิภาพ รวมทั้งพัฒนาการบริหารจัดการเพื่อเพิ่มโอกาสทางการศึกษาอย่างมีคุณภาพ โดยจัดให้ประชาชนทุกคนได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างทั่วถึงและมีคุณภาพ สนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาคเอกชนและทุกภาคส่วน ในจัดการศึกษาและการสนับสนุนการศึกษาและการเรียนรู้ให้มากขึ้นและพัฒนาาระบบบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อการศึกษาให้มีประสิทธิภาพ โดยปรับปรุงการบริหารจัดการการเงินและงบประมาณ ส่งเสริมการระดมทรัพยากรและการลงทุนเพื่อการศึกษา

5. กลไกการพัฒนาโรงเรียน

ในการบริหารโรงเรียนให้มีประสิทธิภาพนั้น นอกจากความรู้ความสามารถทางด้าน การบริหารของผู้บริหารสถานศึกษาแล้ว สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2552: 36-39) ได้ให้ ข้อเสนอแนะไว้ว่า ผู้บริหาร คณาจารย์ บุคลากรทางการศึกษารวมถึงคณะกรรมการศึกษาของ โรงเรียน จำเป็นต้องร่วมกันกำหนดกลวิธีที่จะทำให้การบริหารโรงเรียนสัมฤทธิ์ผลตามต้องการ ด้วยการกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ โครงสร้างแนวการจัดการศึกษา ตลอดจนกลไกการพัฒนา โรงเรียนอีกด้วย และกลไกการพัฒนาโรงเรียนดังกล่าวประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

5.1 การพัฒนาระบบการเงิน

5.2 การพัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษา

5.3 การปรับปรุงแก้ไข บังคับใช้กฎหมายการศึกษาและที่เกี่ยวข้อง

กล่าวโดยสรุปการบริหารสถานศึกษาในยุคปัจจุบัน สถานศึกษาได้ดำเนินการแบ่งฝ่ายงาน ออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ ด้านวิชาการ งบประมาณ การบริหารงานบุคคล และการบริหารทั่วไป จึงก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในการจัดระบบโครงสร้างการบริหารสถานศึกษากับกระบวนการจัดการศึกษาของไทยให้กระชับ รัดกุม และมีเอกภาพเชิงนโยบาย หลากหลายในการปฏิบัติ ทั้งยังสามารถพัฒนาเปลี่ยนแปลงทันต่อเหตุการณ์ยิ่งขึ้น

2.5 รูปแบบการบริหารโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอรูปแบบการบริหารที่ผู้บริหารสถานศึกษาโดยส่วนใหญ่ได้นำไปประยุกต์ใช้ในการบริหารและประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ดังนี้

1. การบริหารแบบมีส่วนร่วม

1.1 รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วม การบริหารในปัจจุบัน แนวความคิดหนึ่งของการบริหาร คือ การบริหารแบบมีส่วนร่วม ได้ถูกนำมาใช้เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กรตาม แนวความคิดของแมคเกรเกอร์ (McGregor) กล่าวคือ การบริหารแบบมีส่วนร่วมจะก่อให้เกิดผลดีต่อการควบคุมตนเองในด้านการตัดสินใจ การแสดงออก เทคนิคการควบคุมงาน ตลอดจนทัศนคติและความสามารถที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ ซึ่งจันทรานี สงวนนาม (2553: 166) ได้ให้ความหมายของการบริหารแบบมีส่วนร่วมไว้ว่าเป็นการจูงใจให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติงานในองค์กรได้มีส่วนร่วมใน

การตัดสินใจ ร่วมรับผิดชอบ และร่วมมือในการพัฒนาองค์กรที่ปฏิบัติด้วยความเต็มใจ และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานขององค์กร ควรประกอบด้วยสาระสำคัญอย่างน้อย 3 ประการ

- 1.1.1 การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น
- 1.1.2 การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการยอมรับในเป้าหมาย
- 1.1.3 การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ

สอดคล้องกับ ชีระ รุญเจริญ (2545: 5) ที่ได้สรุปถึง การบริหารสถานศึกษาแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า เป็นการบริหารที่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. ส่วนกลาง ประกอบด้วย สภาการศึกษา คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน คณะกรรมการการอุดมศึกษา และคณะกรรมการการอาชีวศึกษา

2. ส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย คณะกรรมการการศึกษาเขตพื้นที่การศึกษา คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน

ส่วนฉันทนา จันท์บรรจง (2545: 51-62) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารแบบมีส่วนร่วมสรุปได้ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม (Participatory) มีวิวัฒนาการจากแนวคิดการบริหารเชิงมนุษย์สัมพันธ์ และการบริหารเชิงพฤติกรรมศาสตร์ คือ การรู้สึกว่าคุณมีส่วนร่วมเป็นสมาชิกขององค์กร (Sense of Belonging) ซึ่งเป็นความต้องการภายใน เป็นปัจจัยจูงใจ (Motivation Factor) ที่ทำให้บุคคลทำงานอย่างมีประสิทธิภาพสูงกว่าเดิม ในขณะที่ปัจจัยภายนอกเป็นปัจจัยค้ำจุน (Maintenance Factor) ซึ่งอาจไม่จูงใจให้เกิดประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น

2. รูปแบบการบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วม มีหลากหลายรูปแบบ เช่น รูปแบบการจัดการแบบมุ่งเน้นวัตถุประสงค์ (Management by Objectives หรือ MBO) รูปแบบภาวะผู้นำแบบมีส่วนร่วมโดยกลุ่ม (Participative Group Leadership) ของ Rensis Likert

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2548: 20) ได้กำหนดมาตรฐานและตัวบ่งชี้ การบริหารการศึกษาแบบมีส่วนร่วมไว้ดังต่อไปนี้

มาตรฐานด้านการบริหารแบบมีส่วนร่วม ประกอบด้วย 2 มาตรฐาน 8 ตัวบ่งชี้ ได้แก่

มาตรฐานด้านสถานศึกษามีระบบการบริหารและการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม โดยองค์กร คณะบุคคลและเครือข่าย มี 6 ตัวบ่งชี้ คือ

ตัวบ่งชี้ที่ 1 สถานศึกษามีกระบวนการสรรหาและคัดเลือกกรรมการสถานศึกษาอย่างโปร่งใส

ตัวบ่งชี้ที่ 2 คณะกรรมการสถานศึกษาเข้าใจเป้าหมาย การดำเนินงานที่ชัดเจน ตรงกันและมีความสามัคคีในการทำงานร่วมกัน

ตัวบ่งชี้ที่ 3 คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีส่วนร่วมในการตัดสินใจและวางแผนกับสถานศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ

ตัวบ่งชี้ที่ 4 คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีการจัดวาระการประชุมที่มุ่งเน้นพัฒนาคุณภาพการศึกษาและเน้นประโยชน์ผู้เรียนเป็นสำคัญ

ตัวบ่งชี้ที่ 5 สถานศึกษามีการนำมติและความเห็นชอบของคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานและเครือข่ายไปสู่การปฏิบัติอย่างแท้จริง

ตัวบ่งชี้ที่ 6 สถานศึกษามีการบริหารแบบเครือข่าย ทั้งบุคคลและองค์กรที่หลากหลาย มาตรฐานด้านสถานศึกษาเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารและจัดการศึกษา มี 2 ตัวบ่งชี้ คือ

ตัวบ่งชี้ที่ 1 สถานศึกษาเปิดโอกาสและส่งเสริมให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาคุณภาพของผู้เรียน

ตัวบ่งชี้ที่ 2 ผู้ปกครองและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารกิจกรรมที่ทางโรงเรียนจัดขึ้นอย่างสม่ำเสมอ

ข้อดีของการบริหารแบบมีส่วนร่วม จันทรานี สงวนนาม (2553: 168-171) ได้นำเสนอไว้ ดังนี้

1. ก่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างผู้บริหารและผู้ร่วมงานทุกระดับในองค์กร
2. ลดความขัดแย้งในการทำงาน และเพิ่มความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้น
3. สร้างบรรยากาศที่ดีในการทำงาน
4. ช่วยให้ผู้ร่วมงานมีสุขภาพจิตดี ทุกคนมีงานทำ
5. สร้างความเป็นประชาธิปไตยในองค์กร
6. ลดค่าใช้จ่ายและใช้ทรัพยากรอย่างทะนุถนอม
7. ช่วยในการใช้งบประมาณเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
8. ช่วยให้พนักงานเกิดความรู้สึกว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร

ข้อจำกัดของการบริหารแบบมีส่วนร่วม

ถึงแม้ว่าการบริหารแบบมีส่วนร่วมจะมีส่วนดี แต่การที่ผู้บริหารจะนำการบริหารในรูปแบบนี้มาใช้ควรจะมีระดับระมัดระวังถึงข้อจำกัดของการให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจ เพราะอาจจะทำให้เกิดกลุ่มอิทธิพลขึ้นได้ และก่อให้เกิดความขัดแย้งกัน ผู้บริหารจึงควรคำนึงถึงผลได้ผลเสีย ควรได้รับการพิจารณาอย่างรอบคอบ ก่อนจะให้กลุ่มมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

สรุปได้ว่ารูปแบบการบริหารสถานศึกษาที่มีส่วนร่วมเป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการจัดการศึกษาตามแนวปฏิรูปการศึกษา ทั้งนี้การมีส่วนร่วมในการบริหารสถานศึกษาเป็นการกระจายอำนาจในการบริหาร ซึ่งจะทำให้สถานศึกษามีคุณภาพ

2. การบริหารโดยยึดวัตถุประสงค์ (Management by Objectives)

การบริหารงานโดยยึดวัตถุประสงค์ (Management by Objectives) เป็นแนวคิดทางการบริหารที่นิยมใช้ในวงการบริหารสมัยปัจจุบัน โดยมีวิวัฒนาการมาจากแนวความคิดที่ว่า คนเรานั้นสามารถที่จะกำหนดพฤติกรรมการทำงานของตนเองได้ ถ้ารู้ขอบเขตของงานและบทบาทหน้าที่ที่ต้องทำ จันทรานี สวงนาม (2553: 168-171) ได้นำเสนอไว้ว่า ผู้ที่ริเริ่มแนวคิดนี้คนแรกคือ Peter F. Drucker ซึ่งมีแนวคิดที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการบริหารงาน โดยยึดอำนาจไว้ที่ส่วนกลางไปสู่การบริหารที่ให้สมาชิกขององค์กรทุกระดับได้มีส่วนร่วมในการวางแผนควบคุมงาน และควบคุมตนเอง เพื่อจูงใจให้เกิดความกระตือรือร้นและสร้างความพอใจในการทำงาน สร้างขวัญกำลังใจให้ผู้ปฏิบัติงาน

การบริหารงานโดยยึดวัตถุประสงค์ มีนักวิชาการบริหารหลายท่านได้ให้ความหมายสรุปได้ว่า การบริหารงานโดยยึดวัตถุประสงค์เป็นการบริหารที่มีการกำหนดวัตถุประสงค์ทั้งระบบขององค์กร โดยมีการวางแผนและจัดลำดับความสำคัญของงานที่จะต้องดำเนินงานด้วยความร่วมมือและเต็มใจของผู้บริหารงานทุกระดับในองค์กร ในการที่จะร่วมมือกันบริหารงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ตลอดจนมีกลไกการควบคุมตรวจสอบการปฏิบัติงานให้เป็นไปตามเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2.1 วัตถุประสงค์ของการบริหารโดยยึดวัตถุประสงค์

การบริหารโดยยึดวัตถุประสงค์ จุดสำคัญอยู่ที่การกำหนดวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ผู้บริหารและผู้ร่วมงานจะต้องเข้าใจวิธีการปฏิบัติ และมาตรฐานของงานอย่างแท้จริง ดังนี้

2.1.1 เพื่อให้เป้าหมายขององค์กรชัดเจนขึ้น

2.1.2 เพื่อก่อให้เกิดแรงจูงใจและกระตุ้นให้เกิดความร่วมมือในองค์กร

2.1.3 เพื่อช่วยให้การกำหนดมาตรฐานของการประเมินผลการปฏิบัติงาน

2.1.4 เพื่อให้ผู้บริหารสามารถควบคุมและตรวจสอบการปฏิบัติงาน ด้วยการวัดจากผลการปฏิบัติงานที่ได้รับตามวัตถุประสงค์ที่สมาชิกขององค์กรร่วมกันจัดตั้งขึ้น

2.2 กระบวนการของการบริหารงานโดยยึดวัตถุประสงค์

กระบวนการบริหารงานโดยยึดวัตถุประสงค์ แบ่งได้เป็น 5 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 Goal Proposed หมายถึง การที่ผู้ร่วมงานร่วมกันกำหนดเป้าหมายในอนาคต และกำหนดวิธีการวัดผลการปฏิบัติงาน

ขั้นตอนที่ 2 Mutually Negotiated ขั้นตอนร่วมกันพัฒนาเป้าหมายให้สอดคล้องกัน โดยเป้าหมายที่กำหนดจะต้องเฉพาะเจาะจง (Specific) วัตถุประสงค์จะต้องสามารถวัดผลได้ (Measurable) โดยผู้ปฏิบัติจะต้องตกลงใจร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อวัตถุประสงค์เหล่านั้นจะได้หลอมรวมเป้าหมายของงาน (Performance Goals) และเป้าหมายทางด้านอาชีพของแต่ละบุคคล (Personal Career Goals)

ขั้นตอนที่ 3 Performance เป็นขั้นตอนของการปฏิบัติตามข้อตกลงที่ได้กำหนดขึ้น เพื่อนำไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย

ขั้นตอนที่ 4 Feedback of Results เป็นขั้นตอนที่ผู้บริหารแจ้งข้อมูลย้อนกลับเพื่อให้ผู้ร่วมงานรับทราบ และให้รางวัลผลการปฏิบัติงาน

ขั้นตอนที่ 5 Basis for New Goals เป็นขั้นตอนของการทบทวนถึงผลที่เกิดขึ้นภายหลังผลการปฏิบัติงาน (The Outcome of the Performance)

3. การบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School Based Management)

กระทรวงศึกษาธิการได้นำแนวคิดการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน ถือเป็นนโยบายสำคัญที่มุ่งหวังให้การกระจายอำนาจการบริหารและจัดการศึกษา จันทรานี สงวนนาม (2553: 178-182) ได้นำเสนอไว้ว่าการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน เป็นเครื่องมือที่จะเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการศึกษาไปสู่การปฏิบัติ เพื่อให้การจัดการศึกษาเป็นไปแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจะส่งผลต่อคุณภาพของผู้เรียนตรงตามความต้องการของผู้เรียน ผู้ปกครอง และชุมชนมากที่สุด

3.1 รูปแบบการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

รูปแบบการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน สามารถแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ คือ

3.1.1 รูปแบบที่มีผู้บริหารโรงเรียนเป็นหลัก (Administration Control SBM)

รูปแบบนี้ผู้บริหารเป็นประธานคณะกรรมการ ส่วนกรรมการต่าง ๆ ได้จากการเลือกตั้งหรือคัดเลือกจากกลุ่มผู้ปกครอง ครู และชุมชน คณะกรรมการมีบทบาทให้คำปรึกษา แต่อำนาจตัดสินใจยังคง

อยู่ที่ผู้บริหารสถานศึกษา

3.1.2 รูปแบบที่มีครูเป็นหลัก (Professional Control SBM) เกิดจากแนวคิดที่ว่า ครูเป็นผู้ใกล้ชิดนักเรียนมากที่สุด ย่อมรู้ปัญหาได้ดีกว่าและสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุด

ตัวแทน คณะครูจะมีสัดส่วนมากที่สุดในคณะกรรมการโรงเรียน ผู้บริหารยังคงเป็นประธานคณะกรรมการโรงเรียน บทบาทของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.1.3 รูปแบบที่ชุมชนมีบทบาทเป็นหลัก (Community Control SBM) แนวคิดสำคัญ คือ การจัดการศึกษาควรตอบสนองความต้องการและค่านิยมของผู้ปกครองและชุมชนมากที่สุด

ตัวแทนของผู้ปกครองและชุมชนจึงมีสัดส่วนในคณะกรรมการโรงเรียนมากที่สุด ตัวแทนผู้ปกครอง และชุมชนเป็นประธานคณะกรรมการ โดยมีผู้บริหารโรงเรียนเป็นกรรมการและเลขานุการ บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.1.4 รูปแบบที่ครูและชุมชนมีบทบาทหลัก (Professional Community Control SBM) แนวคิดเรื่องนี้เชื่อว่าทั้งครูและผู้ปกครองต่างมีความสำคัญในการจัดการศึกษาให้เด็ก

เนื่องจากคนทั้งสองกลุ่มใกล้ชิดนักเรียน รับรู้ปัญหาและความต้องการ สัดส่วนของครูและผู้ปกครองในคณะกรรมการโรงเรียนจะมีเท่า ๆ กัน แต่มากกว่าตัวแทนกลุ่มอื่น ผู้บริหารโรงเรียนเป็นประธาน

บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.2 หลักการของการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

3.2.1 หลักการกระจายอำนาจ (Decentralization)

3.2.2 หลักการบริหารตนเอง (Self Management)

3.2.3 หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management)

3.2.4 หลักการมีภาวะผู้นำแบบเกื้อหนุน (Supporting Leader)

3.2.5 หลักการพัฒนาทั้งระบบ (Whole-School Approach)

3.2.6 หลักความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ (Accountability)

กล่าวโดยสรุปการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานไม่ได้มีสูตรสำเร็จตายตัว ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถประยุกต์ใช้รูปแบบได้โดยดำเนินการให้สอดคล้องตามบริบทของโรงเรียน ในส่วนของโรงเรียนบ้านสันตราบใช้รูปแบบที่ชุมชนมีบทบาทเป็นหลัก

3.1.2 รูปแบบที่มีครูเป็นหลัก (Professional Control SBM) เกิดจากแนวคิดที่ว่าครูเป็นผู้ใกล้ชิดนักเรียนมากที่สุด ย่อมรู้ปัญหาได้ดีกว่าและสามารถแก้ปัญหาได้ตรงจุด ตัวแทนคณะครูจะมีสัดส่วนมากที่สุดในการคณะกรรมการโรงเรียน ผู้บริหารยังคงเป็นประธานคณะกรรมการโรงเรียน บทบาทของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.1.3 รูปแบบที่ชุมชนมีบทบาทเป็นหลัก (Community Control SBM) แนวคิดสำคัญ คือ การจัดการศึกษาควรตอบสนองความต้องการและค่านิยมของผู้ปกครองและชุมชนมากที่สุด ตัวแทนของผู้ปกครองและชุมชนจึงมีสัดส่วนในการคณะกรรมการโรงเรียนมากที่สุด ตัวแทนผู้ปกครอง และชุมชนเป็นประธานคณะกรรมการ โดยมีผู้บริหารโรงเรียนเป็นกรรมการและเลขานุการ บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.1.4 รูปแบบที่ครูและชุมชนมีบทบาทหลัก (Professional Community Control SBM) แนวคิดเรื่องนี้เชื่อว่าทั้งครูและผู้ปกครองต่างมีความสำคัญในการจัดการศึกษาให้เด็ก เนื่องจากคนทั้งสองกลุ่มใกล้ชิดนักเรียน รับรู้ปัญหาและความต้องการ สัดส่วนของครูและผู้ปกครองในการคณะกรรมการโรงเรียนจะมีเท่า ๆ กัน แต่มากกว่าตัวแทนกลุ่มอื่น ผู้บริหารโรงเรียนเป็นประธาน บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนเป็นคณะกรรมการบริหาร

3.2 หลักการของการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน

3.2.1 หลักการกระจายอำนาจ (Decentralization)

3.2.2 หลักการบริหารตนเอง (Self Management)

3.2.3 หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management)

3.2.4 หลักการมีภาวะผู้นำแบบเกื้อหนุน (Supporting Leader)

3.2.5 หลักการพัฒนาทั้งระบบ (Whole-School Approach)

3.2.6 หลักความรับผิดชอบที่ตรวจสอบได้ (Accountability)

กล่าวโดยสรุปการบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานไม่ได้มีสูตรสำเร็จตายตัว ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของผู้ที่เกี่ยวข้อง ผู้บริหารสถานศึกษาสามารถประยุกต์ใช้รูปแบบได้โดยดำเนินการให้สอดคล้องตามบริบทของโรงเรียน ในส่วนของโรงเรียนบ้านสันตราบใช้รูปแบบที่ชุมชนมีบทบาทเป็นหลัก

3. แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

3.1 แนวคิดที่เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต

3.1.1 ความหมายของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิต ความหมายโดยทั่วไปแล้วจะหมายถึง การรับรู้ถึงความพึงพอใจในการดำรงชีวิต การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีในด้านต่าง ๆ ที่สามารถตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานซึ่งยูเนสโก (UNESCO, 1993: 40 อ้างถึงใน ชุมพร ฉ่ำแสง และคณะ, 2555: 4) ได้นิยามคุณภาพชีวิตว่าหมายถึง ระดับความเป็นอยู่ที่ดีในสังคม และระดับความพึงพอใจในความต้องการส่วนหนึ่งของมนุษย์ ดังนั้นคุณภาพชีวิตจึงเป็นระดับของการมีชีวิตที่ดี มีความสุข ความพึงพอใจในชีวิต และสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ในการดำเนินชีวิตของปัจเจกบุคคลในสังคม สอดคล้องกับองค์การอนามัยโลก (WHO, 1998: 17 อ้างถึงใน ทิพย์วัลย์ เรื่องขจร, 2554: 15) ได้ให้ความหมายว่าคุณภาพชีวิต หมายถึง การรับรู้หรือความเข้าใจของปัจเจกบุคคลที่มีต่อสถานศึกษาชีวิตของตนเองตามบริบทของวัฒนธรรมและค่านิยมที่ใช้ชีวิตอยู่และสัมพันธ์กับเป้าประสงค์ ความคาดหวัง มาตรฐานและความกังวลสนใจที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ คุณภาพชีวิตเป็นมโนคติที่มีขอบเขตกว้างขวางครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ที่สลับซับซ้อน ได้แก่ สุขภาพทางกาย สุขภาพทางจิต ระดับความเป็นตัวของตัวเอง ความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางสังคม ความเชื่อส่วนบุคคลและสัมพันธ์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม และพาดิสล่าและแกรนท์ (Padilla and Grant, 1985: 45-60 อ้างถึงใน รัตนาวดี จุฑะยานนท์, 2545: 10) ได้กล่าวถึงคุณภาพชีวิตว่าเป็นการรับรู้ความพึงพอใจในชีวิตที่เปลี่ยนแปลงได้ตามภาวะคุณภาพ โดยวัดจากความสามารถในการทำงานที่ต่าง ๆ ของร่างกาย ทัศนคติของตนเองต่อสุขภาพ ความพอใจในชีวิต และความรู้สึกว่าตนเองได้รับการช่วยเหลือจากสังคม ซึ่งคำว่า คุณภาพชีวิตนั้นเป็นชื่อใหม่ของความดั้งเดิม (Old Notion) ซึ่งเรียกกว้าง ๆ ว่าการเป็นอยู่ที่ดี (Well-being) คือ การเป็นอยู่ที่ดีของตนเองและสิ่งแวดล้อมตามสภาวะทั่วไป ในด้านส่วนบุคคล คุณภาพชีวิตจะแสดงออกในรูปของความต้องการ (Want) เมื่อได้รับการตอบสนองแล้วทำให้บุคคลนั้น ๆ มีความสุขหรือความพึงพอใจแต่ในทางสังคมและสภาพแวดล้อมการมีชีวิตอย่างมีคุณภาพต้องไม่เป็นภาระหรือก่อให้เกิดปัญหาในสังคม นอกจากนี้ เฟอเรนส์ (Ferrans, 1990: 15-21 อ้างถึงใน กฤษฎากมล ชื่นอิม, 2555: 30) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ความรู้สึกเป็นปกติสุข (Sense of Well-being) ของบุคคลซึ่งเป็นผลต่อความรู้ความพึงพอใจแต่ละด้านของชีวิตที่มีความสำคัญต่อบุคคลนั้น ๆ

ทางการศึกษาไทย ได้มีนักศึกษานำแนวคิดเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตมาศึกษาวิจัย อาทิ ศิริ ฮามสุโพธิ์ (2543: 3) กล่าวถึง คุณภาพชีวิตว่า หมายถึง ชีวิตของบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับสังคมได้อย่างเหมาะสม ไม่เป็นภาระ และไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่สังคม เป็นชีวิตที่มีความสมบูรณ์ทั้งร่างกายและจิตใจ สามารถดำรงชีวิตที่ชอบธรรมสอดคล้องกับสภาวะแวดล้อม ค่านิยมของสังคม สามารถแก้ไขปัญหา ตลอดจนการแสวงหาสิ่งที่ตนปรารถนาให้ได้มาอย่างถูกต้องภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ สอดคล้องกับชาญชัย อินทรประวัตติ (2547: 33) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตของบุคคล หมายถึง ความพึงพอใจของบุคคลในการดำรงชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างสร้างสรรค์และได้รับการสนองตอบความต้องการของตนเองในด้านต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ ความต้องการพื้นฐานในการดำรงชีวิต ความต้องการทางด้านสังคมและจิตใจ และสุกัญญา มาลาอี (2547: 19) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตไว้ว่า คุณภาพนั้นเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบทั้งภายในและภายนอกของมนุษย์ ได้แก่ ด้านจิตใจ ความรู้ ความสามารถ อารมณ์และความรู้สึก และด้านร่างกาย คือ มีสุขภาพกายที่ดี สภาพความเป็นอยู่และสภาพการดำรงชีวิตที่ดีในสังคม ฉะนั้นคุณภาพชีวิตที่ดีจึงเป็นชีวิตที่มีความสุข สุขใจ และสามารถดำรงชีวิตด้วยการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและบริบทของสังคมได้ตามสภาวะ

กล่าวโดยสรุปความหมายของคุณภาพชีวิต หมายถึง การรับรู้ถึงความพึงพอใจในการดำรงชีวิต การมีชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดีในด้านต่าง ๆ ที่สามารถตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อการดำรงชีวิตและส่งผลต่อคุณภาพชีวิตในทิศทางที่ดี ได้แก่ ด้านสุขภาพกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และการมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นจะต้องไม่ก่อให้เกิดปัญหาแก่ตนเองและสังคม

3.1.2 ความสำคัญของคุณภาพชีวิต

คุณภาพชีวิตเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการดำเนินชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ดังที่องค์การอนามัยโลก (WHO, 1984 อ้างถึงใน ภัทธราภา สุขสง่า และพรหมทิพา ศักดิ์ทอง, 2557: 204) ในฐานะเป็นองค์กรหลักที่ดูแลด้านสุขภาพอนามัย มองเห็นว่า “ร่างกาย จิตใจ สังคมที่ดี และการไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเป็นสภาวะของความสมบูรณ์ที่ดี” ถึงแม้ว่าข้อกำหนดนี้จะไม่เกิดขึ้นจริง อย่างไรก็ตามในระยะแรกผลสัมฤทธิ์ของแนวคิดที่ว่านี้เกิดกับกลุ่มประชาชนในวัยทำงานในโลกตะวันตกซึ่งหันมาดูแลสุขภาพมากขึ้น โดยเฉพาะการให้คำแนะนำในเรื่องสุขภาพภายนอกร่างกาย และการชักชวนให้มีการดูแลสุขภาพ ซึ่งทำให้เชื่อมโยงไปสู่ความสัมพันธ์เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนเรา ซึ่งในช่วงนั้นสุขภาพ (Health) ถูกให้ความหมายว่า เป็นสภาวะของความสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจและความเป็นอยู่ที่ดีในสังคม มิใช่หมายถึงปราศจากโรคและความอ่อนแอเท่านั้น แต่การดำเนินการพัฒนาด้านการสาธารณสุขกับการพัฒนาด้านการคิดค้นความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ด้านการรักษาสุขภาพที่เกิดจากการเจ็บป่วยด้านเดียว ขณะที่การเจ็บป่วยด้านต่าง ๆ กลับไม่ได้รับการดูแล ในเดือนพฤษภาคม

1998 ที่ประชุมสมัชชาองค์การอนามัยโลก (World Health Organization Assembly) เพิ่มคำว่า “Spiritual Well-being” หรือ “สุขภาพภาวะทางจิตวิญญาณ” เข้าไปในคำนิยามเดิม ดังนั้น ความหมายของคำว่า “สุขภาพ” หลังจากนั้นจึงรวบรวมความหมายทั้งทางกาย ทางจิตทางสังคม และทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาพที่สมบูรณ์ทุก ๆ ทางเชื่อมโยงกัน สะท้อนถึงความเป็นองค์รวมอย่างแท้จริงของสุขภาพที่เกื้อหนุนและเชื่อมโยงกันทั้ง 4 มิติ ซึ่งความหมายในแต่ละด้าน คือ

1. สุขภาวะทางกาย หมายถึง การมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีเศรษฐกิจพอเพียง มีสิ่งแวดล้อมดี ไม่มีอุบัติเหตุ เป็นต้น
2. สุขภาวะทางจิต หมายถึง จิตใจที่เป็นสุข ผ่อนคลาย ไม่เครียด คล่องแคล่ว มีความเมตตา กรุณา มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น
3. สุขภาวะทางสังคม หมายถึง การอยู่ร่วมกันด้วยดี ในครอบครัว ในชุมชน ในการทำงาน ในสังคม ในโลก ซึ่งรวมถึง การมีบริการทางสังคมที่ดี และสันติสุข เป็นต้น
4. สุขภาวะทางปัญญา (จิตวิญญาณ) หมายถึง ความสุขอันประเสริฐที่เกิดจาก มีจิตใจสูง เข้าถึงความจริงทั้งหมด ลดละความเห็นแก่ตัว มุ่งเข้าถึงสิ่งสูงสุด ซึ่งหมายถึง พระนิพพาน หรือพระผู้เป็นเจ้าของหรือความดีสูงสุด สุดแล้วแต่ความเชื่อที่แตกต่างกันของแต่ละคน สุขภาวะทางจิตวิญญาณ จึงหมายถึง มิติทางคุณค่าที่สูงสุดเหนือไปจากโลกหรือภาพภูมิทางวัตถุ การมีศรัทธาและมีการเข้าถึงคุณค่าที่สูงส่ง ทำให้เกิดความสุขอันประณีตลึกล้ำ

ความหมายของสุขภาพทั้ง 4 ด้าน สุขภาวะทางร่างกายและสุขภาพทางจิตเป็นสุขภาพที่ทำความเข้าใจได้ง่าย เป็นการเปลี่ยนแปลงที่สังเกตเห็นได้ตลอดเวลา สุขภาวะทางสังคม เป็นการแสดงออกรวมกันของสังคม ซึ่งต้องทำความเข้าใจและยอมรับรวมกันของทั้งสังคม และสุขภาพทางปัญญา (จิตวิญญาณ) เป็นสุขภาพที่ทำความเข้าใจได้ยากและเป็นขั้นสูงสุดของสุขภาพองค์รวม ก่อนหน้านี้นี้ ในปี ค.ศ.1986 การประชุมนานาชาติที่กรุงออตตาวา เมืองหลวงของแคนาดา ในเรื่องคุณภาพชีวิต (Quality of Life) นั้นได้ให้ความสำคัญในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพ (Health Promotion) เป็นครั้งแรกซึ่งเกิดขึ้นโดยได้ถูกบันทึกไว้ว่า “ความสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจ และสังคม ปัจเจกบุคคล หรือลักษณะเฉพาะของกลุ่ม และความปรารถนาที่เกิดขึ้นจริง ความต้องการเปลี่ยนแปลง หรือการจัดการกับสภาพแวดล้อม” ในอนาคตไม่มีจุดสิ้นสุดแต่สามารถประยุกต์แนวคิดได้ในแต่ละบุคคล กลุ่ม ชุมชนหรือประชาชน สำหรับหน้าที่ในการส่งเสริมสุขภาพนี้เป็นแนวคิดที่เน้นการปฏิบัติใหม่ขึ้นมาทั้งหมด โดยยึดเป็นหลักการพื้นฐานสำคัญของการทำงานด้านส่งเสริมสุขภาพ โดยกฎบัตรออตตาวา (Ottawa Charter) และสิ่งที่เพิ่มเข้ามาในโครงสร้างของคุณภาพชีวิตมี 5 ประเด็น ที่ผ่านมา คือ ระดับทักษะของแต่ละคน ผ่านการกระทำทางชุมชน และการให้บริการสาธารณสุข ครอบคลุมถึงสภาวะแวดล้อม นโยบาย และเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศ ในที่นี้การส่งเสริมสุขภาพ แสดงให้เห็นถึงส่วนประกอบสองอย่าง ได้แก่ สิ่งสำคัญในเรื่องการส่งเสริมสุขภาพเป็น

การสร้างสุขภาพโดยทั่ว ๆ ไป สภาพทั่วไปของสิ่งแวดล้อม ซึ่งการดำเนินการทางสังคม ด้านวัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสุขภาพ จะนำไปสู่การพิจารณา การวางแผนออกแบบโครงสร้างสภาพแวดล้อมใหม่และการแลกเปลี่ยนเหตุผลของแต่ละคน ซึ่งผลที่ตามมาที่คาดหวังในการส่งเสริมสุขภาพ กับผลสะท้อนที่เกิดการเปลี่ยนแปลงภายใต้ประเด็นหลักนี้ จึงสัมพันธ์กับคำว่า “สุขภาพที่แท้จริงเป็นเรื่องของคุณภาพชีวิต”

ในส่วนของประเทศไทย พระราชบัญญัติส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนแห่งชาติ พ.ศ. 2550 (กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, 2554) มาตรา 11 (3) และมาตรา 19 ที่ให้มีการช่วยเหลือ ส่งเสริม สนับสนุนและพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชน รวมทั้งให้การช่วยเหลือทางวิชาการในการวิจัยและพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กและเยาวชน ดังนั้นหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข หรือกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ รวมถึงหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้ให้ความสำคัญและสนใจในเรื่องนี้มากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับพัชรี หล้าแหล่ง (2556: 8-9) ที่กล่าวถึง ความสำคัญของคุณภาพชีวิต ไว้ดังนี้

1. ความสำคัญของคุณภาพชีวิตระดับตนเองและครอบครัว คือ การมีร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีสุขภาพพลานามัยที่ดี ไม่เจ็บป่วย ทำให้สามารถลดค่าใช้จ่ายส่วนตัว และสามารถประกอบอาชีพการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดี มีครอบครัวที่อบอุ่นไร้ซึ่งปัญหา

2. ความสำคัญของคุณภาพชีวิตระดับสังคมและประเทศชาติ เมื่อประชากรในสังคมมีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมทำให้คุณภาพชีวิตในสังคมและประเทศชาติดีขึ้นไปด้วย แต่ทั้งนี้รัฐบาลจะต้องมีนโยบายที่เอื้อต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชากร เช่น สภาพแวดล้อม การศึกษา การประกอบอาชีพ และรายได้ของประชากร เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปความสำคัญของคุณภาพชีวิต คือ คุณภาพชีวิตที่ดีนั้นเป็นสิ่งสำคัญที่จะส่งผลไม่ใช่เฉพาะแต่เพียงตัวบุคคล หากแต่ยังส่งผลไปถึงประเทศชาติ การมีคุณภาพชีวิตที่ดีทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา เมื่อมีคุณภาพชีวิตที่ดีย่อมทำให้สังคมและประเทศชาติดีขึ้นไปด้วย

3.1.3 องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต

องค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไม่มีหลักเกณฑ์ตายตัวว่าคุณภาพชีวิตนั้นต้องมีองค์ประกอบอะไรบ้าง ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับปรากฏการณ์ที่ผู้สนใจจะศึกษา ส่วนการกำหนดองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้ ดังนี้ วอลเลซ (Wallace, 1974: 6 อ้างถึงใน ทรงศักดิ์ ทองพันธ์, 2555: 9) กล่าวเกี่ยวกับองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตว่า คือ องค์ประกอบทั้งหลายที่ให้ความพึงพอใจ (Satisfaction) แก่บุคคลทั้งทางด้าน

ร่างกาย (Physical) และจิตใจ (Psychological) ในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ส่วนเฟอร์เรลล์ (Ferrel, 1995 อ้างถึงใน พัทรี หล้าแหล่ง, 2556:9) ได้สรุปถึงองค์ประกอบคุณภาพชีวิตไว้ 4 ด้าน คือ

1. ความผาสุกด้านร่างกาย (Physical Well-being) เป็นความสุขของบุคคลในการควบคุม หรือบรรเทาความเจ็บป่วยและคงไว้ซึ่งการทำหน้าที่ของร่างกาย
2. ความผาสุกด้านจิตใจ (Psychological Well-being) เป็นการเผชิญต่อความรู้สึกเจ็บป่วยของบุคคล เช่น ความเครียด ความรู้สึกกลัว ความวิตกกังวล
3. ความผาสุกด้านวิญญาณ (Spiritual Well-being) ได้แก่ ความหวัง และความเชื่อในด้านศาสนา
4. ความผาสุกด้านสังคม (Social Well-being) เป็นความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งแวดล้อมและบทบาทในสังคม

สอดคล้องกับ ชาน (Zhan, 1992 อ้างถึงใน พัทรี หล้าแหล่ง, 2556: 10) ได้กล่าวว่า องค์ประกอบของคุณภาพเกี่ยวข้องกับปัจจัยส่วนบุคคล โดยบุคคลสามารถรู้และประเมินได้ด้วยตนเอง ซึ่งมีองค์ประกอบ 4 ด้าน ได้แก่

1. ด้านความพึงพอใจในชีวิต (Life Satisfaction) เป็นการรับรู้ในสิ่งที่ตนเป็นอยู่ ได้แก่ ความพึงพอใจในสภาพความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม และการดำเนินชีวิต
2. ด้านอัตมโนทัศน์ (Self-Concept) เป็นความรู้สึก หรือความคิดเห็นที่มีต่อการยอมรับ และการรับรู้ถึงคุณค่าของตนเอง รวมถึงภาพลักษณ์ของตน
3. ด้านสุขภาพและการทำงานของร่างกาย (Health and Functioning) เป็นการรับรู้เกี่ยวกับความสามารถด้านร่างกาย สุขภาพ และการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน
4. ด้านสังคมและเศรษฐกิจ (Socioeconomic) เป็นการรับรู้ถึงความพึงพอใจในด้านสังคมทั่วไป รวมถึงรายได้ อาชีพ และการศึกษา

ในส่วนของ แคมบอล (Campbell, 1972: 51 อ้างถึงใน ธนิตา ชีร์ตัน, 2554: 12) ได้เสนอว่าองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต มีทั้งหมด 3 ด้าน ได้แก่

1. ด้านกายภาพ ประกอบด้วย ปัจจัยด้านมลภาวะ ความหนาแน่นของประชากร และสภาพที่อยู่อาศัย
2. ด้านสังคมและเศรษฐกิจ (Socioeconomic) ประกอบด้วย ปัจจัยด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย และความมั่นคงของครอบครัว
3. ด้านจิตวิทยา ประกอบด้วย ปัจจัยด้านความพึงพอใจ ความสำเร็จ ความผิดหวัง และความคับข้องในชีวิต

นอกจากนี้ พาวเวอร์ และ บิวลิ่งเกอร์ (Power and Bullinger, 2002: 18 อ้างถึงใน ชุมพร น้ำแสง และคณะ, 2555: 6) กล่าวถึง เครื่องชี้วัดคุณภาพชีวิตขององค์การอนามัยโลกชุดย่อ

ฉบับภาษาไทย (WHOQOL-BREF-THAI) ได้พัฒนาเครื่องมือวัดคุณภาพชีวิต ด้วยการทบทวนแนวคิดของคุณภาพชีวิต และศึกษาเชิงคุณภาพ เพื่อกำหนดองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต WHOQOL-BREF-THAI ประกอบด้วย ข้อคำถาม 2 ชนิด คือ แบบภาวะวิสัย (Perceived Objective) และอัตวิสัย (Self-report Subjective) จะประกอบด้วย องค์ประกอบของคุณภาพชีวิต 4 ด้าน ดังนี้

1. ด้านสุขภาพกาย (Physical Domain) คือ การรับรู้สุขภาพทางด้านร่างกายของบุคคล ซึ่งมีผลต่อชีวิตประจำวัน เช่น การรับรู้สุขภาพความสมบูรณ์แข็งแรงของร่างกาย การรับรู้ถึงความรู้สึกสุขสบาย ไม่มีความเจ็บปวด การรับรู้ถึงความสามารถที่จะจัดการความเจ็บปวดทางร่างกายได้ การรับรู้ถึงผลกำลังในการดำเนินชีวิตประจำวัน การรับรู้ถึงความเป็นอิสระที่ไม่ต้องพึ่งพาผู้อื่น การรับรู้ถึงความสามารถในการเคลื่อนไหวของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการทำงาน การรับรู้ว่าคุณไม่ต้องพึ่งพายาต่าง ๆ หรือการรักษาทางการแพทย์อื่น ๆ เป็นต้น

2. ด้านจิตใจ (Psychological Domain) คือการรับรู้สุขภาพทางจิตใจของตนเอง เช่น การรับรู้ความรู้สึกทางบวกที่บุคคลมีต่อตนเอง การรับรู้ภาพลักษณ์ของตนเอง การรับรู้ถึงความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเอง การรับรู้ถึงความมั่นใจในตนเอง การรับรู้ถึงความคิด ความจำ สมาธิ การตัดสินใจ และความสามารถในการเรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของตน การรับรู้ถึงความสามารถในการจัดการกับเรื่องเศร้า หรือกังวล การรับรู้เกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ ของตน ที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ถึง ความเชื่อด้านวิญญาณ ศาสนา การให้ความหมายของชีวิต และความเชื่ออื่น ๆ ที่มีผลในทางที่ดีต่อการดำเนินชีวิต มีผลต่อการเอาชนะอุปสรรค เป็นต้น

3. ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationships) คือ การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น การรับรู้ถึงการได้รับความช่วยเหลือจากบุคคลอื่นในสังคม การรับรู้ว่าคุณได้เป็นผู้ให้ความช่วยเหลือบุคคลอื่นในสังคมด้วย รวมทั้งการรับรู้ในเรื่องอารมณ์ทางเพศ หรือการมีเพศสัมพันธ์

4. ด้านสิ่งแวดล้อม (Environment) คือ การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต เช่น การรับรู้ว่าคุณมีชีวิตอยู่อย่างอิสระ ไม่ถูกกักขัง มีความปลอดภัยและมั่นคงในชีวิต การรับรู้ว่าคุณได้อยู่ในสิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่ดี ปราศจากมลพิษต่าง ๆ การคมนาคมสะดวก มีแหล่งประโยชน์ ด้านการเงิน สถานบริการทางสุขภาพและสังคมสงเคราะห์ การรับรู้ว่าคุณมีโอกาสที่จะได้รับข่าวสาร หรือฝึกฝนทักษะต่าง ๆ การรับรู้ว่าคุณได้มีกิจกรรมสันทนาการ และมีกิจกรรมในเวลาว่าง เป็นต้น

ในส่วนของนักการศึกษาไทยได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตไว้ดังนี้ ธนิตา ชีร์ตัน (2554: 11) ได้จำแนกองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต 4 องค์ประกอบ คือ

1. ความสมบูรณ์ด้านร่างกายและสติปัญญา หมายถึง การที่มนุษย์จะมีคุณภาพชีวิต

ที่ดีได้นั้นจะต้องมีความเป็นปกติของร่างกายและสติปัญญาเป็นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ การมีสุขภาพอนามัยที่แข็งแรง มีพลังกำลังที่สามารถทำกิจกรรมการงานได้ดีเช่นเดียวกับคนอื่น ๆ สามารถศึกษาเล่าเรียนคิดไตร่ตรอง หาเหตุผลต่าง ๆ รวมทั้งสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้

2. ความสมบูรณ์ด้านจิตใจและอารมณ์ หมายถึง การเป็นผู้มีจิตใจที่ดี อารมณ์แจ่มใส มั่นคง ไม่แปรปรวน หงุดหงิด โมโหง่าย มีคุณธรรม มองโลกในแง่ดี โอบอ้อมอารีช่วยเหลือผู้อื่น การมีพื้นฐานจิตใจที่ดี จะช่วยให้บุคคลเกิดความสุข และสงบในการดำรงชีวิต

3. ความสมบูรณ์ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม หมายถึง การเป็นคนที่ได้รับการยอมรับจากคนทั่วไป อันเนื่องมาจากมนุษยสัมพันธ์อันดี มีความสามารถในการปรับตัว ยอมรับความสามารถและความสำคัญของผู้อื่น ดังนั้นจึงเป็นผู้ที่เห็นคุณค่าของบุคคลและสิ่งแวดล้อม และการมีความคิดที่จะปรับปรุงพัฒนาให้สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นคงคุณค่าและประโยชน์ตลอดไป การมีความสมบูรณ์ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมจะช่วยให้บุคคลมีชีวิตที่เหมาะสมกลมกลืน และเข้ากันได้ดีกับสังคมและสิ่งแวดล้อม

4. ความสมบูรณ์ด้านปัจจัยการดำรงชีพ หมายถึง ความสามารถที่จะจัดหาสิ่งจำเป็นต่าง ๆ ที่จะช่วยให้ดำรงอยู่ได้อย่างดีตามฐานะของตนเอง ตลอดจนสภาพของสังคม เศรษฐกิจ และยุคสมัย ปัจจัยจำเป็นเหล่านี้ ได้แก่ ปัจจัย 4 อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค สิ่งอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ การพักผ่อน บุคคลจะต้องจัดหาให้มีความจำเป็นในสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของตน การมีปัจจัยจำเป็นในการดำรงชีวิตที่พอเพียง ย่อมช่วยให้บุคคลมีความสุข สะดวกสบาย ไม่ลำบาก และย่อมนำไปสู่ความสุขและความพอใจในชีวิต

จากการศึกษาองค์ประกอบของคุณภาพชีวิต สามารถจำแนกเป็น 2 ด้าน คือ ประกอบด้วย ข้อคำถาม 2 ชนิด คือ แบบภาวะวิสัย และอัตวิสัย มีองค์ประกอบได้เป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านสุขภาพกาย การรับรู้สุขภาพทางร่างกาย 2) ด้านจิตใจ การรับรู้สุขภาพทางจิตใจของตนเอง 3) ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม การรับรู้เรื่องความสัมพันธ์ของตนกับบุคคลอื่น และ 4) ด้านสิ่งแวดล้อม การรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่มีผลต่อการดำเนินชีวิต

3.2 แนวคิดที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษาเกิดจากแนวคิดที่จะนำการศึกษาไปแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยจัดกระบวนการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาเยาวชน ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ ในสิ่งแวดล้อม ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม มีความตระหนักต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม มีส่วนร่วมในการปรับปรุงและแก้ไขปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันได้มีนักการศึกษาหลายท่านได้กล่าวถึงความหมาย เป้าหมาย จุดหมาย หลักการ มโนทัศน์ของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ ดังต่อไปนี้

3.2.1 ความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษา ความหมายโดยทั่วไปแล้วจะหมายถึง กระบวนการทางการศึกษา ที่จัดขึ้นเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่ง สเตป และ คอกซ์ (Stap and Cox, 1979: 764) ได้ให้ความหมายว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ ขบวนการมุ่งพัฒนาประชากรโลกให้มีความเข้าใจต่อสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกิดขึ้น ได้แก่ ความรอบรู้ ทักษะคิด แแรงจูงใจ การยอมรับและทักษะ เพื่อจะได้นำไปแก้ไขปัญหาต่อตนเองและส่วนรวม รวมทั้งแนวทางการป้องกันปัญหาใหม่ ๆ ที่จะเกิดขึ้น

ทางด้านนักการศึกษาของไทยได้กล่าวถึงความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้อย่างหลากหลาย อาทิ ศิริพร หงส์พันธุ์ (2542: 22) ได้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการที่ทำให้เกิดค่านิยมและให้รู้ถึงแนวความคิดหลัก (concept) เพื่อพัฒนาทักษะและเจตคติที่จำเป็นที่จะทำให้เกิดความเข้าใจ และซาบซึ้งถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพและชีวภาพ สอดคล้องกับบรรณพล อนันตวรสกุล (2544: 53) ได้ให้ความหมายว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการทางการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม จนเกิดความตระหนัก ค่านิยม เจตคติในการระวังรักษา ห่วงใยสิ่งแวดล้อม มีทักษะในการตัดสินใจทางสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป้องกัน และแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2544: 5) ได้ให้ความหมายว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา คือ กระบวนการที่ทำให้เห็นคุณค่า เกิดความตระหนัก และเข้าใจถึงการอยู่ร่วมกันของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง ด้วยการให้โอกาสทุกคนพัฒนาความรู้ เจตคติ ทักษะ การรู้จักตัดสินใจ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ และพฤติกรรม เพื่อที่จะปกป้องและแก้ไข สิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้น ตลอดจนสร้างรูปแบบการดำเนินชีวิตใหม่เพื่อสิ่งแวดล้อม ทั้งในระดับบุคคล กลุ่ม และสังคม

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (2544: 5) ได้ให้ความหมายของสภาพแวดล้อมว่าหมายถึง สรรพสิ่ง ข้อกำหนด กฎเกณฑ์ และกิจกรรมทั้งหลายที่อยู่รอบมนุษย์ ทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น แบ่งออกเป็น 2 หมวดใหญ่ ๆ คือ สภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น

จากความหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาดังกล่าว สรุปได้ว่าสิ่งแวดล้อมศึกษา หมายถึง กระบวนการทางการศึกษาที่จัดขึ้นเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความเข้าใจในเรื่องสิ่งแวดล้อม

ตามธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม การอนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อม และสภาพปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้น จนเกิดความรู้สึกเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม ตระหนักและห่วงใยถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม มีค่านิยม เจตคติ และแรงจูงใจที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการป้องกันและปรับปรุงสภาพแวดล้อมให้มีสภาพที่ดีขึ้น

3.2.2 จุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

สำหรับจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา มีนักการศึกษาได้สรุปจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ดังนี้ สเตป (Stapp, 1974: 232-241) ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้ว่า การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษานั้น จะเน้นให้ความรู้ ความเข้าใจต่อไปนี้

1. ให้เกิดความเข้าใจว่า มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งที่มีอาจแยกตัวออกมาได้จากระบบอันประกอบด้วยตัวมนุษย์เอง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพ ทั้งให้เข้าใจว่ากิจกรรมของมนุษย์นั้น ส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ในสิ่งแวดล้อมได้เสมอ

2. ให้มีความเข้าใจสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพ ทั้งที่มีอยู่โดยธรรมชาติ และที่มนุษย์สร้างขึ้นและให้เข้าใจอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมดังกล่าวต่อสภาพสังคมปัจจุบัน

3. ให้มีความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมทางชีวกายภาพที่มนุษย์กำลังเผชิญอยู่ มองเห็นวิถีทางแก้ไข และเข้าใจบทบาทความรับผิดชอบของรัฐและประชาชนต่อปัญหานี้

4. ให้มีเจตคติมองเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อมที่ดีมีคุณภาพ ทั้งนี้เพื่อจะได้เป็นแรงกระตุ้นให้เข้ามามีส่วนร่วม ในการสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่ดีขึ้น

5. การเข้ามามีส่วนร่วม สนับสนุนให้บุคคลและสังคม ได้มีโอกาสเข้าร่วมงานที่เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทุกระดับอย่างจริงจัง

ในส่วนของ ยูเนสโก (UNESCO, 1976: 2) และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2555: 18) ได้กำหนดจุดมุ่งหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา ไว้สอดคล้องกันดังนี้

1. ความตระหนัก (Awareness) ให้มีความตระหนักและความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมทั้งหมด รวมถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องด้วย

2. ความรู้ (Knowledge) ให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับพื้นฐานทางสิ่งแวดล้อมทั้งหมดรวมทั้งปัญหาและหน้าที่ความรับผิดชอบ และบทบาทของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม

3. เจตคติ (Attitude) ให้มีค่านิยมและความรู้สึกในเรื่องของสิ่งแวดล้อมเป็นอันมาก และพร้อมที่จะเข้ามามีส่วนร่วมในการป้องกันและปรับปรุงสิ่งแวดล้อมด้วย

4. ทักษะ (Skill) ให้มีทักษะในการแก้ปัญหาทางด้านสิ่งแวดล้อม

5. ความสามารถในการประเมิน (Evaluation Ability) ให้รู้จักประเมินมาตรการสิ่งแวดล้อม รวมทั้งศึกษาโครงการในส่วนที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยทางนิเวศวิทยา การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และการศึกษา

6. การมีส่วนร่วม (Participation) ให้มีการพัฒนาความรู้สึกรับผิดชอบต่อการหา กลวิธีที่เหมาะสมเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นอย่างเร่งด่วน

สรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษา มีจุดมุ่งหมายดังนี้

1. เพื่อให้บุคคลเกิดความรู้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม รวมทั้งมี ประสบการณ์และความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและปัญหาสิ่งแวดล้อม

2. เพื่อให้บุคคลรู้คุณค่าและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม และตระหนักถึงสถานภาพ และแนวทางการใช้ทรัพยากร โดยมีให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งมลพิษ ทางสิ่งแวดล้อม

3. เพื่อให้บุคคลมีเจตคติ ค่านิยม และความรู้สึกในการจะอนุรักษ์คุณภาพ สิ่งแวดล้อม และชักจูงใจให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการป้องกันและปรับปรุงสภาพแวดล้อม

4. เพื่อให้บุคคลมีทักษะในการระบุปัญหา คิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ และตัดสินใจ หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

5. เพื่อให้บุคคลมีความรู้สึกรับผิดชอบต่อสถานภาพสิ่งแวดล้อมของชุมชน ประเทศ และของโลก ตลอดจนร่วมกันลงมือปฏิบัติกิจกรรมในการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

3.2.3 ความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษา

สำหรับความสำคัญของการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษานั้น มีนักการศึกษา หน่วยงานทางการศึกษา ได้อธิบายถึงความสำคัญในเรื่องดังกล่าวไว้อย่างหลากหลาย อาทิ กรมวิชาการ (2540: 26) กล่าวถึงความสำคัญของการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาว่าสถานศึกษา ควรมีการส่งเสริมให้นักเรียนได้ฝึกปฏิบัติจริงในเรื่องสิ่งแวดล้อมจากการลงมือกระทำกิจกรรม โครงการต่าง ๆ ทั้งในสถานศึกษาและชุมชน เพื่อให้เด็กเกิดความซาบซึ้ง มีจิตสำนึกที่ดี และนำความรู้ ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์ นอกจากการจัดการเรียนการสอนในห้องเรียน และ มยุรี สิงห์ไทรราช (2540: 20) กล่าวถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาที่มีผลทางการศึกษาว่า สถานศึกษาเป็นสถานที่ ที่เด็กได้พบสิ่งแวดล้อมหลายอย่าง เช่น ได้มีการสมาคมติดต่อกับครูและเพื่อนนักเรียนในวัยต่าง ๆ ได้ อ่านหนังสือในห้องสมุด ได้ดูภาพยนตร์และโทรทัศน์ และได้ฟังวิทยุที่ครูจัดขึ้น เพื่อประกอบการสอน ซึ่งล้วนแต่เป็นประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังช่วยให้เด็กมีประสบการณ์ มีความเจริญงอกงามในด้านต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับสุปรินชา หิรัญโร (2541: 175) ได้กล่าวถึง อาคารและสภาพแวดล้อมที่ดีในสถานศึกษาจะช่วยเสริมสร้างความเจริญงอกงามทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา และสังคมของนักเรียน ช่วยทำให้นักเรียนเกิดความรู้สึกต่อการเรียนรู้ ก่อให้เกิด ความจงรักภักดี และความภาคภูมิใจต่อสถาบัน ซึ่งจะมีผลไปถึงความพยายามที่จะสร้างความสามัคคี ในหมู่คณะ การสร้างชื่อเสียงเกียรติยศให้กับตนเองและสถาบันได้อีกด้วย นอกจากนี้แล้ว

สภาพแวดล้อมในสถานศึกษายังมีอิทธิพลต่อการหล่อหลอมพฤติกรรม ทักษะคิด ค่านิยม สติปัญญา และสังคมของนักเรียนและครูอีกด้วย

ในส่วนของ ชัชพล ทรงสุนทรวงค์ (2543: 12) ได้แบ่งความสำคัญของสิ่งแวดล้อมไว้ดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตมีความสำคัญต่อสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น น้ำใช้เพื่อบริโภคและเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำ อากาศใช้เพื่อการหายใจของมนุษย์และสัตว์ ดินเป็นแหล่งที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตบนบก แสงแดดให้ความร้อน และช่วยในการสังเคราะห์แสงของพืช

2. สิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ จะช่วยปรับให้สิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ในสภาพแวดล้อม เช่น มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมันได้ เช่น ช่วยให้ปลาอาศัยอยู่ในน้ำลึกมากได้ ช่วยให้ต้นกระบองเพชรดำรงชีวิตอยู่ในทะเลทรายได้

3. สิ่งมีชีวิตเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพแวดล้อม เช่น มีการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่ หากปรับตัวไม่ได้จะอพยพไปอาศัยอยู่ที่อื่น

4. สิ่งแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไปตามการกระทำของสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้น เช่น เมื่อสัตว์กินพืชเป็นจำนวนมากเกินไป พืชจะลดจำนวนลง อาหารและที่อยู่อาศัยจะขาดแคลนเกิดการแย่งกันสูงขึ้น ทำให้สัตว์บางส่วนตายหรือลดจำนวนลง ระบบนิเวศก็จะกลับสู่ภาวะสมดุลอีกครั้ง

5. สิ่งแวดล้อมจะกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมนั้นในแง่ของการถ่ายทอดพลังงาน ระหว่างผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้ย่อยสลาย ในแง่ของการอยู่ร่วมกันเกื้อกูลกัน หรือเบียดเบียนกัน

นอกจากนี้ สวัสดิ์ โนนสูง (2543: 6) ได้อธิบายความสำคัญของสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนที่มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อสิ่งมีชีวิตไว้ดังนี้

1. มีความสำคัญต่อการคงอยู่ของสิ่งมีชีวิต โดยเป็นองค์ประกอบของชีวิตและเป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เช่น คนและสัตว์ต้องการอากาศ ออกซิเจน เพื่อการหายใจและเผาผลาญอาหาร หากอากาศเป็นพิษจะทำให้ชีวิตตายได้

2. มีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐาน โดยเฉพาะที่มีทำเลเหมาะสมจะมีมนุษย์อยู่หนาแน่น เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำ ที่ราบชายฝั่งทะเล และที่ราบตามหุบเขา ถ้าสิ่งแวดล้อมไม่เหมาะสมจะมีการอพยพไปสู่สภาพแวดล้อมที่ดีกว่า

3. มีอิทธิพลต่อลักษณะที่อยู่อาศัย เช่น บ้านเรือนในแต่ละภูมิภาคจะมีการใช้วัสดุที่เหมาะสมกับภูมิอากาศ

4. สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่กำหนดลักษณะการดำรงชีวิตของมนุษย์ เช่น แถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นที่ราบลุ่ม มีลมมรสุม ป่าไม้ค่อนข้างสมบูรณ์ มนุษย์จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม

5. สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อความเจริญรุ่งเรืองและความผาสุกของมนุษยชาติ เพราะหากประเทศใดมีทรัพยากรมาก รู้จักใช้อย่างเหมาะสม จะทำให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความมั่นคง เพราะทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยพื้นฐานที่สำคัญในการพัฒนาสังคมมนุษย์

6. ทางด้านวิชาการสิ่งแวดล้อมยังบ่งบอกถึงเอกลักษณ์ของชาติ เช่น ศิลปกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ อันแสดงออกถึงวิวัฒนาการและความรุ่งเรืองของมนุษย์ในอดีตและเกิดความภูมิใจของบุคคลในชาติ นอกจากนี้สิ่งแวดล้อมที่สวยงามทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ยังอำนวยความสะดวกในด้านการพักผ่อนหย่อนใจได้เป็นอย่างดี

7. ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้นมีความสำคัญมากต่อการพัฒนาและความเจริญของประเทศ ตลอดจนถึงคุณภาพชีวิตที่ดีของประชาชน ประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์และสิ่งแวดล้อมดี จะส่งผลให้ประชาชนในประเทศนั้นมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดีด้วย

นอกจากนี้ ธเนศ ขำเกิด (2544: 53) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการจัดบรรยากาศสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษาว่า บรรยากาศและสภาพแวดล้อมที่ดีของสถานศึกษาจะมีส่วนในการเสริมสร้างความคิด และคุณธรรมต่าง ๆ อันพึงประสงค์ หากสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาเป็นไปด้วยดีแล้วสถานศึกษาจะไม่ใช่วิวสถานที่ลบล้างความเบิกบานหรรษาจากตัวนักเรียน แต่จะเป็นสถานที่สร้างความหรรษาใหม่ ๆ ที่ร่มรื่น สมดังความต้องการตามวัยของนักเรียน นักเรียนจะศึกษาเล่าเรียนเต็มความรู้ ความสามารถ มีความรักและเข้าใจตนเอง รู้สึกชื่นชมกับความงามของโลก รอบ ๆ ตัว และสร้างความงามให้แก่คนอื่น สอดคล้องกับ กระทรวงศึกษาธิการ (2545: 12) ได้กล่าวว่า ความสำคัญของการจัดสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา คือ การที่สถานศึกษามีสภาพแวดล้อมและองค์ประกอบอื่น ๆ ครบถ้วน เป็นสถานศึกษาที่มีความพร้อมในการจัดการศึกษาเป็นอย่างดี ส่งผลให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาครบถ้วน เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนและสังคมได้รับการพัฒนาด้วย และธิดารัตน์ โพธิ์งามกะ (2555: 6-7) ได้กล่าวถึงความสำคัญของสิ่งแวดล้อมว่า เป็นแหล่งสินทรัพย์ เป็นแหล่งที่มาของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต เป็นระบบสนับสนุนการดำรงชีวิต ประกอบด้วย อากาศ น้ำ พืช สัตว์ พลังงาน วัตถุดิบ ความสวยงามทางทัศนียภาพ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถือเป็นสินทรัพย์ที่เกื้อกูลให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ สิ่งแวดล้อมเป็นที่ยาของวัตถุดิบซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตในระบบเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมจึงนับว่าเป็นแหล่งรองรับของเสียของเหลือจากกระบวนการผลิตและกระบวนการบริโภค เป็นที่รองรับกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ รวมทั้งหน้าที่ให้ความรื่นรมย์แก่จิตใจมนุษย์ เช่น ทะเล ภูเขา แนวปะการัง มีความสวยงามตามธรรมชาติ เป็นแหล่งที่ผู้คนนิยมไปเที่ยวพักผ่อน จากความสำคัญและความจำเป็นของสิ่งแวดล้อมต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ดังกล่าวทำให้

เห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมมีความสำคัญพัฒนานักเรียนที่จะต้องได้รับเมื่ออยู่ในโรงเรียนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ซึ่งทุกวันนี้นักเรียนและบุคลากรในโรงเรียนไม่ค่อยให้ความสำคัญในส่วนนี้มากนัก ซึ่งปัญหาของสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้น น่าจะเกิดจากการพัฒนาที่ปราศจากการวางแผนและการจัดการที่ไม่เหมาะสม ดังนั้นทุกฝ่ายจึงควรให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้น

จากที่กล่าวมาแล้วข้างต้นพอสรุปได้ว่า สภาพแวดล้อมที่ดีในสถานศึกษาจะช่วยพัฒนานักเรียน ครู และบุคลากรที่เกี่ยวข้องได้อย่างเหมาะสม รอบด้าน และยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้ชุมชนนำไปใช้ในการพัฒนาสิ่งแวดล้อมในชุมชนด้วย

3.2.4 ประเภทของสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา

สำหรับประเภทของสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษานั้น นักการศึกษาได้แบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้ นรา สมประสงค์ และเสรี ลาซโรจน์ (2540: 61-62) ได้แบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. สภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แยกออกเป็น 2 ประเภท คือ

1.1) สภาพแวดล้อมที่มีชีวิต คือ คนทุกคน พืช และสัตว์ทุกชนิดที่มีในสถานศึกษา

1.2) สภาพแวดล้อมที่ไม่มีชีวิตซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น สภาพอากาศ แสงแดด อุณหภูมิ ทัศนียภาพของลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะที่ตั้ง รวมทั้งปรากฏการณ์ธรรมชาติต่าง ๆ

2. สภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่

2.1) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ หมายถึง สิ่งที่สามารถมองเห็นหรือจับต้องได้ ซึ่งปรากฏอยู่ในสถานศึกษาในหลาย ๆ ลักษณะ เช่น สถานที่ สิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ ห้องต่าง ๆ และส่วนประกอบ สาธารณูปโภค ลักษณะบริการด้านสุขภาพอนามัยและความปลอดภัย เครื่องมือสื่อการเรียนการสอน และวัสดุอุปกรณ์ที่มีอยู่ในสถานศึกษา

2.2) สภาพแวดล้อมทางสังคม ซึ่งหมายถึงสภาพแวดล้อมซึ่งเป็นความรู้สึกที่เกิดจากการอยู่และปฏิบัติงานร่วมกันของคนในสถานศึกษา ซึ่งแบ่งออกเป็นสภาพแวดล้อมด้านปฏิสัมพันธ์ของบุคคล

ส่วน ธเนศ ขำเกิด (2541: 47-51) ได้แบ่งประเภทของการจัดสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

1. สภาพแวดล้อมทางกายภาพ ได้แก่ สภาพแวดล้อมที่เป็นวัตถุ เช่น บริเวณสถานศึกษา อาคารเรียน อาคารประกอบ ห้องเรียน ห้องประกอบ ครุภัณฑ์ และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ

2. สภาพแวดล้อมทางวิชาการ ได้แก่ การจัดบรรยากาศการเรียนการสอนทั้งในและนอกห้องเรียน ตลอดจนการจัดบริการเพื่อส่งเสริม สนับสนุนวิชาการต่าง ๆ ที่จะทำให้นักเรียนได้รับ

ความรู้ ประสบการณ์ให้มากที่สุด ภายใต้บรรยากาศที่มีชีวิตชีวา เรียนสนุก สอนสนุก ครูรักเด็ก เด็กรักครู รักเพื่อน ไม่มีบรรยากาศแห่งความน่ากลัว หวาดผวา วิตกกังวล ทุกคนอยากมาสถานศึกษา

3. สภาพแวดล้อมทางการบริหารจัดการ ได้แก่ ระบบการบริหารจัดการภายใน สถานศึกษาที่ส่งเสริมให้บุคลากรปฏิบัติงานสำเร็จลงด้วยความร่วมมือร่วมใจกัน

สอดคล้องกับ เรณู ครูทไทย (2542: 26) ได้แบ่งประเภทของการสร้างบรรยากาศ สภาพแวดล้อมในสถานศึกษาไว้ 3 ประเภท คือ

1. บรรยากาศสภาพแวดล้อมด้านกายภาพ เป็นบรรยากาศสภาพแวดล้อมที่มองเห็น เป็นรูปแบบ เช่น อาคารเรียน อาคารประกอบ ห้องเรียน ห้องปฏิบัติการ สาธารณูปโภค สนามกีฬา สวนหย่อม

2. บรรยากาศสภาพแวดล้อมด้านการจัดการบริหาร หมายถึง บรรยากาศ สภาพแวดล้อมที่สร้างเสริมให้สมาชิกทุกคนร่วมกันทำงานอย่างมีความสุข มีการสร้างขวัญและกำลังใจ ในการทำงาน ยิ้มแย้มแจ่มใสเข้าหากัน การให้สวัสดิการ

3. บรรยากาศสภาพแวดล้อมทางวิชาการ ได้แก่ การจัดการเรียนการสอนทั้งในและ นอกห้องเรียน ตลอดจนการจัดบริการเพื่อส่งเสริม สนับสนุนทางวิชาการต่าง ๆ ที่จะทำให้นักเรียน เกิดการเรียนรู้ภายใต้บรรยากาศที่มีชีวิตชีวา สดชื่น แจ่มใส มีความรู้รักสถานศึกษา รักครู รักเพื่อน

นอกจากนี้ สุเทพ ธีรศาสตร์ (2542: 1) ได้จัดสิ่งแวดล้อมออกเป็น 2 ประเภทดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (Natural Environment) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตาม ธรรมชาติ เช่น ภูเขา ป่าไม้ ดิน น้ำ อากาศ แร่ธาตุ เป็นต้น บางชนิดอาจใช้เวลาเป็นชั่วโมง หรือวัน หรือเดือน หรือสิบปี ร้อยปี จึงจะเกิดเป็นสิ่งนั้นได้ แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมที่มีชีวิต (Biotic Environment) ได้แก่ พืช สัตว์ มนุษย์ 2) สิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Environment) เช่น อากาศ ดิน พลังงาน แร่ธาตุ ป่าไม้ ธารน้ำ เป็นต้น

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจ บางอย่างสามารถมองเห็นได้ เช่น ดึก บ้าน ถนน บางอย่างไม่สามารถ มองเห็น เช่น กฎหมาย วัฒนธรรม แบ่งเป็น 2 ชนิด ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment) เช่น บ้าน ถนน เสื้อผ้า เป็นต้น 2) สิ่งแวดล้อมทางสังคม (Social Environment) เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ การเมือง กฎเกณฑ์ต่าง ๆ เป็นต้น

สอดคล้องกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2544: 13) ได้แบ่งประเภทของ สิ่งแวดล้อมโดยพิจารณาจากความหมายและขอบเขตของสิ่งแวดล้อมแล้วแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. สิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือทรัพยากรธรรมชาติ (Physical Environment or Natural Resources) ได้แก่ บรรยากาศ (Atmosphere) อุทกภาค (Hydrosphere) ธรณีภาค (Litosphere) และมณฑลหรือชีวลัย (Biosphere)

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-Made Environment) ได้แก่ สิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการคิดประดิษฐ์ของมนุษย์ เช่น ตึก ถนน ศาสนา ระบบการปกครอง เป็นต้น

สรุปว่า การแบ่งประเภทของสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา แบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. สิ่งแวดล้อมด้านการบริหารจัดการ หมายถึง การกำหนดนโยบาย การวางแผน การนิเทศ การประเมินผลเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา

2. สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็นวัตถุ อาคารสถานที่ และบริเวณสถานศึกษา

3. สิ่งแวดล้อมด้านการจัดการเรียนการสอน หมายถึง การจัดการเรียนการสอน ความคิดสร้างสรรค์ กิจกรรมการพัฒนา และการรายงานผลการดำเนินงาน เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อม

3.2.5 ขอบข่ายของการบริหารสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา

บทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการบริหารสิ่งแวดล้อม มีนักการศึกษา หน่วยงานทางการศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้เสนอแนวดำเนินการ โดยแยกเป็น 3 ด้าน คือ ด้านการบริหารจัดการ ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และด้านการจัดการเรียนการสอน โดยมีรายละเอียดแต่ละด้านดังต่อไปนี้

1) ด้านการบริหารจัดการ

สนอง เครือมาก (2540: 151) ได้กล่าวว่า การวางแผนให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเป็นการกำหนดขั้นตอนและเค้าโครงการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายและมีประสิทธิภาพภายใต้งบประมาณที่มีอยู่อย่างจำกัด และเป็นแผนระยะสั้น มาดำเนินการตามความจำเป็น และให้สอดคล้องกับสถานการณ์ต่าง ๆ โดยเลือกวิธีที่ดีที่สุด ทำให้เกิดการประหยัดในการใช้ทรัพยากรและระยะเวลา สอดคล้องกับ ทองคำ ผดุงสุข (2544: 92-93) ได้กล่าวถึงกระบวนการจัดสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษามีขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้ การประชุมปรึกษาหารือโดยสมาชิกทุกคน ให้ข้อเสนอแนะต่อส่วนรวม มีการสำรวจสภาพปัจจุบัน กำหนดเป้าหมายร่วมกัน กำหนดกิจกรรมและผู้รับผิดชอบ หลังจากนั้นดำเนินการตามแผน มีการประเมินผลการปฏิบัติงานเป็นระยะ ๆ และประเมินสรุปผลเมื่อปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ตามวัน เวลาที่กำหนดไว้แล้วนำไปปฏิบัติ และเรียงวรรณ เสวกวรรณ (2544: 242) กล่าวว่า การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษาเกี่ยวกับการนิเทศ จะต้องเลือกวิธีการที่เหมาะสมเพื่อสนองความต้องการด้านความเข้าใจ ความร่วมมือและเจตคติของบุคลากร วิธีที่นิยมปฏิบัติ คือ การเยี่ยมชั้นเรียน และการให้คำแนะนำ ปรึกษาหารือ

นอกจากนี้ นรา สมประสงค์ และเสรี ลาชโรจน์ (2546: 63-64) ได้เสนอหลักการสำคัญในการบริหารสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา 4 ขั้นตอน คือ

1. ป้องกันไม่ให้สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติที่เป็นคุณต่อสถานศึกษาถูกทำลาย

2. กำจัดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมที่เป็นปัญหาให้หมดไป

3. สร้างหรือพัฒนาสภาพแวดล้อมในสถานศึกษาให้มีหรือมีคุณภาพที่เหมาะสม

4. ดูแลรักษาสภาพแวดล้อมที่ได้มาตรฐานแล้วให้คงอยู่

อีกทั้งยังเสนอให้สถานศึกษาประยุกต์หลักการ 8 Rs ซึ่งเป็นหลักการสากลที่ใช้ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยมาใช้ในการบริหารจัดการสภาพแวดล้อมในสถานศึกษา ซึ่งหลัก 8 Rs มีดังนี้

1. Re-think หมายถึง การคิดก่อนใช้ สถานศึกษาควรฝึกให้บุคลากรทุกคนรู้จักคิดวิเคราะห์ผลได้ผลเสียและผลกระทบต่าง ๆ ตระหนักในคุณค่าและมีเจตคติที่ถูกต้องในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมภายในสถานศึกษา

2. Re-use หมายถึง การนำกลับมาใช้ใหม่ ซึ่งมีทรัพยากรหลายอย่างในสถานศึกษาที่ถูกทอดทิ้ง แต่สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้

3. Re-duce หมายถึง การลดการใช้ โดยสร้างเสริมลักษณะนิสัยให้ทุกคนรู้จักการประหยัดใช้เท่าที่จำเป็น

4. Re-pair หมายถึง การซ่อมแซมสิ่งที่ใช้ประโยชน์ไม่ได้ให้เกิดประโยชน์ ไม่ทิ้งไว้ให้รกรกรากตา โดยไม่เกิดประโยชน์ซึ่งจะเป็นมลพิษทั้งด้านอาคารสถานที่และด้านจิตใจ

5. Re-cycle หมายถึง การหมุนเวียนหรือแปรสภาพให้สามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้

6. Re-claim หมายถึง การดำเนินการให้สิ่งที่ไม่ใช้ประโยชน์ให้เกิดประโยชน์ใช้สอยได้

7. Re-cover หมายถึง การปรับสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์อยู่ในสภาพที่ถูกทอดทิ้งไม่เกิดประโยชน์ ให้อยู่ในสภาพที่เกิดประโยชน์ได้

8. Re-ject หมายถึง การคัดค้านหรือต่อต้านพฤติกรรมที่อาจทำลายสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติได้

สรุปได้ว่า สภาพแวดล้อมในการเรียนการสอนที่ดี ต้องได้รับการวางแผนการจัดการสภาพแวดล้อม โดยผู้บริหารและผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมและนำมาปฏิบัติ มีการตรวจสอบจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และกลับนำมาปรับปรุงอีกครั้งตามแนวปฏิบัติของ PDCA

2) ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

สุปรีชา หิรัญโร (2541: 16) ได้กล่าวถึงเกณฑ์อาคารเรียนรวมทั้งสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาที่มีความเหมาะสม สรุปได้ดังนี้

1. สถานที่ตั้งต้องพิจารณาถึงความสะดวกในการติดต่อและมีบรรยากาศที่ดีในระยะยาว
2. ลักษณะพื้นที่ตั้งอาคาร สถานที่ควรเป็นที่ราบหรือที่ราบสูง น้ำท่วมไม่ถึงและไม่เป็นที่สูงเกินไปจนเป็นปัญหาเกี่ยวกับสุขภาพ
3. ขนาดและเนื้อที่ควรมีขนาดกว้างพอที่จะสร้างตึกเรียน อาคารประกอบ และมีที่ว่างสำหรับการเรียนพลานามัย มีที่โล่งเป็นสนามเพื่อพักผ่อนหย่อนใจ

4. ควรพิจารณาถึงการคมนาคมไม่ห่างไกลจากแหล่งชุมชนมากนัก
5. ควรตั้งอยู่ในที่ปลอดภัยจากสิ่งรบกวนต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดอุปสรรคต่อการเรียน เช่น โรงงานอุตสาหกรรม โรงแรม แหล่งการพนัน

ส่วน กระทรวงศึกษาธิการ (2545: 3-9) ได้ให้แนวทางในการจัดสิ่งแวดล้อมทางด้านกายภาพในสถานศึกษา ดังนี้

1. จัดทำผังบริเวณสถานศึกษา
2. กำหนดให้มีผู้รับผิดชอบดำเนินงานดูแลรักษา
3. เปิดโอกาสให้บุคลากรมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
4. จัดสิ่งอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงาน
5. จัดตั้งงบประมาณเพื่อการดำเนินการ
6. ประชาสัมพันธ์ให้บุคลากรได้เข้าร่วมกิจกรรม
7. เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น สนับสนุน การจัดสิ่งแวดล้อมเอื้ออำนวยต่อการปฏิบัติงานของครู

สอดคล้องกับ พิสิฐ พิษณานนท์ และประเสริฐ อินทร์รักษ์ (2545: 42) ได้กล่าวไว้ว่า โดยปกติการวางแผนอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาเป็นงานหนึ่งในการบริหารที่ผู้บริหารต้องให้ความสำคัญ เพราะสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถส่งเสริมผู้เรียนให้เกิดการเรียนรู้มีความพึงพอใจ และรู้สึกปลอดภัยเมื่ออยู่ในสถานศึกษาการบริหารอาคารสถานที่ที่มีขอบเขต ดังนี้

1. การวางแผนเกี่ยวกับอาคาร ได้แก่ การวางแผนแม่บทอาคารว่าควรจะมีอาคารประเภทต่าง ๆ ในลักษณะใด จำนวนเท่าใด จะออกแบบอาคารอย่างไรจึงจะให้เกิดประโยชน์สูงสุด

2. การจัดการอาคารสถานที่ เป็นการจัดการและควบคุมการก่อสร้าง การจัดตกแต่งภายในอาคารและภายนอกอาคาร ตลอดจนการรื้อถอนดัดแปลงอาคารสถานที่

3. การใช้อาคารสถานที่ เป็นการกำหนดเวลา จำนวนของการใช้อาคารสถานที่ต่อการเรียนการสอน ซึ่งต้องสัมพันธ์กับฝ่ายจัดตารางสอนจัดชั้นเรียนและการจัดครูเข้าสอน

4. การบำรุงรักษาอาคารสถานที่ เป็นการดูแลซ่อมแซมอาคารที่ชำรุดหรือตกแต่งทาสี เพื่อให้หน้าใช้และซ่อมแซมเพิ่มเติมให้เหมาะกับการใช้งาน

5. การควบคุมดูแลอาคารสถานที่ เป็นการดูแลการใช้อาคารให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายของการใช้ รวมทั้งการให้ปฏิบัติตามกฎระเบียบที่วางไว้ของสถานศึกษา การประหยัดค่าไฟ ค่าน้ำประปา และสาธารณูปโภค

6. การประเมินผลการใช้อาคาร การประเมินผลเพื่อที่นำมาใช้เป็นแนวทางในการปรับปรุงอาคาร และเปลี่ยนแปลงแนวทางการดำเนินงานเพื่อความเหมาะสม

นอกจากนี้ สมคิด บางโม (2545: 177) ได้กล่าวว่า สถานที่ตั้งของอาคารเรียน ห้องเรียน อาคารประกอบการ ดูแลบำรุงรักษา และการปรับปรุงอาคารสถานที่ การบริหารอาคารสถานที่ การวางแผนการใช้อาคารให้เกิดประโยชน์สูงสุด การสร้างและจัดหาอาคารเพิ่มเติมเป็นคณะกรรมการการควบคุมการก่อสร้าง อาคารให้ความรู้เรื่องการใช้อาคารสถานที่ แต่งตั้งเวรยามในการควบคุมดูแลอาคารสถานที่ ประดับตกแต่งบริเวณโรงเรียนให้ดูสะอาด มีบรรยากาศดี ดูแลความสะอาดเรียบร้อยของอาคารสถานที่ ประเมินผลการใช้อาคารสถานที่ สรุปปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นและหาข้อเสนอแนะพร้อมแนวทางแก้ไข และสมทรง อินสว่าง (2546: 588) กล่าวว่า การจัดสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาที่ดีนั้นควรคำนึงถึงหลักสำคัญ 4 ประการ คือ ความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ ความปลอดภัยจากโรคติดต่อ ความร่มรื่น สวยงามและความสะอาดสบาย และความเหมาะสมกับพัฒนาการทางร่างกายของเด็ก โดยการดำเนินการแต่ละด้านมีดังนี้

ประการที่ 1 ความปลอดภัยจากอุบัติเหตุ การที่เด็กต้องใช้เวลาอยู่ในสถานศึกษาแต่ละวันเป็นเวลาหลายชั่วโมงย่อมมีโอกาสเกิดอุบัติเหตุขึ้นได้ ถ้าสถานศึกษาจัดสภาวะสิ่งแวดล้อมไม่ปลอดภัย อุบัติเหตุที่พบบ่อยในสถานศึกษามีลักษณะต่าง ๆ กัน ได้แก่ การพลัดตกหกล้ม การถูกของแหลมของมีคม อุบัติเหตุจากการเรียนการสอน การเล่นกีฬา การทดลองทางวิทยาศาสตร์ อุบัติเหตุจากการชำรุดทรุดโทรมของอาคารเรียนและสิ่งก่อสร้างในสถานศึกษา อุบัติเหตุจากการจราจรบริเวณทางเข้าทางออกของสถานศึกษาและภายในสถานศึกษา เป็นต้น การจัดการป้องกันอุบัติเหตุในสถานศึกษานั้น อาจดำเนินการดังนี้ 1) จัดสถานที่ ตัวอาคาร และสภาพแวดล้อมให้ถูกหลักสุขาภิบาล 2) หมั่นตรวจสอบอาคารเรียน สิ่งก่อสร้าง และสภาวะแวดล้อมเสมอ ๆ ถ้าพบสิ่งชำรุดทรุดโทรม ควรรีบเร่งแก้ไขซ่อมแซมทันที 3) ดัดป้ายประกาศเตือนนักเรียนให้รู้จักระมัดระวังอุบัติเหตุอันตรายต่าง ๆ 4) จัดหาอุปกรณ์ป้องกันและควบคุมอุบัติเหตุในสถานศึกษา เช่น เครื่องมือดับเพลิง 5) จัดให้มีการสอนสวัสดิศึกษาในสถานศึกษา

ประการที่ 2 ความปลอดภัยจากโรคติดต่อ เนื่องจากสถานศึกษาเป็นที่ชุมนุมของนักเรียน ซึ่งมาจากครอบครัวที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน ถ้านักเรียนคนใดคนหนึ่งเป็นโรคติดต่อ ย่อมมีโอกาสแพร่กระจายในหมู่เด็กด้วยกันได้ง่าย นอกจากนี้นักเรียนอาจนำโรคติดต่อจากสถานศึกษาไปสู่บ้านและชุมชนที่ตนอาศัย ในการจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา เพื่อให้ปลอดภัยจากโรคติดต่อ นั้นจะต้องดำเนินการในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ 1) น้ำดื่ม น้ำใช้ จัดให้มีน้ำดื่ม น้ำใช้ที่สะอาด มีคุณภาพตามมาตรฐานน้ำดื่ม มีปริมาณเพียงพอไว้ใช้ในสถานศึกษา 2) อาหาร มีการควบคุมดูแลการจัดอาหารกลางวันในสถานศึกษา หรือการจำหน่ายอาหารในสถานศึกษา โดยอาหารที่นำมาจำหน่ายควรมีลักษณะสด สะอาด ถูกหลักอนามัย มีคุณค่าทางอาหาร และมีราคาพอสมควรที่เด็กนักเรียนจะซื้อรับประทานได้ ผู้ปรุงและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับอาหารต้องมีสุขภาพอนามัยดี ไม่เป็นโรคติดต่อ มีสุขนิสัยดีในการปฏิบัติงาน รักษาร่างกายให้สะอาดอยู่เสมอ เล็บมือตัดให้สั้น ใช้ผ้าเช็ดหน้าปิดปากเวลาไอหรือจาม สวมตาข่ายคลุมผม และมีผ้ากันเปื้อน 3) การกำจัดอุจจาระ ปัสสาวะ สถานศึกษาควรจัดให้มีห้องส้วมที่สะอาด ถูกหลักสุขาภิบาล และมีจำนวนเพียงพอ ห้องส้วมต้องหมั่นดูแลให้สะอาดอยู่เสมอ 4) การกำจัดขยะมูลฝอย สถานศึกษาควรมีถังรองรับขยะมูลฝอยที่ถูกสุขลักษณะไว้ใช้ ลักษณะของถังควรทำด้วยวัสดุที่คงทนแข็งแรง ไม้รั้วซึม มีฝาปิดมิดชิด และขยะที่รวบรวมได้นั้นต้องนำไปกำจัดให้ถูกหลักสุขาภิบาลทุกวัน 5) การกำจัดน้ำทิ้ง สถานศึกษาควรมีระบบระบายน้ำทิ้งและระบบบำบัดน้ำทิ้งที่ถูกหลักสุขาภิบาล 6) การควบคุมแมลงและพาหะนำโรค สถานศึกษาควรมีวิธีการควบคุมและป้องกันแมลงและสัตว์นำโรคด้วย เช่น จัดบริเวณสถานศึกษาให้เป็นระเบียบเรียบร้อย รักษาความสะอาดอาคาร สิ่งก่อสร้างและบริเวณโดยรอบ เพื่อมิให้เป็นแหล่งที่พักอาศัยของพาหะนำโรค เช่น แมลงวัน แมลงสาบ หนู และอย่าให้มีน้ำขังบริเวณสถานศึกษาจนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ยุงได้

ประการที่ 3 ความร่มรื่นสวยงาม และความสะอาดสบาย จะมีส่วนช่วยส่งเสริมทั้งสุขภาพทางกายและสุขภาพทางจิตของเด็ก ซึ่งการจัดให้สถานศึกษามีความร่มรื่น สวยงามและความสะอาดสบาย สามารถดำเนินการโดยมีการจัดตกแต่งอาคารเรียน บริเวณ และสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาให้เกิดความร่มรื่น สวยงาม โดยการจัดทำสนามหญ้า สวนหย่อม ปลูกลำไยยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับ ให้มีร่มเงา สวยงาม นอกจากนี้สถานศึกษาควรจัดสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ให้เด็กพอสมควร เช่น มีแสงสว่าง มีสนามเด็กเล่น สนามกีฬา ห้องพยาบาล ห้องน้ำ ห้องส้วม ที่นั่งพักผ่อน เพราะสิ่งเหล่านี้จะช่วยทำให้เด็กคลายความเคร่งเครียด และเด็กจะได้รับความสะดวกสบายและมีสุขภาพจิต

ประการที่ 4 ความเหมาะสมกับพัฒนาการทางร่างกายของเด็ก ซึ่งดำเนินการโดยจัดสภาพสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาที่ช่วยส่งเสริมการเจริญเติบโต และพัฒนาการทางร่างกายของเด็ก เช่น การจัดโต๊ะเรียนและเก้าอี้ให้พอดีกับขนาดร่างกายของเด็กนักเรียน จัดให้มีแสงสว่างและ

การระบายอากาศที่พอเพียงในแต่ละห้องเรียน จัดให้มีการเล่นกีฬา การออกกำลังกาย และมีเครื่องกีฬาที่เหมาะสมกับนักเรียนแต่ละวัย

สรุปได้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในสถานศึกษาเป็นการสร้างความร่วมมือ สบายงาม และความสะดวกสบาย จะมีส่วนช่วยส่งเสริมทั้งสุขภาพทางกาย และสุขภาพทางจิตของเด็ก ซึ่งการจัดให้สถานศึกษามีความร่มรื่น สบายงาม และความสะดวกสบาย สามารถดำเนินการโดยมีการจัดตกแต่งอาคารเรียน บริเวณ และสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาให้เกิดความร่มรื่น สบายงาม โดยการจัดทำสนามหญ้า สวนหย่อม ปลูกไม้ยืนต้น ไม้ดอก ไม้ประดับให้มีร่มเงา สบายงาม

3) ด้านการจัดการเรียนการสอน

นิพนธ์ อักษรนำ (2541: 20-21) กล่าวว่า การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาด้านการจัดการเรียนการสอนในสถานศึกษาควรมีลักษณะดังนี้

1. ต้องเน้นให้ผู้เรียนตระหนักว่า ตนเองมีบทบาทต่อสังคมและท้องถิ่นของตน ในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม และตระหนักว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมจะมีผลกระทบต่อผู้เรียนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้
2. ต้องเน้นการจัดประสบการณ์ทางสังคม โดยยึดสังคมเป็นศูนย์กลางในการจัดการศึกษาและมุ่งให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์ปัญหาในสังคมของตนได้
3. ต้องให้ความสำคัญกับสาระความรู้ที่จะนำมาสอน โดยเน้นสาระความรู้ที่ตอบสนองต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม
4. กระบวนการเรียนการสอนใช้วิธีการทางวิทยาศาสตร์โดยเน้นการสืบสวน (investigation) การสังเกต (observation) และการวิเคราะห์ (analysis) ความเป็นเหตุเป็นผล เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในระบบนิเวศบนชีวาลัย สามารถเข้าใจลักษณะของปัญหาสิ่งแวดล้อม สามารถเข้าถึงที่มาและสาเหตุของปัญหาได้อย่างแท้จริง
5. ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมและมนุษยธรรมในการที่จะส่งเสริมให้บุคคลมีเจตคติ และพฤติกรรมที่เหมาะสมที่จะดำรงชีวิตอยู่ในระบบนิเวศของโลก
6. แสวงหาแนวคิดหรือเทคนิคใหม่ ๆ สำหรับที่จะนำไปใช้ในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการแสวงหาแนวทางในลักษณะของสหสัมพันธ์วิทยาการ (interdisciplinary approach)

นอกจากนี้ นรา สมประสงค์ และเสรี ลาขโรจน์ (2546: 20) ได้กล่าวถึงการบริหารสภาพแวดล้อมด้านการเรียนการสอน มีดังนี้

1. การจัดการเรียนการสอน ควรจัดให้ครูอาจารย์มีการแลกเปลี่ยนความรู้ เชิญวิทยากรมาบรรยาย แนะนำวิธีสอนและนวัตกรรมใหม่ ๆ มีการจัดทำแผนการสอนรายวิชา มีการจัดตารางสอน/ ตารางเรียน การจัดครูเข้าสอนในแต่ละรายวิชาควรจัดตามความเหมาะสม ฯลฯ
2. การจัดบรรยากาศทางวิชาการในสถานศึกษา ควรจัดให้มีบริการทางด้านวิชาการ การจัดบรรยากาศในห้องเรียน การจัดทัศนศึกษาของครู การจัดบรรยากาศในห้องอื่น ๆ ของสถานศึกษา
3. งานด้านหลักสูตร ควรจัดให้มีการรวบรวมเอกสารหลักสูตรทุกประเภทให้ครูได้ศึกษาเพิ่มเติม มีการจัดแผนการเรียนหลากหลายให้สอดคล้องกับหลักสูตร มีการมอบหมายให้หมวดวิชาจัดทำแผนการสอน มีสมุดประเมินผล จัดให้มีคาบแนะแนวสอนซ่อมเสริมและมีกิจกรรมครบตามหลักสูตร
4. การจัดแผนการเรียน ควรจัดให้มีแผนการเรียนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการที่หลากหลาย เหมาะสมกับความต้องการของผู้เรียน และศักยภาพของสถานศึกษา
5. การสอนซ่อมเสริม ควรจัดให้มีการสอนซ่อมเสริมทั้งแบบไม่เป็นทางการตามความสะดวกของครูและนักเรียน และแบบเป็นทางการตามความเหมาะสม หรือเชิญวิทยากรมาบรรยายในรายวิชาหลักเพื่อเตรียมตัวสอบแข่งขัน เป็นต้น
6. การวัดและประเมินผล ควรจัดให้มีการวัดและประเมินผลตามหลักสูตรตามระเบียบที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด การจัดสอบคัดเลือกเข้าเรียนต่อ จัดสอบซ่อม การมอบรางวัลดีเด่นแก่นักเรียนประจำปีการศึกษา การวิเคราะห์ข้อสอบ การลงทะเบียนเรียน การแจ้งผลการสอบ การประกาศรายชื่อนักเรียนที่ไม่มีสิทธิ์เข้าสอบปลายภาค
7. กิจกรรมเสริมหลักสูตร ควรจัดให้มีกิจกรรมลูกเสือ เนตรนารี ยุวกาชาด และกิจกรรมอื่น ๆ ที่ฝึกให้นักเรียนมีระเบียบวินัย อดทน กล้าแสดงออก ใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และพบความแปลกใหม่ตามลักษณะของกิจกรรม เสียสละ บำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม รู้จักทำงานร่วมกัน มีสุขภาพแข็งแรง
8. การจัดแหล่งเรียนรู้ ควรจัดให้มีแหล่งการเรียนรู้ เช่น ห้องสมุด ห้องคอมพิวเตอร์ ห้องปฏิบัติการ แปลงสาธิต แหล่งเรียนรู้ในชุมชน สถานประกอบการ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ฯลฯ ทั้งนี้ เพื่อให้การเรียนรู้เกิดได้ทุกสถานที่ ทุกเวลา และทุกโอกาสที่ผู้เรียนจะเรียนรู้
9. การบริหารสภาพแวดล้อมด้านปฏิสัมพันธ์ของบุคคล ผู้บริหารควรทำความเข้าใจพฤติกรรมและปฏิสัมพันธ์ของบุคคล เพื่อนำไปสู่การบริหารสภาพแวดล้อมด้านปฏิสัมพันธ์ของบุคคล ดังนี้ 9.1) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์และบุคลากรในสถานศึกษา 9.2) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูอาจารย์กับนักเรียนนักศึกษา 9.3) ปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนนักศึกษากับนักเรียนนักศึกษา

สรุปได้ว่าการบริหารการจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาเป็นกระบวนการจัดสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา ด้านการบริหารจัดการ ด้านกายภาพ และด้านการจัดการเรียนการสอน เพื่อพัฒนาสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษาให้ถูกสุขลักษณะ และเอื้ออำนวยต่อการจัดการศึกษาของสถานศึกษา โดยมีเป้าประสงค์เพื่อพัฒนานักเรียนให้มีศักยภาพตามที่กำหนด และเรียนรู้ได้อย่างมีความสุข ซึ่งบทบาทของผู้บริหารสถานศึกษาในการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในสถานศึกษา คือ บทบาทในการคิด วางแผนดำเนินงาน ประเมินผล ปรับปรุง แก้ไข การดำเนินงานของสถานศึกษา ทุกด้าน โดยให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการดำเนินงานตามขั้นตอนดังกล่าว เพื่อให้การจัดการศึกษาของสถานศึกษามีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผลสูงสุด โดยมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่นักเรียนที่มีคุณภาพ

3.2.6 แนวการจัดกิจกรรมการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการ (2545: 12-13) ได้กำหนดแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการดำเนินการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาในสถานศึกษา ดังนี้

1. กำหนดนโยบายและแผนปฏิบัติที่ส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม บุคลากรในสถานศึกษา นักเรียน และชุมชน มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และร่วมจัดทำแผนพัฒนาสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา
2. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่บูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษา มีการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาในแต่ละกลุ่มประสบการณ์ และครูผู้สอนจะต้องเขียนแผนการสอนที่ระบุวัตถุประสงค์ เนื้อหา และกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กับวัตถุประสงค์ เนื้อหาและกิจกรรมที่มีอยู่แล้วในหลักสูตร สำหรับแนวทางในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยการบูรณาการนั้น ครูต้องมีความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยให้ผู้เรียนมีความรู้และเข้าใจเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและผลกระทบของปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยนำผู้เรียนเข้าไปศึกษาในสภาพแวดล้อมจริง เช่น ในชุมชน ในป่า เพื่อให้เด็กเกิดความซาบซึ้งและทัศนคติที่ดีต่อการอนุรักษ์ และสอนเพื่อสิ่งแวดล้อมโดยให้ผู้เรียนได้นำไปปฏิบัติจริง เพื่อให้เกิดการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งกิจกรรมการเรียนการสอนต้องเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง
3. การจัดการอาคารเรียน บริเวณสถานศึกษา และห้องเรียนที่เอื้อต่อการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา มีการวางแผนผังของสถานศึกษา จัดห้องเรียน อาคารเรียนและบริเวณสถานศึกษา ให้สะอาด ร่มรื่น สวยงาม จัดให้มีสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ มีการทำเกษตรกรรมผสมผสาน ทั้งนี้เพื่อให้เอื้อและเป็นสื่อในการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา และเป็นสื่อในการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา
4. การสร้างบรรยากาศ และความรู้สึกที่ดีระหว่างบุคลากร นักเรียน และชุมชน บุคลากรในสถานศึกษา นักเรียน และชุมชน มีความรักความสามัคคีและเอื้ออาทรต่อกัน

มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น มีทัศนคติที่ดีต่อสถานศึกษาและชุมชน รวมทั้งบุคลากรในสถานศึกษา และคนในชุมชนปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียน

5. บุคลากรในสถานศึกษาและนักเรียน มีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อม สถานศึกษาควรเปิดโอกาสให้บุคลากรและนักเรียนมีส่วนร่วมในการวางแผนการดำเนินกิจกรรมและการประเมินผลการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา

6. ชุมชน องค์กรและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา สถานศึกษาเปิดโอกาสให้ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการวางแผน และพัฒนาการจัดกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งการจัดการเรียนการสอนของสถานศึกษา

7. มีการจัดการและการกำจัดขยะ มีนโยบายและมาตรการเกี่ยวกับการจัดการและการกำจัด ขยะ และสามารถนำไปปฏิบัติจริง เช่น ลดการซื้อสินค้าที่ก่อให้เกิดขยะ จัดหาถังขยะ จัดหาถังแยกประเภทขยะ นำขยะที่ใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ หรือนำไปกำจัดอย่างถูกวิธี

8. มีการประหยัดพลังงาน กำหนดมาตรการในการประหยัดพลังงานในสถานศึกษา และดำเนินการอย่างจริงจัง เช่น เลือกใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าที่ประหยัดพลังงาน และตรวจสอบบำรุงรักษา ให้ใช้การได้ดีอยู่เสมอ จัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการประหยัดพลังงาน เช่น ตัดแต่งต้นไม้รอบอาคารต่าง ๆ ให้โปร่งเพื่อให้อาคารได้รับแสงจากภายนอก ภายในอาคารควรใช้สีที่สว่าง เพื่อลดการใช้พลังงานไฟฟ้า รมรงค์ให้นักเรียนและบุคลากรในสถานศึกษาช่วยกันประหยัดพลังงาน ทั้งในสถานศึกษาและชุมชน

9. มีการประหยัดน้ำ กำหนดมาตรการในการประหยัดน้ำ และดำเนินการอย่างจริงจัง เช่น มีการบำบัดน้ำเสีย นำน้ำที่ผ่านการใช้หรือบำบัดแล้วมาใช้อย่างเหมาะสม กักเก็บน้ำจากธรรมชาติไว้อุปโภคและบริโภค สรรวจ ซ่อมบำรุง รักษาอุปกรณ์ต่าง ๆ ให้ใช้การได้ดีอยู่เสมอ รมรงค์ให้นักเรียนและบุคลากรในสถานศึกษาช่วยกันประหยัดน้ำทั้งในสถานศึกษาและชุมชน

10. มีการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อส่งเสริมหลักสูตร สถานศึกษาสนับสนุนให้มีการจัดกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อเสริมหลักสูตร เช่น การจัดตั้งชมรมสิ่งแวดล้อม การศึกษานอกสถานที่ การจัดนิทรรศการ การแสดงละคร การใช้เสียงตามสาย และการประกวดต่าง ๆ ทางสิ่งแวดล้อม เช่น การวาดภาพ การเขียนบทกลอน การประกวดคำขวัญ การโต้วาที

11. มีการประเมินผลการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา บุคลากรในสถานศึกษา นักเรียน และชุมชน มีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล และนำผลการประเมินไปปรับปรุงการดำเนินงานทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา

3.2.7 คุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

วิชาญ มณีโชติ (2535: 26) กล่าวว่า 1) คุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม หรือ พฤติกรรมที่แสดงถึงการกระทำ เช่น การบำรุงรักษา การปรับปรุง การเปลี่ยนแปลง ดัดแปลง การสร้างชิ้นใหม่ การควบคุม การประหยัด ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้จัดเป็นพฤติกรรมควบคุม อนุรักษ์ และทำลายสิ่งแวดล้อม 2) พฤติกรรมที่แสดงถึงความรู้สึก ความรัก ความผูกพัน และเมตตาสงสาร ในรูปพฤติกรรมการเลี้ยงดู เอาใจใส่พืชและสัตว์ การซาบซึ้งในความงามของศิลปะและธรรมชาติ การสะสม เป็นต้น พฤติกรรมนี้จัดเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม และ 3) พฤติกรรมที่แสดงถึงความเชื่อ เช่น การกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเชื่อโชคลาง พฤติกรรมประเภทนี้ จัดว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ

ส่วน ประสาท อิศรปริชา (2538: 13) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม นั้นเป็นผลที่เกิดจากการกระทำปฏิกิริยาของมนุษย์ หรืออินทรีย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันส่วนใหญ่มักจะเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการกระตุ้นที่เรียกว่า “พฤติกรรมที่ถูกจูงใจ” ซึ่งลำดับขั้นของพฤติกรรมมีดังนี้ 1) เมื่อมีสิ่งเร้าเกิดขึ้นก็จะทำให้เกิดความต้องการ 2) เมื่อเกิดความต้องการก็จะพยายามแสวงหาทางตอบสนองความต้องการ 3) เมื่อได้รับการตอบสนองหรือไม่ได้ รับการตอบสนองก็จะแสดงอาการออกมา คือ พอใจหรือไม่พอใจ ถ้าหากพอใจความต้องการก็จะลดลง หากไม่ได้รับการตอบสนองก็จะเกิดความต้องการนั้นอยู่ แรงขับก็จะไม่ลดลง สังเกตพฤติกรรมที่ ต้องการได้ และการสังเกตต้องทำเป็นเวลาติดต่อกันเป็นจำนวนหลาย ๆ ครั้ง พฤติกรรมบางอย่างอาจ ต้องใช้เวลาสังเกตถึง 50 ปี

สรุปได้ว่า คุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม คือ

1) การบำรุงรักษา การปรับปรุง การเปลี่ยนแปลง ดัดแปลง การสร้างชิ้นใหม่ การควบคุม การประหยัด ซึ่งพฤติกรรมเหล่านี้จัดเป็นพฤติกรรมควบคุม อนุรักษ์ และทำลายสิ่งแวดล้อม

2) พฤติกรรมที่แสดงถึงความรู้สึก ความรัก ความผูกพัน และเมตตาสงสารในรูป พฤติกรรมการเลี้ยงดู เอาใจใส่พืชและสัตว์ การซาบซึ้งในความงามของศิลปะและธรรมชาติ การสะสม เป็นต้น พฤติกรรมนี้จัดเป็นพฤติกรรมที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ต่อสิ่งแวดล้อม

3) พฤติกรรมที่แสดงถึงความเชื่อ เช่น การกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเชื่อโชคลาง พฤติกรรมประเภทนี้ จัดว่าเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่เหนือธรรมชาติ

4. บริบทโรงเรียนบ้านสันตราบ

4.1 สภาพทั่วไปของโรงเรียนบ้านสันตราบ

สภาพการจัดการศึกษาโดยรวมของโรงเรียนบ้านสันตราบ มีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ (โรงเรียนบ้านสันตราบ, 2560: 10)

โรงเรียนบ้านสันตราบ เป็นโรงเรียนขนาดเล็ก สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาคร ที่ประสบปัญหาเช่นเดียวกับโรงเรียนขนาดเล็กทั่ว ๆ ไป คือ ปัญหาด้านผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน กล่าวคือ กลุ่มนักเรียนที่ย้ายติดตามผู้ปกครองส่วนใหญ่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่งผลให้อัตราการออกกลางคันประมาณร้อยละ 3 เนื่องจากผู้ปกครองมีอาชีพไม่แน่นอน ส่งผลให้เด็กเหล่านี้อ่านเขียนไม่ได้ หรืออ่านเขียนไม่คล่อง ส่วนผลการประเมินผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน (O-NET) ชั้น ป.6 ในวิชาหลัก 4 วิชา คือ ภาษาไทย คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และภาษาอังกฤษ พบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนต่ำกว่าร้อยละ 50 ทุกรายวิชา อีกทั้งยังมีปัญหาด้านงบประมาณไม่เพียงพอต่อการบริหารจัดการ และอีกปัญหาหนึ่งซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่จำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วนด้วยเช่นกัน นั่นก็คือ ปัญหาเกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เนื่องจากโรงเรียนตั้งอยู่บริเวณชุมชนเมืองที่ล้อมรอบไปด้วยโรงงานอุตสาหกรรมที่เสี่ยงต่อการเกิดปัญหาด้านมลพิษ ประกอบกับนักเรียนขาดทักษะและคุณลักษณะในการรับมือกับสิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียน ซึ่งสังเกตได้จากปริมาณขยะที่มีจำนวนมาก และค่าไฟฟ้าของโรงเรียนที่มีราคาค่อนข้างสูง ไม่สอดคล้องกับจำนวนนักเรียน แสดงให้เห็นว่านักเรียนยังขาดจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลมาจากการจัดการศึกษาของโรงเรียนที่ยังขาดประสิทธิภาพในการพัฒนาให้นักเรียนให้มีจิตสำนึกความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม และมีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

การดำเนินงานด้านยุทธศาสตร์ในการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันตราบ (โรงเรียนบ้านสันตราบ, 2560: 12) สรุปได้ว่า มีความเป็นอัตลักษณ์ของตัวเองที่ชัดเจน ดังนั้นในการจัดการศึกษาก็จะต้องมีการปรับยุทธศาสตร์ในการศึกษาให้เกิดความเหมาะสม ทั้งระบบการสื่อสารระหว่างผู้สอนกับผู้เรียน ระบบเนื้อหา และอื่น ๆ เพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นให้ได้ เนื่องจากจังหวัดสมุทรสาครเป็นเมืองอุตสาหกรรม และมีผู้คนที่หลากหลาย ดังนั้นจะให้ความสำคัญเฉพาะเด็กภายในจังหวัดอย่างเดียวไม่ได้ แต่ต้องคำนึงถึงเด็กที่มาจากต่างจังหวัด แรงงานต่างด้าว และชาวต่างชาติที่เข้ามาอยู่อาศัยและประกอบอาชีพด้วย สิ่งสำคัญที่ต้องรับมือกับการพัฒนาเศรษฐกิจที่ก้าวกระโดด คือ การพัฒนาคน หรือการสร้างทุนมนุษย์ที่มีคุณภาพ โดยยกระดับการศึกษาในระบบสถานศึกษาและการพัฒนากำลังคนนอกสถานศึกษา ทิศทางการปฏิรูปการศึกษาที่สำคัญ คือ การเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา และตอบโจทย์ความต้องการของท้องถิ่น และทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ สนับสนุนให้เกิดกลไกการทำงานในจังหวัดและท้องถิ่น สนับสนุนให้

เกิดความร่วมมือในการทำงานร่วมกัน นอกจากนี้จะสนับสนุนให้มีการจัดทำฐานข้อมูลของเด็กและเยาวชนในพื้นที่ เพื่อใช้ประโยชน์ในการออกแบบทิศทางการศึกษา หยิบยกปัญหาและปรับปรุงแก้ไขเด็กและเยาวชน ซึ่งเป็นแนวทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสมกับพื้นที่ วิถีชีวิต และความต้องการของท้องถิ่น

4.2 ผลการวิเคราะห์สภาวะแวดล้อมการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันตราบ

ในการวิเคราะห์บริบทของโรงเรียนบ้านสันตราบได้นำเสนอไว้ดังนี้ (โรงเรียนบ้านสันตราบ, 2560: 31)

จุดแข็ง โครงสร้างการบริหารงานของโรงเรียนมีความชัดเจน เอื้อต่อการปฏิบัติงาน มีการกระจายอำนาจแบ่งงานตามความถนัด ทำให้เกิดความคล่องตัวในการปฏิบัติงาน มีความสัมพันธ์และวัฒนธรรมองค์กรที่ดี มีความพร้อมในการให้บริการทางการศึกษาแก่ประชากรวัยเรียนในพื้นที่ บริการได้ทุกคน จัดการเรียนการสอนและกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน มีระบบสัญญาณอินเทอร์เน็ตที่พร้อมสำหรับบริการนักเรียน มีจำนวนของครูเพียงพอกับจำนวนนักเรียน และการบริหารจัดการ บุคลากรภายในโรงเรียนมีความสามัคคีในการทำงานและทำงานตามบทบาทหน้าที่ ได้รับความร่วมมือจากชุมชนในการระดมทรัพยากรทางการศึกษาเป็นอย่างดี การบริหารงบประมาณของโรงเรียนดำเนินไปตามแผนปฏิบัติการ อย่างโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการใช้อาคารสถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ในการจัดการเรียนการสอน และบริการชุมชนอย่างคุ้มค่า จัดทำแผนปฏิบัติการประจำปี ใช้เป็นเครื่องมือในการปฏิบัติงาน มีการนิเทศ กำกับ ติดตาม การจัดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ผู้บริหารมีความมุ่งมั่นในการบริหารจัดการโรงเรียนให้บรรลุภารกิจ และมีภาวะผู้นำในการพัฒนาโรงเรียนไปในทางที่ดี เปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ

จุดอ่อน การปฏิบัติงานบางเรื่องของโรงเรียนขาดความต่อเนื่อง เกิดจากการเปลี่ยนแปลงนโยบายของหน่วยงานต้นสังกัด การดำเนินงานตามนโยบายซึ่งมีมากทำให้เกิดผลกระทบต่อการเรียนการสอน นักเรียนส่วนใหญ่มีปัญหาทางด้านครอบครัวส่งผลกระทบต่อนักเรียนในด้านจิตใจและด้านการเรียน คุณภาพผู้เรียนด้านคุณธรรม จริยธรรม และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของนักเรียนด้านการเรียนและความประพฤติ ผลสัมฤทธิ์ทางการทดสอบระดับชาติของนักเรียนต่ำกว่าคะแนนเฉลี่ยระดับประเทศทุกรายวิชา บุคลากรบางส่วนยังขาดความเชี่ยวชาญในการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศให้เกิดประโยชน์ ไม่มีนักการภารโรงที่ทำหน้าที่ในการดูแลซ่อมแซม วัสดุอุปกรณ์ให้พร้อมใช้งานตลอดเวลา มีการเปลี่ยนบุคลากรภายในโรงเรียนบ่อย บุคลากรขาดทักษะในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลาย งบประมาณที่ได้รับจัดสรรจากรัฐบาลยังไม่เพียงพอต่อการบริหารจัดการ วัสดุอุปกรณ์ชำรุด เสื่อมสภาพ ไม่มีระบบเสียงตามสาย ส่งผลการประชาสัมพันธ์ของโรงเรียน การจัดเก็บข้อมูลสารสนเทศของโรงเรียนไม่เป็นระบบ ขาดการรายงาน/ ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ผลงานที่หลากหลาย และไม่ต่อเนื่อง ผู้เรียนขาดความตระหนัก ความเข้าใจ ความภูมิใจ

ในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ชาติความมีวินัย ความรับผิดชอบ ตลอดจนคุณภาพทางการศึกษา มีทักษะและความรู้ในหลักสูตรรายวิชาคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ ภาษาอังกฤษ สังคมศึกษา และภาษาไทย ต่ำกว่ามาตรฐาน โดยเฉพาะภาษาไทยยังมีนักเรียนส่วนหนึ่ง อ่านเขียนไม่คล่อง จำเป็นต้องแก้ไขและพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพและทักษะชีวิตที่ดีของผู้เรียนให้ได้มาตรฐาน รวมทั้งจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมและให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม คุณธรรม จริยธรรมและหลักเลียงยาเสพติดทั้งหลาย เพื่อสร้างจิตสำนึกในการเป็นพลเมืองที่ดีของบ้านเมือง

โอกาส ผู้ปกครองให้ความร่วมมือในการร่วมกิจกรรมเป็นอย่างดี นโยบายเรียนฟรีตั้งแต่แรกเกิดจนจบการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีส่วนเพิ่มโอกาสทางการศึกษา นโยบายกระจายอำนาจให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีส่วนให้สถานศึกษาได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการจ้างครูหน่วยงานภายนอกให้การสนับสนุนและช่วยเหลือโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง มีเครือข่ายอินเทอร์เน็ตเข้ามาให้บริการในชุมชน

อุปสรรค ผู้ปกครองมีฐานะยากจน ว่างงาน ขาดการดูแลเอาใจใส่บุตรหลาน ส่วนใหญ่มีวุฒิการศึกษาต่ำกว่าระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 นโยบายด้านการศึกษามีการเปลี่ยนแปลงบ่อย ส่งผลต่อความต่อเนื่องในการบริหารจัดการศึกษา คนในชุมชนมีรายได้เฉลี่ยต่อครัวเรือนอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำ สถานที่ตั้งของโรงเรียนอยู่ไกลและไม่มีรถโดยสารประจำทางผ่าน ส่งผลกระทบต่อจำนวนนักเรียนในโรงเรียน ชุมชนเป็นแหล่งมั่วสุมอบายมุข มีการใช้เทคโนโลยีในทางลบ เช่น การเล่นเกม ดูโทรทัศน์มากเกินไป

4.3 การพัฒนาการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันตราบ

การกำหนดประเด็นกลยุทธ์ในแผนพัฒนาคุณภาพการศึกษาของโรงเรียนบ้านสันตราบ คำนึงถึงสภาพแวดล้อมของโรงเรียน สภาพปัญหา บริบทด้านสังคม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจ ดังนี้ (โรงเรียนบ้านสันตราบ, 2560: 38)

วิสัยทัศน์

ภายในปี 2563 โรงเรียนบ้านสันตราบ บริหารจัดการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยขับเคลื่อนการเรียนการสอนด้วยนวัตกรรมชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) ตามแนวทางการศึกษายุค 4.0 เพื่อให้นักเรียนมีคุณภาพตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs) และมีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

พันธกิจ

1. จัดการศึกษาระดับชั้นปฐมวัย ถึง ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ อย่างทั่วถึง โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย
2. บริหารจัดการศึกษาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. ส่งเสริมครูและบุคลากรทางการศึกษาให้ขับเคลื่อนกระบวนการเรียนการสอนด้วยนวัตกรรมชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) ตามแนวทางการศึกษายุค 4.0

4. พัฒนาคุณภาพนักเรียนตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs)

5. พัฒนานักเรียนให้มีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

เป้าประสงค์

1. โรงเรียนจัดการศึกษาระดับชั้นปฐมวัย ถึง ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 อย่างทั่วถึง โดยไม่เก็บค่าใช้จ่า

2. โรงเรียนมีการบริหารจัดการศึกษาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. ครูขับเคลื่อนกระบวนการเรียนการสอนด้วยนวัตกรรมชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) ตามแนวทางการศึกษายุค 4.0

4. นักเรียนมีคุณภาพตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs)

5. นักเรียนมีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

กลยุทธ์ (Strategy)

1. จัดการศึกษาอย่างทั่วถึง โดยไม่เก็บค่าใช้จ่า

2. ส่งเสริมการบริหารจัดการศึกษาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

3. ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการสถานศึกษา ชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น และองค์กรภายนอกในการร่วมพัฒนาคุณภาพการศึกษา

4. ปฏิรูปกระบวนการเรียนการสอนด้วยนวัตกรรมชุมชนแห่งการเรียนรู้ทางวิชาชีพ (PLC) ตามแนวทางการศึกษายุค 4.0

5. เร่งรัดนักเรียนให้มีคุณภาพตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs)

6. ส่งเสริมนักเรียนให้มีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

จุดเน้น

1. นักเรียนมีคุณภาพตามทักษะแห่งศตวรรษที่ 21 (3Rs 8Cs)

1) 3Rs ได้แก่

- Reading คือ อ่านออก

- (W)riting คือ เขียนได้

- (A)rithmetics คือ คิดเลขเป็น

2) 8Cs ได้แก่

- Critical Thinking and Problem Solving คือ มีทักษะในการคิด

วิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ และแก้ไขปัญหาได้

- Creativity and Innovation คือ คิดอย่างสร้างสรรค์ คิดเชิงนวัตกรรม
- Collaboration Teamwork and Leadership คือ ความร่วมมือในการทำงานเป็นทีม และภาวะผู้นำ
- Communication Information and Media Literacy คือ ทักษะในการสื่อสาร และการรู้เท่าทันสื่อ
- Cross-cultural Understanding คือ ความเข้าใจความแตกต่างทางวัฒนธรรม กระบวนการคิดข้ามวัฒนธรรม
- Computing and ICT Literacy คือ ทักษะการใช้คอมพิวเตอร์ และรู้เท่าทันเทคโนโลยี
- Career and Learning Skills : ทักษะทางอาชีพ และการเรียนรู้
- Compassion คือ มีคุณธรรม มีเมตตา กรุณา มีระเบียบวินัย ซึ่งเป็นคุณลักษณะพื้นฐานสำคัญของทักษะขั้นต้นทั้งหมด และเป็นคุณลักษณะที่เด็กไทยจำเป็นต้องมี

2. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนระดับชาติ (NT และ O-NET) ทุกกลุ่มสาระวิชาเพิ่มขึ้นร้อยละ 3

3. บริหารจัดการตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เน้นให้ผู้เรียนมีคุณธรรม จริยธรรมตามคุณธรรมอัตลักษณ์ คือ มีความรับผิดชอบ มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์ และมีความพอเพียง และมีคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

กล่าวโดยสรุปในการบริหารของโรงเรียนบ้านสันตราบ จะบริหารในรูปแบบการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน เพื่อสนับสนุนช่วยเหลือแบ่งปันทรัพยากรร่วมกันในการพัฒนาคุณภาพ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพัฒนาแบบการบริหารได้มีผู้ศึกษาและกำหนดองค์ประกอบของรูปแบบไว้อย่างหลากหลาย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจ แต่โดยสรุปจะมีองค์ประกอบ คือ องค์ประกอบพื้นฐาน องค์ประกอบโครงสร้าง องค์ประกอบกระบวนการดำเนินงาน และองค์ประกอบด้านการสนับสนุน การพัฒนาแบบมีการดำเนินการเป็น 3 ขั้นตอน การสร้างรูปแบบการตรวจสอบหาคุณภาพของรูปแบบ ประเมินความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของรูปแบบ อาทิ รุ่งชัชดาพร เวหะชาติ (2548: 65) ได้ศึกษา เรื่อง การพัฒนาแบบการบริหารคุณภาพทั้งองค์กรของสถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยทั่วไปผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการบริหารทั้งองค์กรของสถาบันการศึกษาขั้นพื้นฐานในด้านต่าง ๆ มีดังนี้ 1) ด้านการนำองค์กรและการวางแผนกลยุทธ์ 2) ด้านระบบและกระบวนการ 3) ด้านทรัพยากรบุคคลและทีมงาน 4) ด้านการวิเคราะห์ประเมินและการจัดการเรียนรู้ 5) ด้านความพึงพอใจของผู้เรียนและผู้เกี่ยวข้อง และ 6) ด้านผลลัพธ์ขององค์กร

ด้านการบริหารสถานศึกษา อนุสรณ์ ยกให้ (2549: 78) ได้ศึกษา เรื่อง การนำเสนอรูปแบบการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัยได้รูปแบบการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษา 3 ด้าน คือ การบริหารตน การบริหารคน และการบริหารงาน ดังนี้ 1) การบริหารตน คือ การเป็นต้นแบบที่ดี องค์ประกอบที่เป็นกิจกรรมการบริหารในด้านนี้ ได้แก่ การเรียนรู้จากการทำงานเพื่อสร้างทักษะการบริหาร การเรียนรู้จากความผิดพลาดเพื่อสร้างความรับผิดชอบ การเรียนรู้จากคนอื่นเพื่อสร้างบุคลิกภาพ และการเรียนรู้จากการฝึกอบรมเพื่อสร้างวิสัยทัศน์ 2) การบริหารคน คือ การใช้คนอย่างเหมาะสมและเต็มศักยภาพ องค์ประกอบที่เป็นกิจกรรมการบริหารในด้านนี้ ได้แก่ การเสริมสร้างขวัญกำลังใจ ด้วยการจัดสวัสดิการ จัดของขวัญ และจัดทัศนศึกษา การเสริมสร้างมนุษยสัมพันธ์โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนา คือ พรหมวิหาร 4 และสังคหวัตถุ 4 การเสริมสร้างทีมงาน ด้วยหลักการความไว้วางใจกัน เห็นอกเห็นใจกัน ตกลงร่วมกัน และผลประโยชน์ร่วมกันและจัดการเกี่ยวกับปัญหาความขัดแย้ง ด้วยการเข้าถึงเข้าใจป้องกันแก้ไขและพัฒนา และ 3) การบริหารงาน คือ การบริหารงานโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน องค์ประกอบที่เป็นกิจกรรมการบริหารในด้านนี้ ได้แก่ การกระจายอำนาจและการมีส่วนร่วมโดยการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจ และร่วมแก้ไข ผ่านคณะกรรมการชุดต่าง ๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผลการตัดสินใจ ได้แก่ คณะกรรมการนักเรียน คณะกรรมการการช่วงชั้น/ สายชั้น คณะกรรมการเครือข่ายผู้ปกครอง คณะกรรมการสถานศึกษา คณะกรรมการสมาคม คณะกรรมการมูลนิธิ คณะกรรมการการจัดกิจกรรมหารายได้ คณะกรรมการงานวิชาการ คณะกรรมการงานบุคลากร คณะกรรมการงานการเงิน คณะกรรมการงานบริหารทั่วไป

ในส่วนของนิวัตร นาคะเวช (2554: 212-215) ได้ศึกษาการพัฒนาแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน ผลการศึกษาพบว่า รูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียน ควรมีองค์ประกอบหลัก 5 องค์ประกอบ คือ หลักการบริหารจัดการ วัตถุประสงค์ของโรงเรียนในฝัน โครงสร้างของโรงเรียน กลยุทธ์ของโรงเรียนในฝัน และเงื่อนไขความสำเร็จ โดยมีองค์ประกอบย่อย 22 องค์ประกอบ การสร้างรูปแบบการบริหารจัดการโรงเรียนในฝัน มีองค์ประกอบรูปแบบการบริหารจัดการ มีลักษณะแนวคิดเชิงระบบ ประกอบด้วยองค์ประกอบปัจจัยนำเข้า 3 องค์ประกอบ ดังนี้ หลักการบริหารจัดการ วัตถุประสงค์ของโรงเรียนในฝัน โครงสร้างของโรงเรียน องค์ประกอบกระบวนการ 1 องค์ประกอบ คือ กลยุทธ์ของโรงเรียนในฝัน องค์ประกอบผลผลิต 1 องค์ประกอบ คือ ภาพความสำเร็จ และองค์ประกอบเสริม 2 องค์ประกอบ คือ สภาพแวดล้อมของโรงเรียน และการประเมินปรับปรุงพัฒนา จากแนวคิดในการบริหารมีผู้ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบการบริหารไว้หลายท่าน เช่น จินตนา ศักดิ์ภู่อ่วม (2545: 204-226) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่า การบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐสำหรับประเทศไทย ประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 ความนำ เน้นบริบทและความเป็นมาของแนวคิด

ส่วนที่ 2 รูปแบบการบริหารโรงเรียนมีองค์ประกอบ 5 ส่วน ประกอบด้วย 1) หลักการแนวคิดในการกำหนดรูปแบบได้แก่ หลักการกระจายอำนาจโดยเน้นการมีส่วนร่วม หลักสิทธิ และสิทธิประโยชน์ของบุคคล กลุ่มบุคคล องค์กรในการรับและจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน หลักความเป็นอิสระจากกฎระเบียบที่ใช้บังคับกับโรงเรียนทั่วไป หลักการมีกฎหมายรองรับสถานะของโรงเรียน หลักความพร้อมที่ให้ตรวจสอบได้ และหลักการจัดการศึกษาที่มุ่งคุณภาพ 2) วัตถุประสงค์ของรูปแบบเพื่อเป็นทางเลือกในการจัดการศึกษารูปแบบหนึ่งที่เปิดโอกาสในการมีส่วนร่วม 3) ลักษณะเฉพาะของโรงเรียน ประกอบด้วย ความหมาย กฎบัตร ประเภทของโรงเรียนการมีอิสระในการบริหาร และความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้ 4) กฎบัตรของโรงเรียนในกำกับของรัฐ 5) การบริหารโรงเรียนในกำกับของรัฐ 4 ด้าน ได้แก่ งานวิชาการ งานบุคคล งานการเงิน และงานบริหารทั่วไป ส่วนที่ 3 แนวทางการนำรูปแบบไปใช้ มุ่งเน้นการเร่งดำเนินการให้มีกฎหมายรองรับการดำเนินงานของโรงเรียน ส่วนที่ 4 เงื่อนไขหรือข้อจำกัดของรูปแบบที่สำคัญคือต้องมีกฎหมายรองรับและ การคัดเลือกผู้บริหารโรงเรียน และคณะกรรมการบริหารมีความสามารถตรงตามต้องการ

สรุปได้ว่า ในการพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาคร ผู้วิจัยดำเนินการ 4 ระยะ ดังนี้ ระยะที่ 1 การศึกษาสภาพปัจจุบันของการบริหารสถานศึกษา สำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ ระยะที่ 2 การพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ และตรวจสอบยืนยันเบื้องต้น ระยะที่ 3 การทดลองใช้และประเมินรูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ และระยะที่ 4 การนำเสนอรูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ

6. กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้เป็นการสร้างและพัฒนารูปแบบการบริหารสถานศึกษาสำหรับเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในโรงเรียนบ้านสันดาบ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาสมุทรสาคร โดยศึกษาทฤษฎี หลักการ แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร และการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ดังนี้

1. ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการบริหารการศึกษาในการวิจัยครั้งนี้ 6 ทฤษฎี ประกอบด้วย

ทฤษฎีการบริหารเชิงสถานการณ์ (Situational Management Theory) สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่ หลักการบริหารต้องอาศัยสถานการณ์เป็นตัวกำหนดในการตัดสินใจ สถานการณ์บางสถานการณ์จะต้องใช้การตัดสินใจอย่างเฉียบขาด บางสถานการณ์ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมใน

การตัดสินใจ บางสถานการณ์ก็ต้องคำนึงถึงหลักมนุษยสัมพันธ์และแรงจูงใจ บางสถานการณ์ต้องคำนึงถึงเป้าหมายหรือผลผลิตขององค์กรเป็นสำคัญ

ทฤษฎีระบบ (Systems Approach หรือ General Systems Theory) สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่ องค์ประกอบพื้นฐานของทฤษฎีระบบ ได้แก่ ปัจจัยการนำเข้า (Input) กระบวนการ (Process) ผลผลิต (Output) และผลกระทบ (Impact) ทฤษฎีระบบเป็นวิธีการที่ใช้หลักตรรกศาสตร์อย่างมีเหตุมีผล และมีความสัมพันธ์กันตามขั้นตอน ช่วยให้กระบวนการทั้งหลายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง และสามารถช่วยให้การบริหารบรรลุวัตถุประสงค์

ทฤษฎีระบบสังคม (Social Systems Theory) สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่

ด้านสถาบันมีติ ประกอบด้วย สถาบัน (Institution) บทบาทตามหน้าที่ (Role) ความคาดหวังของสถาบันหรือบุคคลภายนอก (Expectations)

ด้านบุคลามีติ ประกอบด้วย บุคลากรแต่ละคน (Individual) บุคลิกภาพ (Personality) ความต้องการส่วนตัว (Need - Dispositions)

ทฤษฎีจูงใจในการปฏิบัติงานของมาสโลว์ (Maslow's General Theory of Human and Motivation) Abraham H. Maslow สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่ ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ไว้ 3 ประการ ดังนี้

- 1) มนุษย์มีความต้องการ ความต้องการมีอยู่เสมอและไม่มีสิ้นสุด
- 2) ความต้องการที่ได้รับการตอบสนองแล้ว จะไม่เป็นสิ่งจูงใจของพฤติกรรมอีก
- 3) ความต้องการของมนุษย์ มีเป็นลำดับขั้นตามลำดับความสำคัญ

ทฤษฎี X และทฤษฎี Y ซึ่ง Douglas McGregor สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่ ทฤษฎี X มีสมมติฐานว่า มนุษย์โดยทั่วไปไม่ชอบทำงาน มีนิสัยเกียจคร้าน จึงต้องใช้วิธีการข่มขู่ ควบคุม สั่งการ หรือบังคับให้ทำงาน มีนิสัยชอบทำงานตามคำสั่ง ทฤษฎี Y มีสมมติฐานว่า มนุษย์ชอบนำตนเองควบคุมตนเอง เพื่อดำเนินงานที่ตนรับผิดชอบให้บรรลุจุดประสงค์อยู่แล้ว ดังนั้นการบังคับ ควบคุม ข่มขู่ ลงโทษ จึงไม่ใช่วิธีการเพียงอย่างเดียวที่จะทำให้มนุษย์ดำเนินงานจนบรรลุจุดประสงค์ขององค์กร

ทฤษฎี Z สำคัญที่นำมาใช้ ได้แก่ องค์กรต้องมีหลักเกณฑ์ที่ควบคุมมนุษย์ แต่มนุษย์ก็รักความเป็นอิสระและมีความต้องการ หน้าที่ของผู้บริหารจึงต้องปรับเป้าหมายขององค์กรให้สอดคล้องกับเป้าหมายของบุคคลในองค์กร การทำให้ปรัชญาที่กำหนดไว้บรรลุผล การพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชาให้ทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ การให้ความไว้วางใจแก่ผู้ใต้บังคับบัญชา การให้ผู้ใต้บังคับบัญชามีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

2. รูปแบบการบริหารโรงเรียนที่ประสบความสำเร็จ ประกอบด้วย

รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วม สำคัญที่นำมาใช้

2.1 การมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น

2.2 การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดการยอมรับในเป้าหมาย

2.3 การมีส่วนร่วมช่วยให้เกิดความสำนึกในหน้าที่ความรับผิดชอบ

การบริหารโดยยึดวัตถุประสงค์ (Management by Objectives) สำคัญที่นำมาใช้ การที่ผู้ร่วมงานร่วมกันกำหนดเป้าหมาย ผู้บริหารและผู้ร่วมงานร่วมกัน พัฒนาเป้าหมายให้สอดคล้องกัน การปฏิบัติตามข้อตกลงที่ผู้ร่วมงานได้กำหนดขึ้น ผู้บริหารแจ้งข้อมูลย้อนกลับเพื่อให้ผู้ร่วมงาน รับทราบ และให้รางวัลผลการปฏิบัติงาน การทบทวนถึงผลที่เกิดขึ้นภายหลังผลการปฏิบัติงาน

การบริหารโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School Based Management) สำคัญที่นำมาใช้ หลักการกระจายอำนาจ (Decentralization) หลักการบริหารตนเอง (Self-Management) หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วม (Participative Management) หลักการมีภาวะผู้นำแบบเกื้อหนุน (Supporting Leader) หลักการพัฒนาทั้งระบบ (Whole-School Approach) หลักความรับผิดชอบต่อที่ตรวจสอบได้ (Accountability)

3. แนวทางการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สำคัญที่นำมาใช้ แยกเป็น 3 ด้าน คือ 1) ด้านการบริหารจัดการ 2) ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และ 3) ด้านการจัดการเรียนการสอน ดังภาพประกอบ 3

ภาพประกอบ 3 กรอบแนวคิดที่ใช้ในการวิจัย

